

DE UIL VAN MINERVA

ISSN 0772 - 4381

Volume 26 (2013)

Nummer 3

INHOUD

Voorwoord

Jens De Vleminck & Anton Froeyman. *Stille crisis of stilte voor de storm? Over het statuut van de humanities in tijden van neoliberalisme*

Rik Torfs. *Denken in de schaduw van de wetenschap*

Katrien Schaubroeck. *Waar zijn we mee bezig? De toekomst van de humane wetenschappen*

Chris Lorenz. *If you're so smart, why are you under surveillance? Universiteiten, Neoliberalisme en New Public Management*

Pascal Smet. *Solutions looking for a problem. Een pleidooi voor verbeelding*

DE UIL VAN MINERVA

Tijdschrift voor Geschiedenis en Wijsbegeerte van de Cultuur

Redactie:

Dries 24, B-8956 Kemmel (België).

Administratie:

Dries 24, B-8956 Kemmel (België)

Telefoon: 057/44.69.00

henk.vandaele@vivies.be

Gasthoofdredactie:

Jens De Vleminck en Anton Froeyman

Hoofdredactie:

Raf Debaene, Henk Vandaele en Frans van Peperstraten

Redactieraad:

Liesbet De Kock, Jens De Vleminck, Jacques De Visscher (voorzitter),

Ignaas Devisch, Anton Froeyman, Philip Kolen, Gertrudis Van de Vijver,

Joris Van Poucke, Boris Demarest

Eindredactie:

Raf Debaene en Henk Vandaele

Adviesraad:

Raoul Bauer, Toon Braeckman, Marc De Kesel, Tim Heysse, Philippe Lepers,
Bart Raymaekers, Marc Van den Bossche

Het tijdschrift DE UIL VAN MINERVA verschijnt vier keer in het jaar.

Abonnementsvoorwaarden:

Individueel abonnement: € 30 (als individueel abonnee krijgt men het tijdschrift toegestuurd alsook toegang tot de elektronische versie).

Institutioneel abonnement: € 50 (voor bibliotheken en instellingen, met papieren en elektronische versie).

Steunabonnement: € 40 (als individueel abonnee krijgt men het tijdschrift toegestuurd alsook toegang tot de elektronische versie).

Afzonderlijke nummers: € 10 (+ verzendingskosten)

Alle overschrijvingen dienen te gebeuren op DE UIL VAN MINERVA, Dries 24, B-8956 Kemmel, KBC Bankrekening IBAN BE62 7310 2906 6225, BIC KREDBEBB

Voor de advertentievoorwaarden moet men zich schriftelijk tot de administratie wenden: DE UIL VAN MINERVA, Dries 24, B-8956 Kemmel.

Tel. 057/44.69.00.

henk.vandaele@vives.be

Editoriaal

STILLE CRISIS OF STILTE VOOR DE STORM?
**OVER HET STATUUT VAN DE *HUMANITIES* IN TIJDEN VAN
NEOLIBERALISME**

Jens De Vleminck & Anton Froeyman

‘Professoren denken verkeerdelijk dat ze invloed uitoefenen
via hun publicaties. Maar hun echte invloed
loopt via het onderwijs dat ze geven’.
John Kay

Sinds enige jaren troepen onweerswolken samen boven de *humanities*. Althans dat is de analyse van tal van klokkenluiders zowel in de Verenigde Staten als in Europa. De *humanities* – die we algemeen kunnen begrijpen als de ‘mens- en cultuurwetenschappen’ of de klassieke ‘humaniora’ – worden in hun bestaan bedreigd, lezen we in allerhande media gaande van professionele rapporten tot dag- en weekbladen. Deze bedreiging lijkt afkomstig van ten minste twee verschillende zijden. Enerzijds is er de besparingswoede in het hoger onderwijs ten gevolge van de financiële crisis. Een van de richtinggevende ideeën daarbij is dat de *humanities* een luxe zijn waar we het in crisistijden best een tijdje zonder kunnen stellen. Anderzijds is er, onafhankelijk hiervan, ook de toenemende neoliberale tendens om – naast vele andere domeinen, zoals de gezondheidszorg – ook het onderwijs aan een economische logica te onderwerpen. De universiteit evolueerde zienderogen van een *universitas* naar een bedrijf met de allures van een multinational, met *input*, *output*, en *targets*. Men moet kwantitatieve en objectiverende criteria aanwenden om efficiëntie te meten, aldus de *newspeak* van de *managerial university*. Ondanks het feit dat de neoliberale bedrijfsfilosofie haaks staat op de gehele universiteit als de intellectuele vrijhaven die ze per definitie is of zou moeten zijn, lijken de *humanities*, die zich van alle wetenschappelijke disciplines het minst lenen tot objectivering, het grootste slachtoffer.

Deze tendensen tot negatieve bejegening van de *humanities* werden en worden in Europa ongetwijfeld bespoedigd door de Bologna-doelstellingen en de ermee gepaard gaande *evaluatitis* in het (hoger) onderwijs, geschoeid op de leest van onze huidige neoliberale ideologie. Deze laatste gaat nu ook de academie,

die eertijds bekend stond als intellectuele vrijhaven bij uitstek, meer en meer reguleren en aan bureaucratische banden leggen. De effecten van dergelijke op Angelsaksische leest geschoeide onderzoeks- onderwijspolitiek zijn eigenlijk inherent aan het geïmplementeerde model zelf en werden ook van meet af aan gesignaleerd. De doembeelden van de non-believers werden destijds als fata morgana's weggewuifd. Toch is de kritiek op het neoliberale systeem, dat de facto voornamelijk de *humanities* treft, de laatste jaren exponentieel gegroeid en recent in een ongeziene stroomversnelling geraakt.

In de zomer van 2011 verscheen de Nederlandse vertaling van het reeds in 2010 gepubliceerde *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*.¹ Het als *Niet voor de winst: Waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft* vertaalde pamflet kon in de Nederlandstalige media meteen op verrassend veel aandacht rekenen.² Van de filosofische vakpers tot en met de anders licht verteerbare 'vakantiekranen': allen berichtten ze over een verontrustende tendens in de onderwijswereld die werd aangekaart door een of andere Amerikaanse filosofe, ene Martha Nussbaum.³ Wie is Martha Nussbaum eigenlijk? Wat is haar opvatting over het statuut van *humanities*? En wat maakt dat haar analyse zoveel belangstelling genereert dat ze ook in recente onderwijsdebatten⁴ als referentiepunt blijft fungeren?

De alarmkreet van Martha Nussbaum

Martha Nussbaum (1947) is momenteel als hoogleraar recht en ethiek verbonden aan de *Law School* van de *University of Chicago*. Oorspronkelijk opgeleid als classica, ontpopte ze zich als snel tot een rasbloed filosofe en ethica die wereldfaam geniet sinds het verschijnen van haar *The Fragility of Goodness* (1986).⁵ In academische kringen staat ze dan ook bekend als een soort filosofische versie van Lucky Lucke, als de filosofe die sneller denkt en publiceert dan haar schaduw. Regelrechte succesnummers zijn haar *Love's Knowledge* (vertaald als *Wat liefde weet*) en *Upheavals of Thought* (vertaald als *Oplevingen van denken*).⁶ Op *Niet voor de winst* volgden intussen reeds drie boeken: *Creating Capabilities* (vertaald als *Mogelijkheden scheppen*), *The New Religious Intolerance* (vertaald als *De nieuwe religieuze intolerantie*) en haar binnenkort (september 2013) te verschijnen *Political Emotions*.⁷

Als maatschappelijke geëngageerde filosofe ligt de onderwijswereld Nussbaum nauw aan het hart. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat Nussbaum met haar beknopte, maar vlijmscherpe apologie van de *humanities* allerm minst aan haar proefstuk toe was. In 1997 schopte ze reeds tegen de schenen van de Amerikaanse conservatieven door in haar *Cultivating Humanity* een pleidooi te houden voor de hervorming van het Amerikaanse onderwijs en met haar pleidooi voor de aandacht voor 'diversiteit' binnen de *humanities*.⁸ De inhoud van dit

pleidooi is vandaag niet meer aanstootgevend voor de toenmalige vijand. Toch is de vijand blijkbaar identiek gebleven. Dezelfde conservatieve vijand wordt in *Niet voor de winst* geïdentificeerd met de neoliberale ideologie die de economische logica van de kortermijnwinst en de middeldoelrationaliteit heeft geïnstalleerd in het Amerikaanse en Europese onderwijssysteem. Dit neoliberale beleid, zo stelt Nussbaum, heeft ertoe geleid dat de status van de *humanities* stelselmatig wordt ondergraven en dat ze zelfs totaal dreigen te worden weggezuiverd uit het universitaire curriculum. De focus op de huidige financiële crisis, die noopt tot besparingen die dikwijls hand in hand gaan met korte termijnvisie, drijft de druk op de *humanities* enkel verder op. De economische crisis maskeert op deze manier enkel de ‘stille crisis’ die zich achter onze rug voltrekt, die “grotendeels onopgemerkt voortwoekert, net als bij kanker” en die de basis waarop uiteindelijk alles stoelt stilaan onderuithaalt.⁹

De *humanities* – of de *artes liberales* (‘liberal arts’), waartoe de algemene, culturele en filosofische vorming behoren – dreigen in de huidige context te worden gereduceerd tot “nutteloze franje”, zo stelt Nussbaum.¹⁰ Ze legt de vinger op wat ook eerder door tal van collega-academici werd aangekaart als de uitholling van de universiteiten en hogescholen als culturele bakens van de samenleving en de wijdverspreide neoliberale tendens om sectoren als onderzoek, onderwijs en cultuur af te rekenen op de louter economische winsten die ze genereren. Bij deze steeds verder sluipende economische kolonisering van het onderwijs vallen vooral in de hoek van de *humanities* de rake klappen, is de teneur van Nussbaums betoog. Deze *humanities* vormen nochtans de basis van ons onderwijssysteem, zo argumenteert ze. Zij ‘vormen’ studenten immers tot verantwoorde burgers die de democratische traditie van het menselijk samenleven levend kunnen houden. Met de huidige tendens van het opleiden van studenten tot louter “nuttige machines” die kenmerkend is voor de “wereldwijde crisis in het onderwijs” ligt volgens Nussbaum dan ook “de toekomst van de democratieën van deze wereld [...] in de waagschaal”.¹¹ Nussbaum houdt een pleidooi voor “het bezielende element van de geesteswetenschappen”, met name “kritisch denken, gedurfde verbeelding, empathisch begrip voor allerlei sterk uiteenlopende menselijke ervaringen en het besef van complexiteit van de wereld waarin we leven”. Onmiddellijk voegt ze eraan toe dat deze te vrijwaren elementen niet het monopolie vormen van de *humanities*. Ook in de exacte wetenschappen kunnen deze zaken worden gestimuleerd indien ze ingebed blijven in de ruimere onderwijscontext waar de mens in al zijn facetten tot ontplooiing kan komen. De met Nussbaum vertrouwde lezer hoort onmiddellijk een aantal thema’s resoneren die Nussbaums oeuvre kenmerken, zoals de aristotelisch geïnspireerde ‘capabilities approach’, waarbij Nussbaum eerder afrekende met een al te eenzijdige economische visie op ontwikkelingssamenwerking. Evengoed blijkt haar pleidooi voor de *humanities* evenzeer in de lijn te liggen voor de aristotelische visie op de mens als

gemeenschapswezen en op de cruciale rol van de capaciteit tot empathie en sympathie. Nussbaum benadrukt daarbij het belang van literatuur waarbij het inlevingsvermogen, de ‘narratieve verbeelding’, wordt gestimuleerd. De ontwikkeling van dergelijk positioneel denken is een cruciaal element in de morele ontwikkeling, aldus Nussbaum.¹² Naast de Nussbaum van de *capabilities approach* is dus ook de voorvechtster van de ‘narratieve ethiek’ opnieuw aan het woord.¹³ Net als haar vorige boeken is ook Nussbaums apologie van de *humanities* te situeren tegen de achtergrond van de vraag naar het goede leven, van een gesitueerde en geëngageerde ethiek die is gericht op een het realiseren van een vrije, tolerante en liberale democratie waarbij elk individu tot ontplooiing kan komen en verschillende aspecten van het goede leven kunnen gedijen. Nussbaums pleidooi voor de *humanities* sluit met andere woorden nauw aan bij de vraag naar een zinvol leven.¹⁴ En laat dat nu net die vraag zijn die de laatste decennia is aangetast, gekoloniseerd en helaas in sommige gevallen zelfs te zijn getransformeerd tot de vraag tot ‘overleven’.

Nussbaums *Niet voor de winst* kondigt op basis van bepaalde voortekenen, zoals de sluiting van filosofiedepartementen in het Verenigd Koninkrijk, een mondiale en drastische dreiging aan. Het pleit op de eerste plaats voor de noodzakelijke bewustwording van een schrikwekkende neoliberale kolonisering van het onderwijs- en onderzoekslandschap en stuurt aan op een herbezinning op en her-validering van het statuut van de menswetenschappen als een evenwaardige en noodzakelijke evenknie van de exacte wetenschappen. Op het eind van haar boek preciseert ze haar opzet: “Mijn betoog is bedoeld als een oproep tot actie. [...] Onze inzet voor de onderdelen van het onderwijs die de democratie vitaal houden dienen we te verdubbelen. Zelfs als zou blijken dat die niet zo fundamenteel bedreigd worden als naar mijn mening het geval is, zijn ze duidelijk kwetsbaar en staan ze in een tijd van economische mondialisering onder grote druk”.¹⁵

Hoe moeten we Nussbaums betoog echter precies opvatten? Moeten we het enkel lezen als een door sommigen mogelijk als moraliserend ervaren opgestoken vingertje dat waarschuwt tegen de verschraling van een pluri-dimensionele opleidingen tot een strikt functionele opleiding die louter in het teken staat van winstgeneralisatie? Is Nussbaums pamflet met andere woorden een eigentijds pamflet dat waarschuwt voor een beleid dat afstevent op het creëren van de laat-moderne versie van wat Duits-Amerikaanse filosoof-socioloog Herbert Marcuse eertijds de ‘één-dimensionele mens’ noemde?¹⁶ Volgens sommigen creëert Nussbaum wellicht haar eigen imaginaire vijanden. Een kritische lectuur kan mogelijk zelfs opwerpen dat, wanneer ze de *humanities* prijst als katalysator en noodzakelijke mogelijkheidsvoorwaarde van democratisch burgerschap, Nussbaum zelf in de middeldoelrationaliteit vervalt die ze aanklaagt. Dergelijke kritische opmerkingen niet te na gesproken, stelt zich nog maar de vraag: is de situatie überhaupt zo nijpend als Nussbaum deze

voorstelt? Is de ‘stille crisis’ waarover Nussbaum het heeft een lokaal en overzienbaar gegeven, of, is het slechts een voorbode van een niets of niemand ontziende storm?

In wat volgt gaan we na of de inzichten van Nussbaum ook iets reveleren van de stand van zaken in Vlaanderen en Nederland. Op welke manier sluit Nussbaums relaas aan bij de verzuchtingen en de alarmkretten die ook daar buiten en binnen het werkveld van de *humanities* te horen zijn.

Symptomen van de ‘stille crisis’ in Vlaanderen en Nederland

De welwillende receptie van Nussbaums boek laat reeds vermoeden dat de teneur van haar aanklacht aansluit bij bekommernissen en frustraties die ook in Vlaanderen en Nederland leven.¹⁷ De druk op de *humanities* en de vraag naar ‘economisch nut’ leeft ook hier, maar de situatie verschilt ietwat naargelang de institutionele omgeving. Een van die specifieke omstandigheden is dat zowel in Vlaanderen en Nederland hoogleraren en professoren institutioneel vrij goed beschermd zijn. Dat betekent dat Vlaanderen en Nederland vooralsnog relatief bespaard blijven van de ontslaggolven in de *humanities* die de Angelsaksische wereld teisteren, waarbij soms hele departementen zonder pardon bij het grof vuil worden gezet. Middlesex University, dat drie jaar geleden in één keer haar hele afdeling filosofie ontsloeg, is één van de meest frappante voorbeelden hiervan, maar de laatste jaren komen er meer en meer berichten over professoren in ‘nutteloze’ disciplines als literatuur, taalkunde of filosofie. Een van de spectaculairste voorbeelden is *La Trobe University* in Melbourne, dat in 2012 in één keer 45 academici in de *humanities* ontsloeg.

Van dit alles zijn we in Nederland en Vlaanderen dus bespaard gebleven. Dat betekent echter niet dat de *humanities* niet onder druk staan. Ronald Plasterk, minister van onderwijs onder Balkenende IV, liet zich in 2007 ontvallen dat alfa’s de geschiedenis schrijven, maar bèta’s de geschiedenis maken. En ook voormalig Vlaams minister van onderwijs Frank Vandenbroucke heeft er nooit een geheim van gemaakt dat hij ervan overtuigd is dat het vooral (natuur)wetenschap en technologie zijn die gestimuleerd moeten worden, en niet zozeer de menswetenschappen.¹⁸ Er is dus wel degelijk een agenda om het aandeel van de *humanities* in het hoger onderwijs zo veel mogelijk naar beneden te halen. De belangrijkste manier daarvoor, precies door de bescherming van vast benoemde docenten en hoogleraren, is het niet vervangen van professoren op pensioen, of het inwisselen van vast benoemde docenten en hoogleraren voor flexibelere krachten die zonder veel problemen aan de deur kunnen gezet worden.

We willen verder nog even specifiek ingaan op de situatie in Vlaanderen, waar er een aantal bijzonder frappante evoluties merkbaar zijn, die heel wat

zeggen over de opvattingen over wetenschap, universiteit en maatschappij die bij beleidsmakers aanwezig zijn.

De eerste opvallende tendens is het systematisch tegenhouden van de tweejarige master voor de *humanities*. Sinds de Bologna-akkoorden is het in principe zo dat de meeste opleidingen uit een driejarige bachelor en een tweejarige master zouden moeten bestaan. En dat is een probleem, aangezien opleidingen in de *humanities* tot nu toe in de regel vier jaar lang duren. Een uitbreiding tot vijf jaar zou dus een gevoelige extra investering betekenen, en het is duidelijk dat de politieke wereld zich al jaren in allerlei bochten heeft gewrongen om dat toch vooral niet te doen. Zoals Chris Lorenz voorspelt in zijn artikel in dit nummer, is het in het huidige *New Public Management* immers altijd de bedoeling om de studietijd – de periode tussen *input* en *output* van het onderwijsbedrijf – zo kort mogelijk te houden. De meest recente fase daarin is een nieuw ontwerpdecreet, waarin gesteld wordt dat een anderhalf- of tweejarige master enkel mogelijk is voor die richtingen die voldoen aan een vraag aan de arbeidsmarkt. Het is duidelijk dat dit precies op de verengde visie op hoger onderwijs wijst die door Martha Nussbaum en vele anderen aangeklaagd wordt: een universiteit moet enkel nuttig zijn voor de arbeidsmarkt, en het feit dat een hogere opleiding ons misschien niet enkel helpt om een betere job te vinden, maar ook om een beter mens en burger te worden, is iets dat bij de beleidsmakers zelfs niet opkomt. En het zijn precies de *humaniora* die hier slachtoffer van zijn, aangezien zij altijd hebben ingezet op burgerschap en algemene vorming, twee elementen die op dit moment vergeten lijken.

Een tweede factor is de ondertussen al vijf jaar in de wet verankerde focus op kwantitatieve onderzoeksdoelstellingen. In Vlaanderen is het zo dat de universiteiten voor 45 procent van hun financiering afhankelijk zijn van kwantitatieve onderzoeksoutput (publicaties, doctoraten en citaties), en dat ze geacht worden elkaar daarvoor te beconcurreren. De twee belangrijkste termen daarbij zijn ‘A1-publicatie’ en ‘impactfactor’. Kort gezegd is een A1-publicatie een publicatie die geïndexeerd is in de *Web of Knowledge* database, en een impactfactor van een tijdschrift is het aantal keer dat een gemiddeld artikel uit dat tijdschrift geciteerd wordt in de laatste tien jaar.

Afgezien van de generieke problemen met dergelijke kwantitatieve criteria¹⁹, is het bijzonder opvallend dat dergelijke criteria geschoold zijn op wat de Amerikaanse wetenschapsfilosoof Thomas Kuhn *normal science* heeft genoemd: een wetenschap die vertrekt vanuit algemeen aanvaarde basisprincipes, en waarin door grote teams series van specifieke *puzzles* kunnen opgelost worden.²⁰ In het kort: het model van de natuurwetenschappen. Artikels die in een dergelijk wetenschapsmodel gepubliceerd kunnen nu eenmaal korter zijn, aangezien onderzoekers niet elke keer hun basispremissen opnieuw moeten uitleggen, maar zich meteen met het oplossen van een probleem kunnen bezig houden. En ze worden ook vaak geciteerd, aangezien er altijd grote teams zijn

die samenwerken rond gelijkaardige problemen, en dus voortdurend naar elkaar verwijzen.

In de menswetenschappen ligt het anders. Menswetenschappers zijn vaak individualisten en geen teamspelers. Terwijl de nobelprijswinnende artikels uit de natuurwetenschappen de laatste tientallen jaren bijna voortdurend door hele teams van auteurs worden geschreven, zijn de invloedrijkste boeken in de menswetenschappen nog steeds bijna altijd geschreven door één enkele auteur. En terwijl het belachelijk zou zijn dat een fysicus een artikel te schrijven waarin hij terloops even een eigen alternatieve theorie over de zwaartekracht uit de doeken doet, is het heel normaal dat elke filosoof, historicus of literatuurwetenschapper wel zijn eigen opvattingen heeft over bijvoorbeeld de verhouding tussen mens en taal, of over die tussen structuur en individu, of tussen cultuur en economie. Daarom zijn artikels in de menswetenschappen ook gemiddeld langer, en worden ze minder geciteerd. Ze zijn langer omdat er nu eenmaal veel meer niet algemeen aanvaarde premissen zijn die eerst uitgeklaard moeten worden. En ze worden minder geciteerd, omdat er nu eenmaal minder algemeen aanvaarde 'projecten' zijn waar iedereen zich zonder morren in kan vinden.

Deze twee factoren wijzen op een bedreiging voor de *humanities* in Vlaanderen (en in mindere mate Nederland) die anders is dan die in het buitenland: er is geen directe beleidsbeslissing om de *humanities* in de steek te laten. Een dergelijk beleid wordt op een sluipende manier doorgevoerd, met schijnbaar 'neutrale' en 'objectieve' criteria als kwantificeerbare wetenschappelijke output, die onverenigbaar zijn met het karakter van de menswetenschappen. Aan de ene kant is dit misschien positief, omdat de afbouw van de academische humaniora in de Lage Landen relatief trager gaat dan bijvoorbeeld in de Angelsaksische wereld. Maar aan de andere kant is dit een groter probleem: het betekent dat de beslissing om de menswetenschappen minder of niet te financieren veel moeilijker een onderwerp kan zijn van maatschappelijk debat of maatschappelijk protest

Het is dit laatste punt dat het grote probleem vormt. Misschien is het wel zo dat er op dit moment teveel jonge mensen voor een menswetenschappelijke studie kiezen, of dat we meer exacte wetenschappers nodig hebben om onze economie van intellectuele brandstof te voorzien. Maar laat hier dan tenminste een open debat over zijn: een debat over de maatschappelijke rol van de universiteit, over de vrijheid van jonge mensen om de studie van hun keuze te volgen, en over, om het met Nussbaum te zeggen, die dingen die wel belangrijk zijn voor ons welzijn, maar niet voor de winst.

Naast al deze negatieve berichtgeving is er echter ook hoop. Zowel internationaal als in Vlaanderen en Nederland is er meer en meer protest te horen tegen de huidige gang van zaken. Opiniestukken die de malaise in *academia* aanklagen volgen elkaar op, en de *Slow Science* beweging krijgt meer en meer

vaste grond onder de voeten, ook in Vlaanderen. In augustus van dit jaar slaagde een diverse groep van vooral jonge onderzoekers er onder de naam *Actiegroep Hoger Onderwijs* (AHO) in om dagenlang met dit thema te media te beheersen, en een petitie te organiseren die meer dan 5000 handtekeningen, de overgrote meerderheid van academici, te halen.²¹ Wij hopen dat tijdschriften zoals *De uil van Minerva* ook hun steentje kunnen bijdragen aan dit debat, teneinde niet in een scenario van ‘de wolven huilen, de karavaan trekt verder’ te vervallen

Dit themanummer beoogt een kritische reflectie te geven bij en een antwoord te bieden op het (al dan niet) bedreigde statuut van de *humanities*, ook wel eens de ‘vergeten wetenschappen’ genoemd.²³ Louter defensief denken lijkt daarbij geen wenselijke optie. Wel lijkt de vermeende crisissituatie minstens een opportuniteit te creëren om aan (zelf)reflectie te doen en ons opnieuw essentiële vragen te durven stellen in verband met de specifieke aard en het maatschappelijk belang van de *humanities*. Waarom zijn de *humanities* überhaupt van belang? Hebben ze een instrumentele of een intrinsieke waarde? Zijn ze de hoeders van ons cultureel erfgoed, of hebben ze een actieve(re) rol te spelen? Welke soort kennis leveren de *humanities* ons op en wat is de toegevoegde waarde van dergelijk soort kennis? Over welk soort kennis gaat het precies en hoe verhoudt die kennis zich tot de exacte kennis van de positieve wetenschappen? Op welke manier kunnen de *humanities* zich profileren en hun kennis uitspelen? Komen ze voldoende aan bod op het publieke forum, of moeten ze meer van zich laten horen? Wat is de plaats van de *humanities* aan de universiteit? Bestaan er kwaliteitscriteria die geschikt zijn om onderzoek binnen de *humanities* op een relevante manier te vergelijken en evalueren?

We legden bovenstaande vragen voor aan een divers staal van betrokkenen. Dit resulteerde in voorliggend themanummer met vier bijdragen van auteurs die elk op hun manier gepokt en gemazeld zijn in het academische veld van de *humanities*. KU Leuven rector en hoogleraar Kerkelijk Recht Rik Torfs, postdoctoraal onderzoeker Wijsbegeerte Katrien Schaubroeck (Universiteit Utrecht), hoogleraar Geschiedenis Chris Lorenz (Vrije Universiteit Amsterdam) en Vlaams Minister van Onderwijs Pascal Smet reageren op de huidige alarmkreten en delen met ons hun analyse aangaande het huidige en het toekomstige statuut van de *humanities* in academie en maatschappij.

Noten

¹ Nussbaum, M., *Not for Profit: Why Democracy Needs The Humanities*, Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2010.

² Nussbaum, M., *Niet voor de winst: Waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft*. Vert. R. van Kappel, Amsterdam, Ambo, 2011.

³ Zie onder meer: Wansink, H., ‘Rechtsfilosofe Martha Nussbaum toont de armoede van het onderwijs aan: “Leer je studenten kritisch denken”’, in: *De Morgen*, ‘Uitgelezen’, 31 augustus (2011), pp. 29-31; Sabbe, H., ‘Werkgevers stellen nut van “softe” studierichtingen in vraag: “Niet voor de winst”’, in: *Het Laatste Nieuws*, 2 september (2011), p. 12; Drayer, E., ‘Niet voor de winst’, *Filosofie Magazine*, jaargang 20, nummer 9 (november 2011), pp. 58-62.

⁴ Vlak na de publicatie werd naar Nussbaums pamflet verwezen in de context van een pleidooi voor een brede bachelor, zie bijvoorbeeld: Van Bendegem, J.P., ‘Terug naar de middeleeuwen (en maar goed ook)’, in: *De Morgen*, 27september, p. 23. Recent fungeerde Nussbaums *Niet voor de winst* ook als referentiepunt met betrekking tot kansloze diploma’s en jongerenwerkloosheid in tijden van economische crisis, zie bijvoorbeeld: Desmet, Y., ‘Niet alleen voor de economie’, in: *De Morgen*, 3 mei (2013), p. 1.

⁵ Nussbaum, M., *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

⁶ Nussbaum, M., *Love’s Knowledge: Essays on Philosophy and Literature*, Oxford/New York, Oxford University Press, 1990; vertaald als: *Wat liefde weet: Emoties en oordelen*, Amsterdam, Boom, 1998. Nussbaum, M., *Upheavals of Thought: The intelligence of emotions*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001; vertaald als: *Oplevingen van het denken: Over de menselijke emoties*, Amsterdam, Ambo, 2005.

⁷ Nussbaum, M., *Creating Capabilities: The Human Development Approach*, Cambridge, MA/London, Harvard University Press, 2011; vertaald als: *Mogelijkheden scheppen: Een nieuwe benadering van de menselijke ontwikkeling*, Amsterdam, Ambo, 2012. Nussbaum, M., *The New Religious Intolerance: Overcoming the Politics of Fear in an Anxious Age*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2012; vertaald als: *De nieuwe religieuze intolerantie: Een uitweg uit de politiek van de angst*, Amsterdam, Ambo, 2013. Nussbaum, M., *Political Emotions: Why Love Matters for Justice*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2013.

⁸ Nussbaum, M., *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*, Cambridge, Harvard University Press, 1997.

⁹ Nussbaum, *Niet voor de winst*, p. 16.

¹⁰ Nussbaum, *Niet voor de winst*, p. 16.

¹¹ Nussbaum, *Niet voor de winst*, p. 16.

¹² Nussbaum, *Niet voor de winst*, p. 59.

¹³ Voor een kritiek van Nussbaums ‘narratieve ethiek’, zie: Schaubroeck, K., ‘Hoe belangrijk is literatuur in de morele opvoeding? Kanttekningen bij Martha Nussbaums narratieve ethiek’, in: *Bijdragen: International Journal in Philsoophy and Theology*, 66 (2005), pp. 432-454.

¹⁴ Deze achterliggende zinsvraag komt ook opnieuw duidelijk naar in (de interviews naar aanleiding van haar meest recent vertaalde *De nieuwe religieuze intolerantie: Een uitweg uit de politiek van de angst* (Ambo, 2013). Zie onder meer: Erkul, A., ‘Filosofe Martha Nussbaum keert zich tegen de “handel in angst”: “We bemoeien ons te veel met andermans zaken”’, in: *De Morgen*, Zeno, zaterdag 6 juli (2013), pp. 8-9; Giesen P., ‘Martha Nussbaum: Met onderwijs moet je al in de kleuterschool beginnen’’, in: *De Morgen*, Zeno, zaterdag 30 juni (2013), pp. 8-9; Grunsven, M. van, ‘Martha Nussbaum over angst en verbeelding: “We hebben meer realityshows over moslims nodig”’, in: *De Groene Amsterdammer*, 20 juni (2013), pp. 27-28; Luyten, A., ‘Lunchen met filosofe

Martha Nussbaum: Hoe een zo zinvol mogelijk leven leiden?', in: *Knack*, 24 juni (2013), pp. 76-81.

¹⁵ Nussbaum, *Niet voor de winst*, p. 162.

¹⁶ Marcuse, H., *De eendimensionele mens: Studies over de ideologie van de hoog-industriële samenleving*. Vert. P. Brand. Amersfoort, Werkgroep 2000, 1980 (Oorspronkelijke uitgave: 1964).

¹⁷ Zie onder meer: Lorenz, Ch., *If you're so smart why aren't you rich? Universiteit, markt en management*, Amsterdam, Boom, 2008; Weymans, W., 'Cultuurwetenschappen onder druk', in: De Witte Raaf, 154, mei-juni 2011, p. 17; Verhaeghe, P., *Identiteit*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2012; Schaubroeck, K., Kalis, A. & Duewell, M., Niet alleen voor de geest: Perspectieven voor de geesteswetenschappen. Verslag van een workshop gehouden te Utrecht 12-14 april 2012', *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 105:1(4) (2013), pp. 55-58.

¹⁸ Zie bijvoorbeeld: <http://www.schamper.ugent.be/477/%E2%80%9Cik-geloof-niet-in-tournee-generale-maatregelen%E2%80%9D>

¹⁹ Zie bijvoorbeeld: Seglen, P., 'Why the Impact Factor Should not be Used in Evaluating Research', in: *British Medical Journal* 314 (1997), pp. 498-502.

²⁰ Kuhn, Th., *De structuur van wetenschappelijke revoluties*. Vert. B. Willink. Inl. Ch. Buskes. Amsterdam, Boom, 2003. Zie ook: De Langhe, R., *Naar een pluralistisch model van onderzoeksfinanciering in de humane wetenschappen*, in: Loobuyck, P., Vanheeswijck, G., Van Herck, W., Grieten, E., Vercauteren, K. (red.), *Welke universiteit willen wij (niet)?* Gent, Academia Press, 2007, pp. 205-216.

²¹ Zie: <http://actiegroep Hogeronderwijs.wordpress.com/>

²³ Bod, R., *De vergeten wetenschappen: Een geschiedenis van de humaniora*, Amsterdam, Bert Bakker, 2011.

DENKEN IN DE SCHADUW VAN DE WETENSCHAP

Rik Torfs

Achter medelijden schuilt vaak misprijzen. Om die reden dreigt een weeklacht over de afnemende rol van en waardering voor de menswetenschappen uit te lopen op een bevestiging van die tanende positie. Bovendien bestaat het risico dat allerlei argumenten worden aangehaald om de getroffen wetenschap toch maar in ere te herstellen. Daarbij is de veiligste weg de externe: humane wetenschappen zouden van mensen goede burgers maken, kritisch denkende lieden, steunpilaren voor de democratie, waakzame lui die zich door extreme gedachten en gemakkelijke oplossingen niet uit het veld laten slaan. Helaas klopt die stelling dikwijls niet. Mensen die nooit met de schone letteren werden geconfronteerd, zijn wel vaker verzetshelden. Van Martin Heidegger kon dan weer moeilijk worden gezegd dat zijn verwantschap met de *humanities* gering was, wat hem niet belette roemloos voor extreme ideeën te zwichten. Daarom volgt hierna geen pleidooi voor de *humanities*.

Daarentegen probeer ik in een eerste deel te beschrijven hoe de *humanities* aan hun eigen teloorgang mee schuldig zijn, hoe ze het wetenschapsmodel van de exacte wetenschappen op vrij eenvoudige manier hebben aanvaard. En vervolgens komt in een tweede deel, dat tevens als besluit fungeert, aan bod hoe belangrijk het is dat diezelfde *humanities* erin slagen om hun puur intellectuele meerwaarde, die weliswaar wetenschappelijke wortels heeft, maar niet met wetenschap gelijk kan worden gesteld, opnieuw te verzilveren.

Humanities en wetenschap

Sinds de wetenschappelijke output aan onze universiteiten akelig precies wordt gemeten, zijn er in de wetenschap duidelijker dan voorheen winnaars en verliezers. Wetenschap en wielersport liggen dicht bij elkaar. Cijfers domineren, er is doping en er is fraude. De winnaar is niet wie de beste is, maar wie het beste scoort. Dat succes hangt soms samen met intrinsieke mogelijkheden. Maar het kan net zo goed het gevolg zijn van slimheid en sluwheid, van de kunst zich op het juiste moment op de juiste plaats te bevinden. Of anders gezegd: je moet niet altijd heel veel weten om op het beslissende ogenblik toch iets toe te kunnen voegen dat niemand anders voorheen aan kon reiken. Tot zover, zeer eenvoudig weergegeven, het model van de meetbare wetenschappelijke output zoals dat vandaag triomfeert.

Het model doet denken aan het sprookje over het winterkoninkje, zoals dat

door de gebroeders Grimm werd opgetekend. Alle vogels komen overeen dat wie onder hen het hoogst kan vliegen tot koning zal worden gekroond. De arend vliegt het hoogst naar de zon. Dan merkt hij dat iedereen ver onder hem blijft, en begint weer te dalen. Edoch, een klein naamloos vogeltje dat zich in zijn veren had verstoppt vliegt plotseling omhoog en roept dat hij de koning is. De andere vogels accepteren zijn list niet, en het gevederde dier moet het stellen met de wat spottende term ‘winterkoninkje’. Maar zo is hij toch ook een beetje koning.

Het winterkoninkje heeft een aantal kenmerken van de hedendaagse wetenschapper. Wanneer hij erin slaagt tot een goede *status questionis* van een bepaalde discipline te komen, kan hij, door er zich op het juiste moment uit los te maken, er tegelijk iets bijzonders aan toevoegen. Het is niet nodig zelf de geschiedenis van de wetenschap over te doen of gelijk welk denkproces dat ooit plaats heeft gevonden opnieuw onder de loupe te nemen. Alle eerder ontwikkelde kennis opstapelen in je hoofd hoeft niet, het volstaat voort te bouwen op de stand van de wetenschap.

Deze methode, waar overigens helemaal niets mis mee is, komt vaak voor in exacte en biomedische wetenschappen. Het einddoel telt, niet het pad dat ernaar leidt. Het gaat om een methode die ten dele het typische carrièreverloop van wetenschappers in wat hardere disciplines verklaart. Als ze over een scherp verstand beschikken, wat vaak het geval is, zijn ze vaak vlug klaar voor het grotere werk. Hun meest productieve periode situeert zich tijdens hun doctoraat of in hun postdoc-jaren, wanneer zij vroege dertigers zijn. Het is een leeftijd waarop het blijkaar gemakkelijk is om de stand der wetenschap goed onder de knie te krijgen en vervolgens, veel gezwinder dan op latere leeftijd het geval blijkt te zijn, een vernieuwende stap voorwaarts te zetten. De techniek van het winterkoninkje. We stellen vast dat de huidige universitaire carrière impliciet op deze leest is geschoeid. De creatieve hoogtepunten van de wetenschapper liggen in zijn jonge jaren. Postdocs worden vaak lid van het zelfstandig academisch personeel met in de aanvangsjaren enkel onderzoeksopdrachten. De impliciete boodschap is: belast wie wetenschappelijk nog creatief is niet met andere opdrachten die aan zijn tijd knagen. Pas na verloop van jaren neemt de jonge docent er onderwijsopdrachten bij. Op dat moment is hij wellicht al leider van een onderzoeksgroep, wordt hij stilaan eerder manager en coach dan dat hijzelf uitvoerder blijft van wetenschappelijke programma's.

In feite gaat het hier om een model dat vreemd is aan de humanities in de meer klassieke zin van het woord. Wie bijvoorbeeld historicus is of filosoof, kan niet zo maar als een winterkoninkje onder het gevederde van de arend vandaan komen. Er rest hem niets anders dan heel veel werk over te doen, dan te proberen zelf een beetje arend te worden. Daarvoor moet hij ontzettend veel studeren. Hij kan het zich niet veroorloven alleen maar over filosofen te lezen, hij moet ook hun oorspronkelijke geschriften bekijken. Meer, de betekenis van een historische of hedendaagse filosoof wordt pas duidelijk aan de hand van wat zijn

tegenstanders over hem schrijven. Dat is een complexe zaak. Het falsificatieprincipe dat in meer exacte disciplines tot zoveel opluchting kan leiden alsmede tot zichtbare vooruitgang, blijft in de humanities altijd wat gammel. Wie eerst gelijk had, blijkt later ongelijk te hebben, tot daarna schijnbaar vast komt te staan dat ook dat een vergissing was. Een mooi voorbeeld ervan biedt ook de economie. Ten tijde van Richard Nixon toonden vrijwel alle politici in het Westen zich voorstanders van de econoom John Maynard Keynes (1883-1946) en zijn anticyclische begrotingspolitiek. In de jaren van Margaret Thatcher en Ronald Reagan werd hij verworpen. Vandaag komt hij mede ten gevolge van de kredietcrisis terug, hoewel niets verhindert, en het zelfs waarschijnlijk is, dat hij in de toekomst weer aan invloed zal verliezen. De moeizame methode van de humane wetenschappen leidt in principe tot een volledig andere, minder meetbare aanpak van wetenschappelijke kwaliteit. Terwijl iemand erg diepgaand aan het lezen is, slaagt hij er wellicht niet in veel te schrijven, waardoor voor elke vorm van wetenschappelijke groei het empirische bewijs ontbreekt. Vaak wordt aangevoerd dat Immanuel Kant (1724-1804) in het huidige universitaire systeem geen enkele kans zou maken, omdat hij, docerend aan de universiteit van Koningsbergen, toch wel erg veel tijd nam vooraleer hij in 1781 met de *Kritik der reinen Vernunft* op de proppen kwam. In ieder geval is een humane wetenschapper doorgaans niet op het toppunt van zijn kunnen wanneer hij een vroege dertiger is. Kennis accumuleren vergt tijd. En die kennis moet wel degelijk in iemands hoofd zitten, waar zij dan tot een merkwaardige cocktail van gedachten kan uitgroeien. Het is een illusie te denken dat de humane wetenschapper de nodige kennis op het gepaste ogenblik wel van het internet kan plukken. Om te beginnen moet hij heel veel weten om de door het net aangereikte data op hun merites te kunnen beoordelen. Maar nog belangrijker is dat het in het brein van de wetenschapper niet zomaar om opgestapelde kennis gaat, maar om de vermenging en verwerking ervan, om de chemische reacties die de verschillende bronnen van kennis tot stand brengen. De verwerking van kennis vooronderstelt het verwerven ervan. Wie het verwerven van feitelijke kennis overbodig acht in een tijd waarin zij overal kan worden opgezocht, onderschat haar rol bij het tot ontwikkeling komen van denkprocessen.

Eigenlijk zouden voorstanders en beoefenaars van de humanities de meetinstrumenten die vandaag de kwaliteit van wetenschappelijke output menen te kunnen bepalen, grondig in vraag moeten stellen. Maar dat doen ze niet. Of te weinig. Het heeft me altijd verwonderd hoe gemakkelijk humane wetenschappers zich bij de dominantie van het exactwetenschappelijke raster dat ook de kwaliteit van hun werk meet, hebben neergelegd. Of neen, misschien is er toch geen reden tot verwondering. Het zou wel eens kunnen dat een impliciet minderwaardigheidscomplex waar humane wetenschappers zelf wel eens vaker onder gebukt gaan, tot een gewillige aanvaarding van exactwetenschappelijke

parameters leidt. Vele humane wetenschappers gaan er impliciet van uit dat het exactwetenschappelijke model, met een doorgaans grotere mate van zekerheid en duidelijker falsificeerbaarheid, intrinsiek superieur is aan het humane. Dat brengt humane wetenschappers in de verleiding om te scoren op een terrein dat bij een eerste aanblik niet het hunne blijkt te zijn, dat van de wetenschappen in de strikte, precieze, duidelijk op vooruitgang gerichte zin. De kick van het doelpunt bij een uitwedstrijd.

Die vaak impliciet aanwezige attitude leidt niet enkel tot een dociele acceptatie van het exactwetenschappelijke raster, ze voert evenzeer tot accentsverschuivingen binnen de humane wetenschappen zelf. Verschillende disciplines spiegelen zich in toenemende mate aan de exactwetenschappelijke benadering, en kiezen voor statistisch of experimenteel onderzoek dat zeer goed kwantificeerbaar is. In disciplines zoals economie en psychologie is deze trend erg duidelijk. De grens tussen humane en exacte wetenschappen wordt flinterdun, zo er al van een grens sprake kan zijn. Niet erg, wel opmerkelijk.

Maar het is mogelijk nog een stap verder te gaan. Ook de huidige financieringspolitiek van het hoger onderwijs werkt een op exacte wetenschappen gerichte onderzoeksmethode in de hand. Voor de financiering van universiteiten zijn doctoraten erg belangrijk. Enkele decennia geleden waren zij vaak een levenswerk, ook al omdat jonge wetenschappers die vrijwel onmiddellijk na hun afstuderen van een wetenschappelijke carrière verzekerd waren, er onbekommerd vele jaren aan konden besteden, ondertussen allerlei klussen aan de universiteit op zich nemend. Vandaag moet het sneller gaan. Doctoraten worden korter, zij zijn eerder een product dan een levenswerk. Ze geven nieuwe doctores ook geen enkele garantie meer op een universitaire carrière, voor minder dan 10% onder hen is die nog weggelegd. Wat is nu het inhoudelijke gevolg van deze ogenschijnlijk neutrale evolutie? Kortere doctoraten leiden impliciet tot een verschuiving naar eerder makkelijk af te lijnen kwantitatief onderzoek ten nadele van meer indringend fundamenteel onderzoek. Een doctoraat over politieke theorievorming in de twintigste eeuw is op drie jaar tijd (en bovendien op jonge leeftijd) veel minder haalbaar dan, bijvoorbeeld, kwantitatief onderzoek over politieke voorkeuren bij jongeren in vier uitgekozen secundaire scholen in West-Vlaanderen. Bovendien lijken de resultaten die onderzoek van het laatste type oplevert juist. Minder aanvechtbaar. Cijfers stellen gerust, ook al zijn ze onrustwekkend.

Uit het bovenstaande hoofdstuk kunnen volgende besluiten worden getrokken. Primo, de meetbare wetenschappelijke output zoals hij in onze op kwantiteit gerichte samenleving naar voren wordt geschoven, versterkt het exactwetenschappelijke model ten koste van de methodologie van de humanities. Secundo, menswetenschappers collaboreren vaak vanuit een impliciet minderwaardigheidscomplex met deze visie. Tertio, de financiering van universiteiten waarbij wetenschappelijke output tot een product wordt

gereduceerd, werkt deze evolutie verder in de hand.

Universitair en intellectueel

In andere tijden werd nogal gemakkelijk aanvaard dat een universitair tegelijk een intellectueel was. Misschien waren daar redenen voor. Omdat intellectuelen slechts in beperkte mate onder niet-universitair werden aangetroffen, ging men ervan uit dat universitair in alle omstandigheden als dusdanig konden worden beschouwd. Daarnaast was er natuurlijk ook het element *tijd* dat met het leven aan de universiteit was verbonden. Cursussen waren minder dik, werkcolleges weinig talrijk, papers moesten nauwelijks worden geschreven. Er bleef dus, naast de wetenschappelijke vorming in de strikte zin, meer tijd voor de kunst van het denken. Bovendien gold de universiteit nog niet als een onlosmakelijk gedeelte van de schoolopleiding in haar geheel. Ze was er voor een minderheid van de bevolking. Dat kwam gedeeltelijk door sociale selectie, wat uiteraard niet aanvaardbaar is. Maar er was ook sprake van intellectuele elitevorming. Niet iedereen uit de zogenaamd betere kringen moest per se aan de universiteit hebben gestudeerd als hij daar minder aanleg of belangstelling voor vertoonde.

Vandaag bestaat de indruk dat aan de universiteit de ruimte voor het wat ongrijpbare intellectuele luik is afgenomen door de grotere mate van stringentie die de wetenschappelijke opleiding met zich meebrengt. Er lijkt een duidelijke scheidingslijn te lopen tussen een steeds technischer visie over wat wetenschappelijkheid is enerzijds, en het wat gratuïte, lichtjes artistieke karakter dat de intellectuele bespiegeling kenmerkt anderzijds. Zoals aangevoerd kunnen zowel het exactwetenschappelijke raster dat alle wetenschappen beïnvloedt als het tijdsgebrek binnen het universitaire bestel daarvan de oorzaak zijn. Toch ontstaat op dit punt een probleem. Het gebrek aan intellectuele achtergrond, een overigens even vaag als ongrijpbaar gegeven, kan leiden tot een teruglopende verfijning in het wetenschappelijk beoefenen van de humanities. Daarmee bedoel ik niet zozeer dat de gemaakte analyses fout zouden zijn, falsificeerbaar, wetenschappelijk onverantwoord. Dat zijn ze niet. Maar ze zijn wel buitengewoon reductionistisch. Ze laten maar een deel van het verhaal zien. En dat deel dreigt steeds beperkter te worden.

Nu bestaat wetenschap altijd bij de gratie van een reductie van de werkelijkheid. Maar terwijl in exacte wetenschappen de reductie kan bijdragen om voor een zeer specifiek probleem een oplossing te vinden, leidt zij in de humane wetenschappen vaak tot een wereldvreemd wegdrijven van een diepere werkelijkheid. Algemeen bekend zijn de modellen van economen die gesloten economieën op afgelegen eilanden bestuderen, waarbij er slechts drie producten op de markt zijn. Het aantal variabelen wordt deskundig ingeperkt. Daardoor wordt het antwoord preciezer en minder aanvechtbaar. Tegelijk duikt een

paradox op. Want hoe juister het antwoord, hoe verder het wegdrijft van de werkelijkheid.

Misschien kan een heel concreet voorbeeld uit de geschiedenis van de theologie een pleidooi voor intellectuele complexiteit beter ondersteunen. Eerder dit jaar verscheen bij Uitgeverij Bert Bakker van Maarten J. Aalders een merkwaardig boek: *Heeft de slang gesproken? Het strijdbare leven van Dr. J.G. Geelkerken (1879-1960)*. Het boek handelt voornamelijk over het conflict dat de gereformeerde dominee Jan Geelkerken had met zijn kerk rond 1926 en dat zowel tot Geelkerkens afzetting als predikant als tot een scheuring in de Gereformeerde Kerken in Nederland leidde. De titel van het boek moet letterlijk worden genomen. De vraag was inderdaad of, zoals Genesis 2 en 3 beschrijft, in het aards paradijs de slang wel degelijk gesproken heeft. Geelkerken wilde dat niet meteen bevestigen en opteerde voor een hogere werkelijkheid van het verhaal, waarbij het bevattingsvermogen van de menselijke geest wordt overstegen. Hij eiste tevens de nodige ruimte op voor wetenschappelijke exegese die wat hem betreft niet tegen de belijdenis van de Gereformeerde Kerken indruiste. Maar de meeste gereformeerde leiders uit die tijd deelden Geelkerkens mening niet en na een met grote verbetering gevoerde kerkjuridische procedure werd hij de laan uitgestuurd. Je kunt het boek van Maarten Aalders op verschillende niveaus lezen.

Het kan gaan om een puur historisch relaas. Wie zei wat, waarom en wanneer? Waar haalde Geelkerken zijn ideeën, hoe ontstonden vriend- en vijandschappen? Om dat verhaal te schrijven, is het mogelijk vrij descriptief te werk te gaan. In archieven, en dat van Geelkerken was heel erg rijk, kan worden gezocht naar de nodige papieren en documenten die het verhaal reconstrueren. Aalders verwaarloost dit facet van het biografische werk niet, zonder zich ertoe te beperken. Want als je alleen maar dat doet, rijst er een probleem. Bij de hedendaagse lezer ontstaat dan het wat vervelende gevoel dat een meedogenloze procedurele strijd wordt uitgevochten over een onderwerp dat vandaag nauwelijks bij iemand interesse wekt. Sprak de slang echt? Eerlijk, wie ligt daar vandaag van wakker? Erg weinigen nemen het verhaal van Genesis nog letterlijk, althans in Nederland of Vlaanderen. Anders uitgedrukt, de beschrijving van het conflict kan feilloos worden weergegeven, maar op zulk een van elke context ontdane manier dat ze volledig irrelevant wordt. Natuurlijk kan een historicus zich daarbij neerleggen en concluderen dat een probleem waarin nog geen negentig jaar geleden massa's energie werd gestopt, vandaag volkomen van de baan is. Die conclusie lijkt stoer, verlicht zelfs, want schijnbaar illustratief voor wat vooruitgangdenken zou kunnen zijn. Maar tegelijk is ze naïef.

Want er is een tweede niveau. Of de slang nu waarlijk sprak of niet verbergt een dieper vraagstuk dat wel degelijk vandaag nog betekenis heeft: bestaat er een God die zich in werkelijke, en niet alleen in symbolische zin inlaat met de mens en die om hem bekommerd is? Natuurlijk waren vele tegenstanders

van Jan Geelkerken kleinburgerlijke lieden die om redenen van comfort niet bereid waren om op een mogelijk destabiliserende wijze over hun geloof na te denken. Maar sommige kerkleden zagen of voelden wel degelijk het onderliggende probleem. Laat je de letterlijkheid van het verhaal los, dan dreigt de symboliek die in de plaats komt drijfzand te worden waarin het geloof wegzinkt. Er waren ongetwijfeld mensen die de letterlijkheid van het scheppingsverhaal bepleitten, niet omdat ze er zelf in geloofden, maar omdat ze de relativering ervan als een hellend vlak, onvermijdelijk leidend tot veralgemeend ongeloof zagen. Daarin hadden ze achteraf bekeken geen ongelijk. Het in de Lage Landen vandaag ruim verspreide ongeloof puurt nog steeds voor een groot gedeelte zijn kracht uit het verwerpen van letterlijke bijbelverhalen, terwijl ondertussen elke cultuur is verdwenen om in diezelfde verhalen een religieuze dimensie te onderkennen zonder dat zij een loutere beschrijving van historische feiten hoeft te zijn. Met andere woorden, de discussie over het letterlijke spreken van de slang is zelf een symbool dat laat zien hoe een waarachtiger spreken over religie, wat de letterlijkheid uitsluit, uiteindelijk op een paradoxale manier tot toenemend ongeloof leidt.

Het probleem daarbij is dat een dergelijke analyse van de zaak Geelkerken een inzicht in het religieuze denken vergt dat ook voor een behoorlijk gevormde hedendaagse historicus niet langer vanzelfsprekend is. Daardoor stijgt de kans dat een groot aantal universitair geschoolde lezers toch zal zweren bij de conclusie dat de zaak Geelkerken in haar totaliteit tot het verleden behoort.

Er schuilt in het boek en in de zaak nog een derde dimensie, namelijk de zowel verbeterd als ingenieuze en creatieve manier waarmee kerkelijke gezagsdragers met de interne gereformeerde rechtsprocedures omsprongen. Geelkerken moet het opnemen tegen het gehele gereformeerde establishment. Dat treedt geregeld de op de eigen ecclesiologie gebaseerde rechtsregels met voeten. Eigenlijk moet het zwaartepunt van de macht bij de lokale gemeenten liggen, maar de centrale synode trekt het hele dossier almaar sterker naar zich toe. Ook algemene rechtsbeginselen worden met voeten getreden. Zo worden nieuwe rechtsregels met terugwerkende kracht op Geelkerken en zijn dossier toegepast. Gerechtigheid lijkt belangrijker dan behoorlijke juridische procedures, zou een mogelijke conclusie kunnen zijn. Interessant is overigens hoe een dergelijke moralistische aanpak, die in de laatste helft van de twintigste eeuw voor het geëmancipeerde West-Europa onaanvaardbaar was, vandaag weer opgeld maakt en in de publieke opinie de boventoon voert. In die zin is het proces van Geelkerken veel minder een zaak uit het verleden dan op het eerste gezicht lijkt. Wie niet zozeer om het spreken van de slang maalt, maar om de kwaliteit van de procedure, zou wel eens tot de conclusie kunnen komen dat het dossier uit 1926 uiterst actueel is.

Maar de juridische dimensie kan ook op een dieper niveau worden onderzocht. Bij een eerste aanblik lijkt het alsof, in de zaak Geelkerken, het recht

ten dienste staat van de waarheid. Maar zou het niet kunnen dat het precies andersom is, en dat het derhalve de waarheid is die ten dienste staat van het recht? Geelkerken is een *coming man* die in het gereformeerde Nederland mogelijk gedeeltelijk de plaats zal innemen die de overleden toptheologen Abraham Kuiper (1837-1920) en Herman Bavinck (1854-1921) hebben nagelaten. De juridische procedure kan dus best een techniek zijn om iemand van de macht weg te houden, waarbij dan de theologische waarheid als een instrument wordt gehanteerd om dat doel te verwezenlijken. Net zoals Karl Marx tot een materialistische lezing van de geschiedenis kan komen, is het zonder twijfel ook mogelijk haar aan de hand van machtsverhoudingen te bestuderen, waarbij de religieuze waarheid een potentieel belangrijke factor is om die verhoudingen gestalte te geven of om te keren. Echter, om een dergelijke analyse uit te kunnen werken volstaat een beschrijving van de archieven niet. In geen enkel verslag over vergaderingen of procedures zal naar machtsargumenten worden verwezen. Inzicht in rechtstheorie en juridische kritiek zijn derhalve noodzakelijk om tot deze bredere analyse te komen.

In zijn boek over Geelkerken slaagt Maarten Aalders er vrijwel continu in om het descriptieve niveau ruim te overstijgen en om onderliggende theologische, culturele en juridische vragen indringend bij zijn analyse te betrekken. Vanuit een enge wetenschappelijke visie, steunend op een reductionistisch model is dat geen winst. De brede blik vertroebelt. Een droge verwerking van de archiefstukken lijkt veiliger. Niet alleen omdat ze een indruk geeft van wetenschappelijke superioriteit, maar ook omdat ze geruststellender is voor de onderzoeker die zich dan in het recht noch in de theologie hoeft te verdiepen. En toch is zo'n droge benadering intellectueel minder sterk, omdat zij het bredere, bezielde verband mist dat er nu eenmaal is, niet alleen tussen historische feiten onderling, maar ook tussen verschillende tijdperken van de menselijke geschiedenis.

Meteen wordt een spanningsveld zichtbaar tussen het wetenschappelijke denken dat ordenend en reductionistisch is, en het intellectuele discours dat breder uitdeint en enige vorm van ongrijpbaarheid, zelfs wanorde als verrijkend ervaart. Die wanorde scherpt de kritische zin. Zij wordt niet gezien als een verstoring van de orde, maar als een onlosmakelijk kenmerk van de werkelijkheid. De werkelijkheid is immers complexer dan de wetenschap. Misschien ligt hier wel de waarachtige rol van de humanities. Zij bedienen zich van een wetenschappelijke methodologie. Daarin verschillen zij conceptueel niet van de exacte wetenschappen, al zijn de constructies minder rigide en is de falsificeerbaarheid van stellingen minder feilloos.

Maar tegelijkertijd bieden de humanities ook een kritiek op de traditioneel wetenschappelijke methode. Dat is het intellectuele luik dat nooit van de menswetenschappen mag worden losgemaakt. Ook dat intellectuele luik heeft, al was het maar in zijn aspiratie om analytisch te zijn, een reductionistisch trekje.

Elke analyse probeert immers een complexe werkelijkheid te vatten in verklarende patronen die minder ingewikkeld zijn. Tegelijk echter laat de intellectuele analyse meer ruimte voor speculatie dan de wetenschappelijke methode in strikte, en helaas in steeds striktere zin, zich kan veroorloven.

Vandaar het grote belang dat ook in de toekomst aan humanities moet worden gehecht. Niet alleen verschilt de wetenschappelijke methodologie die hen kenmerkt op een aantal terreinen van de exactwetenschappelijke, zoals in het eerste hoofdstuk aangegeven. Bovendien biedt zij ook een intellectueel wederwoord, een *contre-parole*, op elke wetenschappelijke analyse, haar diepgang en haar waarden.

WAAR ZIJN WE MEE BEZIG?

DE TOEKOMST VAN DE HUMANE WETENSCHAPPEN

Katrien Schaubroeck

Inleiding

Waar houden onderzoekers in de humane wetenschappen zich mee bezig? Voor wie geen humane wetenschappen gestudeerd heeft, is het soms moeilijk zich hiervan een voorstelling te maken. Om mijn eigen onderzoek als concreet voorbeeld te nemen: ik heb mezelf drie onderzoekstaken voorgeschreven voor deze week: ik wil bijdragen aan een blogdiscussie van collega-filosofen over de vraag waarin de mensenrechten gegrond zijn, ik wil een kritische studie lezen van het boek *The Science of Love and Betrayal* waarin Robin Dunbar een evolutionaire verklaring van liefde en verliefdheid geeft, en ik wil de laatste hand leggen aan een aanvraag voor een interdisciplinaire workshop over narrativiteit en persoonsidentiteit. Maar vooraleer deze dingen te doen, zal ik eerst voorliggend artikel schrijven waarin ik rechtvaardig *waarom* ik deze dingen wil doen. Deze rechtvaardigingsvraag wordt aan mij en andere onderzoekers in mijn faculteit gesteld, omdat de humane wetenschappen in hun bestaan bedreigd worden. Althans, dat is de perceptie. Ik heb vrienden die werken in moleculaire plantkunde, evolutionaire biologie en neurowetenschappen. Zij hebben zich bij mijn weten nog nooit moeten rechtvaardigen voor wat ze doen, ze doen het gewoon. De initiële ergernis van humane wetenschappers over waarom zij, en niet hun collega's in de natuurwetenschappen en toegepaste wetenschappen, gevisieerd worden is begrijpelijk. Ik voel zelf ook enige weerstand om in te gaan op die verdedigingsvraag. Dat komt echter niet omdat ik stiekem vrees dat er geen rechtvaardiging te geven valt van de humane wetenschappen. Mijn weerstand vloeit eerder voort uit het vermoeden dat er een *welbepaalde* rechtvaardiging verwacht wordt, en mijn twijfel of ik deze wel wil of kan geven.¹ Wat ik in dit artikel zal doen, is daarom tweeledig: analyseren in welke benauwde positie de humane wetenschappen terechtgekomen zijn, en nagaan hoe ze daar (niet) mee moeten omgaan.

Het doel is om de humane wetenschappen als geheel te verdedigen, niet zozeer elk individueel project binnen de humane wetenschappen. Daarom is de aanhef van dit artikel tot op zekere hoogte misleidend: het gaat er me niet om van elk onderzoeksproject binnen de humane wetenschappen aan te tonen dat het belangrijk is, het is onwaarschijnlijk en bovendien ook niet nodig dat dat het

geval is (ook in de natuurwetenschappen mislukt er af en toe wel eens een onderzoeksproject). Het doel is na te gaan welke rol de humane wetenschappen als zodanig spelen, welke functie ze vervullen in de samenleving. Ik vermeld afzonderlijke projecten om concreet te maken waarover we spreken, om een blik te bieden op de variëteit van wat er achter dat blok van ‘humane wetenschappen’ schuilt. Mijn vermoeden is dat het inzoomen klaarheid en vertrouwen schept: over die individuele projecten kunnen we meestal wel iets verhelderends zeggen (is het bijvoorbeeld niet evident wat het belang is van onderzoek naar de rechtvaardiging van mensenrechten?). Maar bij het uitzoomen gaat er iets verloren: de humane wetenschappen als geheel lijken geen overkoepelend doel of gezamenlijk project te hebben. Misschien bestaat het probleem erin dat ze hun *public relations* niet goed verzorgen. Misschien presenteren ze zich niet genoeg met een coherent en sterk verhaal. Maar het probleem zou dieper kunnen liggen dan de publieke perceptie. Het zou ook kunnen dat onder de humane wetenschappers zelf twijfel en verdeeldheid bestaat over waarom ze doen wat ze doen. Daarom lijkt het me gepast om de externe dreiging ten goede te keren en er een uitnodiging tot interne bezinning van te maken.

Wat volgt is een weergave van de stand van zaken: een analyse van het probleem, en een overzicht van enkele mogelijke oplossingen waarna ik aangeef welke oplossingsstrategie mij de beste lijkt. Ik laat me inspireren door auteurs uit Nederland, België, de Verenigde Staten en Engeland. De precaire situatie van de humane wetenschappen is immers geen lokaal probleem maar symptoom van een crisis van het westerse traditionele onderwijsmodel.

Van waar komt de dreiging?

Als de humane wetenschappers zich bedreigd voelen, kan men de vraag stellen door wie ze zich dan bedreigd voelen. Wie twijfelt er aan hun bestaansrecht? Ik overloop drie mogelijke antwoorden: de samenleving, de politici en de exacte wetenschappen, maar argumenteer dat de echte dreiging bij nader inzien slechts uit één hoek komt.

De samenleving

Men zou geneigd kunnen zijn te denken dat het de samenleving is die het bestaan van de humane wetenschappen in vraag stelt. Maar er is reden om daaraan te twijfelen. Natuurlijk is het moeilijk om uit te maken wat ‘de samenleving’ denkt, maar er bestaan cijfers over bepaalde keuzes en handelingen van mensen waaruit we wel iets kunnen afleiden over hun algemene houding ten aanzien van de

humane wetenschappen.

In september 2012 begonnen er aan de KULeuven 1367 nieuwe studenten aan een studie in de groep Biomedische Wetenschappen, 1300 in de groep Wetenschap en Technologie, en 3117 in de groep Humane Wetenschappen. In zoverre de keuze van 18-jarigen iets vertelt over de maatschappelijke reputatie van een studierichting, doen de studierichtingen in humane wetenschappen het dus niet slecht. Ook aan andere Vlaamse universiteiten zijn de studenten humane wetenschappen talrijk. Daar moet overigens wel meteen bij vermeld dat de Leuvense indeling in drie groepen niet algemeen gebruikelijk is. Onder Humane Wetenschappen aan de KULeuven scharen zich niet alleen de faculteiten Letteren, Theologie en Filosofie, maar ook de faculteiten Recht, Sociale Wetenschappen, Economie, Psychologie en Pedagogie. In Nederland kijkt men vreemd op: als er daar een driedeling gemaakt wordt, is het die tussen alfa-wetenschappen (de geesteswetenschappen), de beta-wetenschappen (de exacte wetenschappen), de gamma-wetenschappen (of sociale wetenschappen, zijnde recht, economie en sociale wetenschappen, psychologie). Voor de volledigheid wil ik ook nog de groep van de medische wetenschappen en de technische wetenschappen vermelden, maar dat zijn historisch latere ontwikkelingen en die worden niet aangeduid met een Griekse letter. Maar zelfs wanneer je de geesteswetenschappelijke opleidingen in strikte zin beschouwt (de studie van archeologie, geschiedenis, taal en cultuur, filosofie, religie en media) is de belangstelling ervoor groot en bovendien zelfs groeiend. In Nederland is het aantal studenten dat zich inschrijft in de geesteswetenschappen tussen 2000 en 2007 met 40% gestegen.² Een pijnpunt is dat het wetenschappelijk personeel slechts met 5% is toegenomen. De enorme onderwijslast en druk op onderzoekstijd is een steeds weerkerende klacht in de humane wetenschappen, niet enkel in Nederland maar ook in Vlaanderen. Het is met andere woorden niet allemaal zonneshijn in de faculteiten van de humane wetenschappen. Er zijn structurele problemen, maar wie spreekt over een crisis in de humane wetenschappen moet zich goed realiseren dat die geenszins voortkomt uit een teruglopende belangstelling ervoor, integendeel.

Op het eerste gezicht zou dit vreemd kunnen lijken: hoe kan het dat een discipline zich bedreigd voelt terwijl ze groeit en bloeit? Is financiële ondersteuning (die verloopt via basisfinanciering van de overheid, via onderzoeksgelden van het FWO en andere fondsen, via bedrijfsprojecten...) dan niet gekoppeld aan het aantal studenten en het aantal afgestudeerden dat aan een onderzoek wil beginnen?³ Dat is dus duidelijk niet het geval. En dat is ook begrijpelijk. Geldschietters moeten niet meedrijven op de studiekeuzes van 18-jarigen. Dat ik hier het hoge aantal studenten in de humane wetenschappen vermeld, moet daarom niet gezien worden als een argument op zich. Ik vermeld het enkel om te tonen waar het probleem van de humane wetenschappen in elk geval *niet* mee te maken heeft. Wanneer men het aantal studenten zou inzetten

als argument op zich, zou men ook moeten aanvaarden dat bij dalende interesse een discipline ipso facto aan bestaansrecht inboet. Maar die redenering volg ik niet. Onderwijs kan men immers niet op de vraag-aanbod-leest schoeien. Onderwijs werkt volgens een andere logica. Ook al vragen middelbare scholieren er niet om grammatica te studeren, het wordt hen toch aangeleerd. Bij het opstellen van leerplannen en eindtermen worden allerlei criteria gebruikt, vele ervan gaan terug op de vraag wat een samenleving nodig heeft. En de maatschappij heeft nu eenmaal nood aan burgers die de taal beheersen en kunnen communiceren met elkaar. Scholieren zien dat misschien zelf niet in, maar daar is een taak weggelegd voor de politici. Zij moeten immers het belang van de samenleving voor ogen houden. Zo zou je je kunnen inbeelden dat een overheid een universitaire opleiding Portugees promoot, omdat ze weet dat Brazilië een economische grootmacht is. Het belang van deze opleiding wordt in dit geval niet gemeten aan de interesse van de burger.

Nu, welke wetenschappen heeft een maatschappij nodig? Deze denkoefening draait in het huidige klimaat van crisis en besparingen vaak uit in het nadeel van de humane wetenschappen. De vraag ‘Hoeveel doctoraten in de filosofie heeft een maatschappij nodig?’ is vandaag doorgaans bedoeld als een retorische vraag, alsof het evident is dat een maatschappij er echt niet veel van nodig heeft, en misschien zelfs geen enkele.⁴ Door hun medische en industriële toepassingen blijven de exacte wetenschappen gespaard van dit wantrouwen. De feitelijke grote maatschappelijke interesse in humane wetenschappen (zoals niet alleen blijkt uit de hoge studentenaantallen maar ook uit het succes van festivals als ‘Het andere boek’, ‘Het feest van de filosofie’ enzovoort...) wordt vanuit deze wantrouwige positie afgedaan als een modetrend. Als boeken van filosofen of historici goed verkopen, dan wordt dat voorgesteld als thuishorend in de categorie ‘dure hobby’s’ zoals bergbeklimmen en mountainbiken, ook erg populair maar niet noodzakelijk voor het voortbestaan van een maatschappij. De teneur van dit soort afwijzende reacties is: ‘Prima als we dat met z’n allen willen gaan doen, maar de samenleving gaat daar niet voor betalen want het is niet in haar belang dat deze interesse bestaat.’ Ik vind het belangrijk te beklemtonen dat deze afwijzende en wantrouwige taal naar de geesteswetenschappen toe niet gezien kan worden als de stem van het volk. Neerbuigende uitspraken over het minieme maatschappelijke belang van de humane wetenschappen worden niet gedaan *door* de samenleving maar ze worden gedaan *in naam van* de samenleving en haar belangen. Door wie dan wel?

De politici

De dreiging komt uit politieke en bestuurskundige hoek. En hoewel politici spreken in naam van de samenleving, laten ze zich in deze vooral leiden door de

belangen van één bepaalde sector van de samenleving, namelijk de bedrijfswereld.

Nu wil ik deze sterke claim meteen ook nuanceren. Het zou te makkelijk zijn om enkel de politici met de vinger te wijzen. Bepaalde problemen hebben de humane wetenschappen over zichzelf afgeroepen. Ook intern moeten er daarom inspanningen geleverd worden. In 2008 verscheen in Nederland het rapport *Duurzame Geesteswetenschappen* van de commissie Nationaal Plan Toekomst Geesteswetenschappen ('de commissie-Cohen' genoemd). Dit rapport schetst de voorwaarden voor duurzame geesteswetenschappen, en gaat uit van een gedeelde verantwoordelijkheid. Zo worden er acht structurele problemen blootgelegd, waarvan een aantal door de faculteiten zelf moeten worden aangepakt zoals de versnippering van het opleidingsaanbod, nadelige kleinschaligheid, onderbenutting van maatschappelijke uitstraling. Maar de grootste zorg is de krapte in geldstromen die een gevolg zijn van hoe het geld verdeeld wordt. Die financiële achterstand kunnen de faculteiten niet eigenhandig ongedaan maken, daartoe moeten ze de overheid oproepen om het basisfinancieringsmodel te herbekijken, alsook de onderzoeksfondsen (NWO, FWO enzovoort...) aansporen om een proportionele verdeling van de onderzoeksmiddelen na te streven.

Een proportionele verdeling betekent niet dat elke wetenschappelijke discipline evenveel geld moet krijgen. Uiteraard kost een onderzoeksproject in neurowetenschappen veel meer dan een onderzoeksproject in filosofie. Maar een probleem rijst wanneer men één set van beoordelingscriteria gebruikt die een bepaald soort onderzoek privilegeren. Als bijvoorbeeld economische rendabiliteit van een onderzoek een selectie criterium is, hoeft het niet te verwonderen dat onderzoeksprojecten die een nieuwe technologie willen ontwikkelen verkozen worden boven onderzoeksprojecten die middeleeuwse manuscripten bestuderen. Maar valt de kwaliteit van een wetenschappelijk onderzoek werkelijk samen met de economische meerwaarde ervan? Politici en bestuurskundigen lijken hier meer en meer van overtuigd. In zijn artikel 'Utopische illusies over de inruilwaarde van de universiteit' detecteert Daan Gijsbertse zorgvuldig (en bezorgd) de ontwikkelingen in de Nederlandse en Europese politiek die wijzen op een toenemende invloed van wat hij 'het economiseringsdiscours' noemt.⁵ Van universiteiten wordt enkel nog verwacht dat ze bijdragen aan de kenniseconomie, een andere functie kent de politiek hen niet toe.

De verspreiding van het economiseringsdiscours waarin politici en andere verdelers van de middelen eisen dat de universiteit bij de bedrijfswereld aansluit, heeft mijns inziens geleid tot een internalisering van het discours door de universiteit zelf (met bijhorende imitatie van de bedrijfswereld). Universiteiten worden meer en meer gerund als een bedrijf. Aan het hoofd komt een manager, niet noodzakelijk een academicus (dat is reeds de gewoonte in Engeland, en het

duurt vast niet lang meer vooraleer ook in Nederland en België dergelijk bestuursmodel wordt overgenomen). Studenten zijn cliënten die betalen voor bepaalde diensten. Docenten brengen hun goederen aan de man. De universiteit levert een product dat gemeten wordt. Er zitten goede kanten aan deze evolutie, bijvoorbeeld dat de studenten meer inspraak krijgen. Maar er is in se ook iets erg vreemds aan het idee om van docenten persoonlijke coaches te maken en van kennis een product. Onderwijs vertoont toch een andere logica dan de markt? Een logica die minstens evenveel aspecten deelt met het model van ouders die hun kinderen opvoeden als met het model van een winkelier die zijn cliënten tevreden wil stellen en zijn zaak draaiende wil houden.

Misschien is het vechten tegen de bierkaai. Misschien is de vermarkting van de samenleving zodanig op dreef dat er geen houden meer aan is. Maar wie aandachtig luistert, hoort hoopgevende inconsistenties in het maatschappelijke discours. Het is immers hoegenaamd niet zo dat burgers enkel geven om geld verdienen. Ze vinden ook niet-economische waarden belangrijk. En dat is bij nader inzien evident: brood op de plank is een basisvereiste, uiteraard, maar daarmee heb je nog geen zinvol leven. Als politici zich tot doel stellen om de belangen van de burger te dienen, moet er ook binnen het politieke discours over onderwijs aandacht geschonken worden aan de cultivering en verspreiding van niet-economische waarden, zoals democratisch burgerschap, mondiale rechtvaardigheid, historisch bewustzijn, literatuur en kunst, filosofische reflectie... Zolang bestuurders deze waarden stiefmoederlijk behandelen, voelen de geesteswetenschappen zich terecht bedreigd.

De exacte wetenschappen

Er bestaat in onze samenleving het gevoel dat de geesteswetenschappers de strijd met de natuurwetenschappers aan het verliezen zijn. Maar men moet zich afvragen of het überhaupt zinvol is om de wisselwerking tussen verschillende wetenschappen te beschrijven als een strijd, laat staan een strijd tussen twee duidelijk af te bakenen kampen. Deze oppositionering is het product van een traditie die ik wil nuanceren en contextualiseren. Daarna zal blijken dat de humane wetenschappen niets te vrezen hebben van de natuurwetenschappen op zich, maar wel van het feit dat ze tegen elkaar uitgespeeld worden.

In 1959 hield de Engelse fysisch en romanschrijver C.P. Snow zijn bekende Rede-lezing *The Two Cultures* waarin hij betoogt dat er twee intellectuele culturen bestaan: een cultuur van letterkundigen en een cultuur van exacte wetenschappers. Die scheiding is volgens Snow niet neutraal maar evaluatief geladen in het nadeel van de exacte wetenschappen. Literatuurwetenschappers koketteren in zijn ogen maar al te graag met hun onwetendheid over natuurkunde (ze zijn trots dat ze de tweede wet van de thermodynamica niet kennen, hoewel

dat volgens Snow het equivalent is van niet weten wie de auteur van *Macbeth* is), net zoals ze dat doen met hun onwetendheid over schrijnwerkerij en loodgieterij. In hun perceptie is de exacte wetenschapper een ambachtsman, de literatuurkenner daarentegen een intellectueel.

Deze arrogantie vindt Snow totaal ongepast gezien de enorme maatschappelijke vooruitgang die mogelijk werd gemaakt door de exacte wetenschap. Nogal kort door de bocht stelt Snow dat terwijl fysici zorgen voor een betere wereld voor iedereen, humane wetenschappers bikkelen in hun kleine selecte clubje zonder zich een moer aan te trekken van problemen in de echte wereld. Snow speelt op de man in plaats van op de bal, wanneer hij de letterkundigen beschuldigt van morele onverschilligheid en sociaal elitisme. Hij had duidelijk enkele concrete *Cambridge dons* voor ogen (belichaamd in de persoon van F.R. Leavis), en presenteerde onterecht hun enggeestigheid en arrogantie als kenmerkend voor de ‘traditionele cultuur van de humane wetenschappen’. Van deze ‘traditionele cultuur’ meent hij dat ze ten eerste moreel gezien onderdoet voor de cultuur van exacte wetenschappers, maar ten tweede ook wetenschappelijk gezien schaamtelijk tekort schiet. Strengere regels en objectieve standaarden kun je volgens Snow niet vinden in de literatuurkunde. Fysica daarentegen vertegenwoordigt voor hem de wetenschap *pur sang*. Dat hij het nodig achtte dit te verdedigen, maakt duidelijk dat de tijden veranderd zijn: anno 2013 worden de exacte wetenschappen evident beschouwd als het model van wetenschap.

Het was inderdaad ooit anders. Het heersende beeld van wetenschappelijkheid als empirisch onderzoek dat uitmondt in de formulering van natuurwetten met voorspellende kracht is niet het enige en eeuwige wetenschapsideaal. Een sleutelmoment in de historische aanloop naar *The Two Cultures* is de 19e eeuwse demarcatiestrijd, die zich vooral in Duitsland heeft afgespeeld. Er zijn altijd al domeinen van kennis geweest, maar het is pas sinds de 19e eeuw dat de westerse cultuur zich zorgen maakt om de polarisering tussen twee soorten van kennisverwerving. Vanaf de 17e eeuw groeide gestaag het aanzien van de natuurwetenschappen en hun experimentele methodes. Dat de moraalfilosoof David Hume zichzelf tot doel stelde ‘de Newton van de morele wetenschappen’ te worden is het mooiste bewijs dat de natuurwetenschappen een nieuwe standaard hadden gezet. In de Romantiek komt het tot een strijd: de koele calculerende methodes van de wetenschap zouden de creatieve energie en emotionele ontwikkeling van het individu smoren, en moesten daarom gemeden worden. De Duitse filosoof Wilhelm Dilthey stelde zich tot doel de strijdende partijen eens en voor altijd hun plaats toe te kennen. Hij trachtte de wetenschapsgebieden van elkaar te scheiden op basis van een methodologisch criterium. Terwijl de methodes van de exacte wetenschappen erop uit zijn om natuurfenomenen causaal te *verklaren*, willen de geesteswetenschappen het menselijk handelen en de producten daarvan *begrijpen*, dit wil zeggen ze

interpreteren en er betekenis aan verlenen vanuit een participerend standpunt. Of deze tegenstelling tussen *erklären* en *verstehen* het onderscheid tussen exacte wetenschappen en geesteswetenschappen vat, is uiterst betwistbaar, maar het begrippenduo en de bijhorende gedachte dat het intellectuele landschap in twee kan worden gedeeld, zijn bepalend geweest voor de relatie tussen wetenschappen onderling en de relatie tussen wetenschap en samenleving tot op de dag van vandaag.

Tegen deze historische achtergrond moet Snows polarisering begrepen worden. Er speelden bovendien nog andere contingente factoren mee die verklaren waarom Snow aanstuurt op een scherpe scheiding en oppositie. Een ervan is de klassenstrijd die de demarcatiestrijd in de Engelse universitaire wereld vergezelde en vertroebelde. Leavis was een aristocraat, terwijl Snow van eenvoudige komaf was. Leavis was inderdaad een arrogante intellectueel die neerkeek op de exacte wetenschappen, maar als je Snow leest zou je denken dat *alle* letterkundigen elitistische snobs zijn. De critici vandaag zijn het erover eens dat Snows weergave van de tegenstelling tussen natuurkunde en letterkunde gekleurd is door zijn persoonlijke aversie van bepaalde personen. Maar minder wordt er stilgestaan bij de historische contingentie van de algemene onderliggende idee dat wetenschappen in twee kampen uiteenvallen. Ik denk dat de drang tot demarcatie niet zozeer wijst op een reëel verschil dan wel historisch en cultureel moet worden verklaard. Dit punt wordt ook gemaakt door de filosofe Onora O'Neill in haar lezing *The Two Cultures Fifty Years On*.⁶ Zij argumenteert dat Snows diagnose anno 2009 niet langer geldig is en het allicht ook nooit geweest is. Er zijn geen twee culturen. Ze verzet zich radicaal tegen een divisie in termen van 'verstaan' versus 'verklaren', omdat ook humane wetenschappers soms een buitenstaandersperspectief innemen en fenomenen objectief onderzoeken in plaats van van binnenuit interpreteren. Dus enerzijds maken humane wetenschappen ook empirische waarheidsclaims, die getest kunnen worden op hun accuraatheid, en die verworpen worden wanneer er tegenevidentie is. Maar anderzijds zijn natuurwetenschappen net zo diep verweven in evaluatieve en betekenisgevende praktijken als geesteswetenschappen. Alle wetenschappen, benadrukt O'Neill, gebruiken normatieve principes en streven idealen als waarheid, waarachtigheid en integriteit na. Het is O'Neill onduidelijk op basis waarvan we nog zouden spreken van een scheiding tussen twee culturen, en ze pleit ervoor om wetenschappelijke kennisverwerving als deel van één traditie te zien. In zijn voorwoord bij de herdruk van *The Two Cultures* merkt Stefan Collini scherp en terecht op dat er sinds 1959 zoveel subdisciplines zijn bijgekomen, dat het een kwestie van smaak is of men zegt dat er 202 intellectuele culturen zijn, of dat er slechts één is.⁷ Beide uitspraken liggen even dicht bij de waarheid, en beide zijn te verkiezen boven de misleidende slogan dat er twee culturen zijn.

Die polarisatie werkte retorisch erg goed in de context van een

entertainende lezing voor breed publiek, maar is een foute weergave van de werkelijkheid, en doet meer kwaad dan goed wanneer ze een eigen leven begint te leiden buiten de context van Snows lezing. En dat doet ze helaas. De polarisatie tussen humane wetenschappen en natuurwetenschappen leeft voort in onze samenleving.⁸ Zo vertrekt ook Jean-Paul van Bendegem in zijn boek *Hamlet en entropie. De twee culturen, een halve eeuw later* van de gedachte dat de situatie er niet veel op veranderd is: wie op een feestje toegeeft Hamlet niet te kennen, wordt afgedaan als een cultuurbarbaar, maar wie over entropie begint te praten is een nerd.⁹ Echter, naarmate het boek vordert, wordt duidelijk dat Van Bendegem vooral bezorgd is om de spanning tussen maatschappij en wetenschap, niet zozeer om die tussen literatuurwetenschap en exacte wetenschap. Hij lijkt daarbij te veronderstellen dat de relaties tussen exacte wetenschappen en de maatschappij getroubleerder zijn dan die tussen de humane wetenschappen en de maatschappij. Dat is verrassend, aangezien de exacte wetenschappen bijna nooit in vraag gesteld worden: hun economische, industriële en medische nut wordt voor evident aangenomen.

In tegenstelling tot Van Bendegem betwijfel ik of de situatie nog altijd dezelfde is als diegene die door Snow (tendentieus) beschreven werd. Snow kloeg een toestand aan die zich voordeed op *high society* feestjes in Cambridge, waar de geesteswetenschappers elkaar feliciteerden om hun onwetendheid over fysica. Die toestanden vind je niet meer terug. Al was het maar omdat je professoren in de humane wetenschappen nog zelden op high society feestjes zult vinden... En afgaande op mijn eigen ervaring gebeurt het al even zelden dat humane wetenschappers neerkijken op fysici, scheikundigen, biologen of andere collega-wetenschappers (wat niet uitsluit dat ze het oneens zijn met hun uitspraken natuurlijk).

Wat wel een juiste inschatting lijkt, is dat de doorsnee burger niet weet wat de tweede wet van de thermodynamica is, terwijl hij wel weet wie Shakespeare is (maar het moet gezegd: zijn kennis gaat vaak ook niet verder dan dat). Daaruit volgt niet dat fysica het kleine broertje is, ondergewaardeerd en miskend. Veel meer komt het gebrek aan kennis over fysica voort uit het onderwijssysteem. En daarover schrijft Van Bendegem in het tweede deel van zijn boek (net als Snow overigens). Omdat het volgens Van Bendegem cruciaal is dat beslissingen inzake de subsidiëring van miljoenenprojecten (denk aan de deeltjesversneller in Cern bij Genève) door de hele gemeenschap en niet door wetenschappers alleen genomen worden, moet de kloof tussen wetenschap en burger gedicht worden door het onderwijs. Wanneer Van Bendegem vervolgens uitlegt hoe het onderwijs hervormd moet worden, ziet hij de oplossing verrassend genoeg niet in meer uren wetenschap op school, maar in meer aandacht voor (wetenschaps)filosofie. Hij schrijft dat jongeren moeten leren logisch redeneren en goed debatteren, naast leren kritisch omgaan met wat vaak foutief wordt voorgesteld als universele en eeuwige waarheid. Het is niet toevallig dat dit

pleidooi komt van iemand die zowel wiskundige als filosoof is. Reflectie op de exacte wetenschappen gebeurt nog erg vaak buiten die wetenschappen, met name in de humane wetenschappen (geschiedenis, filosofie...). Van Bendegems boek mag zich in eerste instantie presenteren als een verdediging van Snows pleidooi, uiteindelijk bevat het een sterke aanbeveling voor het behoud van de humane wetenschappen.

We leven niet meer in de tijd van ‘de twee culturen’. Snow en Leavis gunden elkaar het licht in de ogen niet. Maar de grote meerderheid van exacte wetenschappers en humane wetenschappers vandaag erkennen elkaars expertise. Hebben humane wetenschappers en natuurwetenschappers dan niets te vrezen van elkaar? Toch wel. Want ook al bekampen de onderzoekers elkaar niet, hun wetenschapsmodellen doen het wel. En het natuurwetenschappelijke model wint. Zoveel is duidelijk. Het wint in de zin dat de criteria voor beoordeling en financiering van onderzoeksvoorstellen afgeleid worden van een onderzoeksideaal dat de natuurwetenschapper als gegoten zit, maar de geesteswetenschapper veel minder. De criteria draaien om, ten eerste, economische toepasbaarheid en ten tweede, bibliometrische analyse.

Het criterium van economische rendabiliteit besprak ik reeds. Het uitgangspunt van het gebruik van bibliometrische analyses is dat de kwaliteit van een onderzoeker of zijn vakgroep af te leiden valt uit het aantal publicaties en het aantal keer dat zijn onderzoek geciteerd wordt. Kwaliteit wordt met andere woorden kwantitatief gemeten. In het reeds vermelde artikel argumenteert Daan Gijsbertse dat het economiseringsdiscours, waarin economisch gewin de maatstaf is, en het prestatiediscours, waarin kwantitatieve criteria de standaard zetten, hand in hand gaan. Hij verklaart dit vanuit een praktisch probleem voor het economiseringsdiscours: “De toekomstige economische bijdrage van verschillende onderzoeksprojecten en onderwijsvormen valt immers lastig te voorspellen of vergelijken. Als oplossing daarvoor worden de kwantitatieve prestatiecriteria van het prestatiediscours gebruikt.”¹⁰ De verleiding om wetenschappelijke kwaliteit te meten op basis van kwantitatieve gegevens zoals citatiescore of aantal publicaties in A-tijdschriften is groot en begrijpelijk: dergelijke metingen kunnen eenvoudig worden gegenereerd door om het even wie en hun objectiviteit valt in die zin niet in twijfel te trekken.

Maar bibliometrische analyses verliezen hun relevantie en representativiteit wanneer men bedenkt dat disciplines er verschillende praktijken van publiceren op nahouden. Monografieën zijn in de humane wetenschappen belangrijk, in de natuurwetenschappen totaal niet. Voor humane wetenschappers is hun onderzoek nauw verweven met hun schrijven. Bij natuurwetenschappers is het schrijven slechts een weergeven van onderzoek dat reeds heeft plaatsgevonden in het lab. Natuurwetenschappelijk onderzoek gebeurt in een laboratorium waar meerdere mensen bijdragen aan verschillende experimenten tegelijk en bijgevolg ook allen als auteur vermeld worden bij

meerdere publicaties. Geesteswetenschappelijk onderzoek is daarentegen in de regel een individuele bezigheid. Bibliometrische instrumenten zoals citatiescore en impactfactoren zijn erg bruikbare parameters in de exacte, technische en biomedische wetenschappen. Maar de kwaliteitsbepaling van onderzoek in de geesteswetenschappen moet anders, omdat het soort onderzoek anders is.¹¹

Bovendien is het niet duidelijk of maximalisatie van publicaties en citatiescores in om het even welke wetenschap wel het aangewezen streefdoel is. Het doel van wetenschappelijk onderzoek gelijkstellen met ‘zoveel mogelijk output’ is kortzichtig en desastreus op lange termijn. Vele wetenschappers, zowel binnen humane als exacte wetenschappen, zullen het daarmee eens zijn – zeker wanneer het aantal fraudegevallen blijft toenemen. Hier en daar gaan er stemmen op die pleiten voor een maximum aantal artikels per jaar.¹² Maar ondertussen blijft men kwantitatieve standaarden hanteren op bestuursniveaus, in de kabinetten van de bevoegde ministers en in de commissies van het NWO en FWO die de onderzoekstoelagen verdelen.

Ter afsluiting van deze verkenning van het probleem, en vooraleer we overgaan naar een bespreking van mogelijke oplossingen, besluit ik dat de dreiging voornamelijk uit politieke en bestuurskundige hoek komt: de minister die de onderwijssubsidies bepaalt, de minister en de (inter-)nationale onderzoeksfondsen die onderzoekssubsidies toekennen. Hoe moeten humane wetenschappers de politici overtuigen om hen te blijven subsidiëren?

Hoe omgaan met de dreiging?

Geconfronteerd met de uitdaging hun discipline te verdedigen, reageren humane wetenschappers op verschillende manieren. Eén manier is de dreiging negeren en wachten tot de storm gaat liggen. Ik benoem vijf andere strategieën en hoop zo structuur aan te brengen in de huidige variatie aan ontwikkelingen die een respons zijn op de dreiging. Zonder exhaustief te willen zijn onderscheid ik vijf reacties van humane wetenschappers: assimileren, complementariteit benadrukken, economisch belang aantonen, politiek belang aantonen, unieke competentie benadrukken.

Assimileren

Binnen de humane wetenschappen wordt er geruzied over hoeveel evolutionair, neurowetenschappelijk en ander natuurwetenschappelijk onderzoek we moeten binnenhalen. Sommigen vinden dat we minimaal op de hoogte moeten zijn van wat er in die wetenschappen gebeurt. Anderen vinden dat we interdisciplinair te werk moeten gaan om elkaars onderzoek vooruit te helpen. Nog anderen

kopiëren de onderzoeksmethode van de natuurwetenschappen binnen hun eigen discipline, en herinterpreteren het geesteswetenschappelijk onderzoek op zo een drastische manier dat de eigenheid ervan quasi verdwijnt. Dat laatste noem ik de assimilatiestrategie, en daar is het volgende een voorbeeld van. De Shakespeare-specialist Philip Davis werkt samen met neurowetenschappers om te testen of er tijdens het lezen van Shakespeare bepaalde dingen in het brein gebeuren die onze bewondering voor Shakespeares werk zouden kunnen verklaren.¹⁴ En Davis kwam tot de volgende vaststelling: Shakespeares proza zit vol syntactisch uitzonderlijke of verrassende constructies waardoor de hersenactiviteit bij de lezer verhoogd wordt, en hij een aangename sensatie ervaart.

In *A suicidal tendency in the humanities* legt Raymond Tallis mijns inziens overtuigend uit waarom dit soort onderzoek vreemd en verontrustend is.¹⁵ Tallis, zelf een neurowetenschapper, is hoegenaamd geen aanhanger van de neuroesthetica, neuroeconomie, neurofilosofie, neurosociologie, neurotheologie, neuropedagogie enzovoort. Deze stromingen in de humane wetenschappen verheerlijken volgens hem een soort van ‘neuroscientisme’, de gedachte dat neurowetenschappen op zichzelf een volledig omvattend beeld kunnen geven van wat menselijke gedrag en bewustzijn is. Maar als neurowetenschapper weet hij beter. De beschikbare data tonen inderdaad dat bewustzijn en gedrag hersenactiviteit vooronderstellen, maar ze tonen niet dat bewustzijn en gedrag (laat staan wij) ons brein zijn! Esthetische, sociale, economische, religieuze en pedagogische fenomenen hebben uiteraard een neurologisch correlaat (elke waarneming, elke handeling, elke ervaring gaat gepaard met een verandering in de hersenen, dat is triviaal waar), maar die fenomenen zijn daarom nog niet tot een hersentoestand te herleiden.

De kritiek van Tallis op de neurowetenschappelijke stromingen in de humane wetenschappen komt niet voort uit territoriale zelfverdediging. Integendeel, het ironische is dat hij (een neurowetenschapper) de humane wetenschappers aanspoort tot meer zelfvertrouwen. Humane wetenschappen hebben hun eigen onderzoeksvragen en methodes en expertise, ze hoeven zich niet te assimileren aan de experimentgebaseerde onderzoeksmethode, stelt hij. Tallis is zelfs merkbaar verontwaardigd over de kamikaze van de humane wetenschappers. Door de methodes van zijn discipline te kopiëren naar hun eigen discipline begraven sommige humane wetenschappers de mens en daarmee ook het voorwerp van onderzoek van de ‘humane’ wetenschappen, en daarmee de humane wetenschappen zelf. Door bijvoorbeeld het antwoord op de vraag wat de theaterstukken van Shakespeare zo goed maakt te zoeken in neurowetenschappelijke data, maakt de literatuurwetenschap zichzelf overbodig. Dat is op zich geen bezwaar (want misschien is ze inderdaad overbodig, die mogelijkheid moeten we durven onder ogen te zien). Het probleem is dat helemaal niet evident is of de vragen die traditioneel gesteld worden in de literatuurwetenschap wel kunnen beantwoord worden door neurowetenschappen.

Want dat we struikelen over bepaalde woordencombinaties, verklaart misschien wel waarom de hersenactiviteit verhoogt en waarom we langer aandacht aan een zin schenken, maar niet waarom we die waarderen!

De kritiek van Tallis is terecht. In zijn boek *Aping Mankind: Neuromania, Darwinitis and the Misrepresentation of Humanity* plaatst Tallis deze suïcidale tendens in de humane wetenschappen tegen de achtergrond van een intellectueel klimaat geteisterd door ‘darwinitis’ en ‘neuromania’.¹⁶ Met darwinitis bedoelt Tallis de schadelijke en foutieve veronderstelling dat evolutietheorie niet enkel het ontstaan van de homo sapiens kan verklaren maar bovendien ook de menselijke natuur in al zijn aspecten zoals die zich elke dag rondom ons manifesteert. En neuromania is de waanvoorstelling dat het individu samenvalt met zijn brein. In plaats van mee te lopen met deze reductionistische opvatting van menselijke natuur en cultuur, zouden de humane wetenschappen zich net tot taak moeten stellen om de grenzen van deze opvatting bloot te leggen, en aldus de verspreiding van darwinitis en neuromania in te dijken. Hoe geesteswetenschappers aan deze oproep van Tallis invulling kunnen geven, leg ik uit in de volgende sectie.

Complementariteit benadrukken

Humane wetenschappers die de assimilatiestrategie toepassen, lijken te capituleren. Zij slaan echter een stap over. Moeten we niet eerst uitzoeken of de humane wetenschappen geen eigen expertise te bieden en te beschermen hebben? Geconfronteerd met de enorme stroom aan informatie die de experimentele wetenschappen produceren, beslissen vele geesteswetenschappers inderdaad wijselijk om te kijken hoe zij met hun traditie en hun methodes die kennis kunnen benaderen, om die te bevragen of te integreren of te interpreteren enzovoort. De bekendste voorbeelden van dergelijke samenwerking tussen natuurwetenschap en geesteswetenschap zijn de groeiende disciplines van de bio-ethiek en medische ethiek. Technisch gezien is er heel veel mogelijk, maar is het ook allemaal ethisch toelaatbaar? Deze laatste vraag roept de expertise van ethici in, daar houdt immers de expertise van natuurwetenschappers op.

Het is belangrijk om op te merken dat de samenwerking in twee richtingen gaat. Het beeld dat ethici nieuwe technieken in het licht houden van vaststaande eeuwenoude morele theorieën is misleidend. Vaak zetten ontdekkingen uit de experimentele wetenschappen immers die morele theorieën onder druk. Een mooie illustratie hiervan zijn de impliciete-associatie-tests uit de experimentele psychologie.¹⁷ Psychologen leggen associatiemechanismes bloot, die er bijvoorbeeld voor zorgen dat blanke mensen medemensen met een donkere huidskleur onbewust associëren met ‘gevaarlijk’ en ‘onbetrouwbaar’, zelfs wanneer diezelfde blanke mensen expliciet oordelen dat dergelijke associaties

verwerpelijk want racistisch zijn, en daarom meestal (verkeerdelijk) denken dat ze die associaties niet maken. Dit soort onderzoeken in de psychologie stelt klassieke filosofische theorieën over morele verantwoordelijkheid op de proef. Is iemand moreel verantwoordelijk voor zijn onbewust discriminerend gedrag? Doet hij er iemand kwaad mee? Maakt het verschil of hij weet heeft van het bestaan van deze onbewuste cognitieve mechanismes? Moeten we de kwalijke gevolgen van impliciete associaties voorkomen of corrigeren op institutioneel niveau (bijvoorbeeld door sollicitatieprocedures te anonimiseren) of brengt dat weer andere onrechtvaardigheden met zich mee?

Het onderzoek naar impliciete associaties is een goed voorbeeld van hoe wetenschappelijk onderzoek een impact kan hebben op sociale praktijken. Niet enkel ethici of filosofen spelen daarbij een bemiddelende rol. Bijvoorbeeld literatuurwetenschappers gaan films en boeken op hun stereotyperende inhoud analyseren, rechtsgeleerden vragen zich af of mensen juridisch verantwoordelijk gehouden kunnen worden voor impliciete vooroordelen. Dit is slechts één voorbeeld van een ontdekking in de wetenschap die erg relevant is voor hoe we onszelf en anderen begrijpen. In dit vertalen van wetenschappelijke data naar de praktijk van alledag ligt volgens mij een moeilijke maar belangrijke taak weggelegd voor de humane wetenschappers. Dergelijke vertaling is nodig maar vergt veel inspanning, tijd en denkwerk. Er kunnen allerlei dingen fout lopen. Ik noem drie veel voorkomende fouten, die illustreren waarom ik denk dat interpretatie van wetenschappelijke data niet iets is dat ‘vanzelf’ goedkomt.

Ten eerste verwacht men soms niveaus van verklaringen. Op de vraag waarom iemand zus of zo handelt, kan men verschillende antwoorden geven, maar die antwoorden zijn niet inwisselbaar wanneer ze zich op een ander niveau bevinden. Neem bijvoorbeeld de vraag waarom Romeo en Juliet (om bij Shakespeare te blijven) elkaar willen zoenen. Het antwoord dat voor de hand ligt, is: omdat ze verliefd zijn en genieten van intimiteit met elkaar. Robin Dunbar, in zijn boek *The Science of Love and Betrayal* antwoordt: omdat ze zo kunnen proeven en ruiken of de ander gezond genoeg is om mee voort te planten.¹⁸ Maar deze evolutionaire verklaring is slechts één mogelijke manier om de vraag te beantwoorden, en in het geval van twee particuliere personen niet het gepaste antwoord. Evolutietheorie geeft immers een antwoord op de waarom-vraag met betrekking tot ‘de homo sapiens’, niet met betrekking tot twee individuen. In technische termen gesteld verwacht Dunbar ultieme en proximale verklaringen. Evolutionaire verklaringen zijn ultieme verklaringen. Ze verklaren het bestaan van een bepaald gedrag of bepaalde eigenschap op basis van het statistische effect dat dergelijk gedrag had bij onze voorouders. Maar deze evolutionaire bestaansreden is niet terug te vinden in de mentale huishouding van een individu en zijn motivaties. Wie evolutionaire verklaringen voorstelt als individuele beweegredenen, begaat de genetische drogreden.¹⁹

Een ander voorbeeld van niveau-verwarring is de befaamde uitspraak van

de Nederlandse dokter-schrijver Dick Swaab: ‘wij zijn ons brein’. Swaabs uitspraak valt ten prooi aan een verwarring van noodzakelijke en voldoende voorwaarden: uiteraard hebben wij een brein, en dat is noodzakelijk voor ons om te kunnen bestaan, maar dat is niet voldoende. Wij zijn ons brein niet, evenmin als wij ons hart of onze handen zijn. De gedachte dat wanneer ik iemand een klap verkoop, mijn brein het is dat dit doet, is dus verkeerd omdat het over het hoofd ziet dat ik meer ben dan mijn brein, én omdat het suggereert dat het brein iets *doet*. Deze laatste suggestie verwacht causale relaties met correlaties. Wat breinsscans tonen is dat er iets in het brein van de proefpersoon verandert wanneer die iets waarneemt of doet of denkt. Daaruit volgt niet dat het brein verantwoordelijk is voor de waarneming, gedachte of handeling. Het brein *doet* niets. Op basis van scans kunnen indirecte verbanden worden gelegd tussen de ervaringen van een subject en breintoestanden, maar geen directe. Brainsscans bij een grote groep proefpersonen bijvoorbeeld kunnen patronen vertonen waardoor men inductief kan afleiden dat als iemands hersenactiviteit een welbepaald patroon vertoont, die persoon een welbepaalde ervaring heeft (bijvoorbeeld de intentie vormen om links uit te halen), maar dan nog is dit slechts het poneren van een correlatie tussen breintoestand en intentievorming, geen causale relatie.

Ten tweede is het verleidelijk om descriptieve en evaluatieve uitspraken te verwarren. Het is best mogelijk dat kennis van descriptieve informatie ons ertoe motiveert om onze evaluaties aan te passen (bijvoorbeeld wanneer we weten dat iemand het syndroom van La Tourette heeft, nemen we minder snel aanstoot aan haar botte uitlatingen), maar om die causale band te installeren moet eerst het conceptuele verschil duidelijk zijn: descriptieve uitspraken *zijn* geen evaluatieve uitspraken. Bijvoorbeeld wanneer Dirk Draulans zegt dat ons uitgebreide systeem van sociale zekerheid absurd is want geen evolutionair voordeel oplevert, verwacht hij het niveau van verklaring met het niveau van rechtvaardigingen.²⁰ Zou het niet al te gek zijn wanneer ik Draulans’ uitspraak afdoe als absurd vanuit evolutionair oogpunt bekeken (het is immers niet duidelijk of en hoe dergelijke uitspraak zijn voortplantingskansen vergroot)? Die respons zou al te gek zijn omdat het Draulans’ bedoeling niet is om evolutionair voordeel te behalen. Dat is het punt niet. Daarom is de vraag of er een evolutionaire verklaring beschikbaar is niet relevant om de intelligibiliteit of rechtvaardiging van de uitspraak te beoordelen. Hetzelfde geldt voor het installeren van een sociale zekerheid. Natuurwetenschappen, zoals evolutionaire biologie, maar ook neurowetenschap, beschrijven hoe dingen zijn, en verklaren waarom ze zijn zoals ze zijn. Ze doen geen enkele uitspraak over wat moet zijn, wat goed is, wat absurd of fout is. Wie beschrijvingen uit de exacte wetenschappen opvoert als normatieve of evaluatieve standaarden, begaat de naturalistische drogreden.²¹

Ten derde is het erg verleidelijk om je hand te overspelen en complete revisies van het wereldbeeld naar voren te schuiven, hoewel de noodzaak

daarvan helemaal niet getoond wordt door de experimentele data, integendeel zelfs. Neem bijvoorbeeld de experimenten van de neurofysioloog Benjamin Libet, die volgens vele wetenschappers en filosofen het bewijs leveren dat vrije wil een illusie is. In deze experimenten werd proefpersonen gevraagd met hun rechterwijsvinger een knopje in te drukken wanneer ze het maar wilden. Het enige wat ze moesten doen, was aangeven op welk moment ze zich bewust werden van het besluit om de knop in te drukken. Op basis van hersenscans stelde Libet vast dat 300 milliseconden voor de bewustwording er reeds hersenactiviteit te meten was die erop wees dat de persoon de knop zou indrukken. Hij noemde deze hersenactiviteit *Readiness Potential* en generaliseerde het bestaan ervan tot de uitspraak dat onze hersenen ‘weten’ wat we gaan doen vooraleer wij er onszelf bewust van worden. Vele neurologen en filosofen, onder wie de Nederlanders Dick Swaab, Viktor Lamme en de Vlaming Jan Verplaetse, menen uit deze experimenten te kunnen afleiden dat de mens slechts de illusie heeft dat hij vrij kiest, maar dat in werkelijkheid zijn handelingen gedetermineerd zijn buiten zijn bewuste wil om. Zij stellen een drastische revisie van het mensbeeld voor: de mens heeft geen vrije wil.

Wanneer ontmaskeraars zoals Dick Swaab, Viktor Lamme of Jan Verplaetse in neurologisch onderzoek een argument zien voor de leegheid van het concept ‘vrije wil’ en de noodzaak om het concept te schrappen uit ons dagelijks taalgebruik, vergeten ze dat het neurologisch onderzoek als zodanig die concepten uit het dagelijks taalgebruik nodig heeft om überhaupt uitgevoerd te kunnen worden. Zonder een idee van wat ‘vrije wil’ is, aan wie we het toeschrijven, wat telt als een verstoring van vrije wil, heeft de neurowetenschap geen startpunt om haar experimenten op te baseren. De filosoof Filip Buekens verwoordt deze gedachte in zijn stelling dat deze neurologische experimenten ‘de integriteit van het manifeste wereldbeeld’ moeten vooronderstellen.²² Wanneer exacte wetenschappers denken dat ze het manifeste wereldbeeld kunnen vervangen door het wetenschappelijke wereldbeeld en daarbij fundamentele concepten uit ons dagdagelijkse discours (zoals ‘de vrije wil’) schrappen, maaien ze de grond van onder hun voeten.

Ik wil op een tweede, doch gerelateerde, kortzichtigheid wijzen in de conclusies van Lamme, Swaab en Verplaetse. Alle drie maar zeker de moraalfilosoof Verplaetse argumenteren voor de afschaffing van bestaande morele praktijken. Als mensen gedetermineerd zijn, en ze hun handelingen niet kiezen, zou het volgens Verplaetse oneerlijk zijn hen verantwoordelijk houden. Maar hoe kijkt Verplaetse naar zijn eigen oordeel, zijn eigen praktijk van onderzoek? Was die ook gedetermineerd? Mogen we hem bijgevolg daarom ook niet verantwoordelijk houden voor wat hij zegt? Wat voor zin heeft filosofische discussie dan nog? Verplaetse staat voor een dilemma: ofwel kan zijn standpunt niet verklaard worden in wetenschappelijke termen, maar dan is de vraag waarom niet meer uitspraken aan het determinisme kunnen ontsnappen; ofwel

kan zijn uitspraak wel verklaard worden als het product van hersenprocessen, maar dan is de vraag waarom wij het serieus zouden moeten en zelfs zouden kunnen nemen (wat kunnen we doen behalve afwachten wat het effect van de uitspraak is op onze hersenprocessen?)

Het is met andere woorden niet zo makkelijk om vol te houden dat al onze handelingen uiteindelijk afdoende verklaard zullen kunnen worden door de natuurwetenschappen, en dat al het niet-wetenschappelijke gepraat slechts afleiding is van de werkelijke stand van zaken. Die uitspraak behoort immers zelf tot het domein van de niet-wetenschappelijke uitspraken. Achter die uitspraak gaat een waarderend standpunt schuil dat de onwaarheid van de uitspraak veronderstelt (vergelijk met de Kretenzer die stelt: 'Ik lieg altijd'). Comprehensief naturalisme is met andere woorden onverdedigbaar. Natuurwetenschappen kunnen niet de hele werkelijkheid vatten, er blijft noodzakelijkerwijs altijd een stuk van de werkelijkheid te bestuderen door de geesteswetenschappen. Omdat dit dagdagelijkse discours tussen mensen de thuishaven is van begrippen als 'vrije wil', 'verantwoordelijkheid', 'eerlijkheid' en daarom ook het begin- en eindpunt is van wetenschappelijke studies naar vrije wil en verantwoordelijkheid, argumenteren sommige filosofen dat de humane wetenschappen niet alleen complementair maar zelfs in een bepaald opzicht prioritair zijn aan de natuurwetenschappen.²³

Of men een hiërarchie tussen de wetenschappen wil aanbrengen of niet, uit het bovenstaande overzicht van mogelijke verwarringen, blijkt voldoende dat de expertise van de humane wetenschappers nodig is om de praktische relevantie van experimentele data te bevragen en terug te koppelen naar hoe wij onszelf en andere mensen begrijpen. Daarmee bewijzen de humane wetenschappen aan de samenleving en aan de natuurwetenschappen een dienst. Tegelijkertijd bewaren ze hun eigenheid.²⁴ Een nadeel aan deze strategie is dat de humane wetenschappen zichzelf presenteren als dienstmaagd. Daarom lijkt het me verstandig om na te gaan of ze daarbovenop geen autonoom en waardevol doel nastreven. Deze benadering zal ik verderop bespreken. Maar eerst overloop ik nog twee andere bekende strategieën die de dienstbaarheid van de humane wetenschappen in de verf zetten.

Economisch nut aantonen

Men kan het waardenkader van de uitdager overnemen en aantonen dat de humane wetenschappen wel degelijk bijdragen tot de economische welvaart van een land. Dit is de strategie waar John Armstrong, filosoof aan *Melbourne Business School* op inzet. Hij vindt dat de geesteswetenschappen zichzelf buiten spel zetten met hun wantrouwen ten aanzien van de bedrijfswereid. Er is niks mis met winst maken, benadrukt Armstrong, en het zou de

geesteswetenschappen tot nut en tot eer strekken wanneer ze gaan nadenken over hoe hun vaardigheden en kennis kunnen bijdragen aan een bloeiend bedrijfsleven. Hij schrijft²⁵:

“De bedrijfswereld is zo een omvangrijk en centraal deel van onze hedendaagse wereld dat het krankzinnig zou zijn om dit deel van de samenleving af te schrijven als de aandacht van de humane wetenschappen onwaardig. Tegelijkertijd zou zo een reactie een gebrek aan vertrouwen verraden. Als de humane wetenschappen werkelijk zo belangrijk zijn, dan moeten ze toch iets kunnen bijdragen aan de opleiding van zakenmensen.”

Wanneer Armstrong dieper ingaat op de bijdragen die hij voor ogen heeft, valt op dat het gaat om vaardigheden als reflectie en verbeelding. En inderdaad, elke mens wint erbij wanneer zijn vermogens tot reflectie en verbeelding verrijkt worden, zij het dan dat volgens mij die winst niet in de eerste plaats financieel moet worden uitgedrukt. Maar de basisgedachte van Armstrong is helder: door humane vakken te integreren in bedrijfsopleidingen worden veelzijdige en bedachtzame bedrijfsleiders gevormd, en dat komt de economie ten goede.²⁶

Het spreekt vanzelf dat een goede bedrijfsleider vele vaardigheden nodig heeft, niet enkel zakelijk inzicht maar ook *people's skills*, intellectuele en karakterdeugden enzovoort. Maar ik vraag me af of een opleiding management of bedrijfskunde wel de ideale omgeving is om dergelijke deugden aan te leren. Wijsheid, doorzettingsvermogen, psychologisch inzicht... zijn essentiële bijproducten, dingen die men leert in de school die het leven heet, niet tijdens een cursus die deze als leerdoelen vooropstelt. Armstrong geeft een concreet voorbeeld van wat hij beschouwt als een nuttige les humane wetenschappen in een opleiding voor managers, namelijk een les over de Griekse tragedie *Antigone*. De toekomstige bedrijfsleiders worden daarin uitgedaagd om hun ideeën over loyaliteit en ambitie en morele principes op de proef te stellen. Dat lijkt zeker nuttig. Uitnodigingen tot zelfevaluatie en filosofische reflectie kunnen er niet genoeg zijn. Maar dat die moeten worden aangeboden in een managementopleiding vind ik een teken aan de wand. Zouden we dergelijke momenten niet standaard moeten inbouwen in het onderwijs voor iedereen? Daarom zie ik meer heil in het pleidooi van Nussbaum en het verband dat zij legt tussen onderwijs in de humane wetenschappen en ‘burgerschap’.

Politiek belang aantonen

Erg bekend en wijd verspreid is de verdedigingsstrategie die de Amerikaanse filosofe Martha Nussbaum promoot met haar boek (of pamflet zoals ze het zelf noemt) *Not for Profit. Why Democracy Needs the Humanities*. Volgens Nussbaum hebben de humane wetenschappen een niet te onderschatten politiek belang, of preciezer: ze zijn essentieel voor het voortbestaan van de

democratische staatsvorm. Op de eerste pagina van het boek slaat ze alarm²⁷:

“Er doen zich ingrijpende veranderingen voor in wat democratische samenlevingen hun kinderen en jongeren onderwijzen, en die veranderingen zijn niet goed doordacht. Dorstend naar nationaal gewin ontdoen vele landen en de daarin bestaande onderwijsstelsels zich achteloos van allerlei competenties die noodzakelijk zijn voor het levend houden van democratieën. Als deze trend zich voortzet, zullen landen overal ter wereld binnen korte tijd generaties nuttige machines afleveren in plaats van volwaardige burgers die in staat zijn om zelfstandig te denken, zich kritisch op te stellen ten aanzien van de traditie en de betekenis te doorgronden van het lijden en de prestaties van anderen. De toekomst van de democratieën van deze wereld ligt in de waagschaal.”

Onomwonden stelt Nussbaum dat de democratie in gevaar is, omdat de humane wetenschappen in gevaar zijn. Humane wetenschappen zijn geen luxe die een maatschappij zich al dan niet mag veroorloven. Humane wetenschappen zijn essentieel voor een democratie, en wel omdat zij de leerschool zijn voor drie essentiële burgerlijke vaardigheden: 1. het vermogen om zich kritisch te verhouden tot autoriteit, 2. het vermogen om te sympathiseren met mensen die anders zijn en 3. het vermogen om complexe mondiale vraagstukken te beoordelen. Dat het verlies van deze basale vaardigheden een ernstige bedreiging voor de democratie vormt, kunnen we zo aannemen. Maar dat deze vaardigheden het voortbestaan van de humane wetenschappen vereisen is minder evident. Nussbaum legt uit: verbeelding, creativiteit, kritische analyse en empathie zijn vermogens die getraind worden door het lezen van verhalen, het luisteren naar andere meningen, het schrijven van teksten, ... Nussbaum benadrukt in dit boek (zoals ook in haar moraalfilosofisch werk) het belang van empathie, en het oefenen ervan door te leren het standpunt van anderen in te nemen. Hoewel empirisch onderzoek hierover ontbreekt, lijkt het plausibel dat lezen en schrijven en discussiëren met mensen uit andere culturen of andere tijden het vermogen tot empathie stimuleert. Maar humane wetenschappen leren niet enkel vaardigheden aan. Ze doen ook aan kennisoverdracht. Wie bijvoorbeeld een complex mondiaal probleem als de moeizame wereldwijde erkenning van mensenrechten wil begrijpen, moet de geschiedenis ervan kennen, moet de confucianistische, niet-monotheïstische wortels van de Chinese cultuur leren waarderen, moet de filosofische complicaties van de fundering van mensenrechten overdenken, enzovoort.

De sterkte van Nussbaums pleidooi bestaat erin dat ze laat zien dat studie van geschiedenis, van literatuur, van kunst en filosofie niet enkel het individu verrijkt, maar ook de samenleving. De samenleving is erbij gebaat, en kan dus legitiem gevraagd worden om in humane wetenschappen te investeren. Wat bezuinigingszuchtige politici ook mogen beweren, Nussbaum legt overtuigend uit waarom humane wetenschappen geen elitestudies zijn voor de happy few, waarom een studie Nederlandse letterkunde geen dure linkse hobby is.

Het feit dat Nussbaum ervoor kiest om een verband te leggen tussen onderwijs en burgerschap, eerder dan tussen onderwijs en economie, wijst op een dieperliggende opvatting van het onderwijs als een plaats waar kritische burgers gevormd worden, niet als een plaats waar productieve leden voor de arbeidsmarkt getraind worden. Het ideaal van onderwijs als *Bildung* is echter in de huidige westerse samenlevingen, inclusief de Vlaamse, ver zoek. Veel meer belang wordt gehecht aan het kunnen opzoeken van allerlei informatie dan aan het verwerken en evalueren ervan. Maar zou de huidige informatiemaatschappij niet net een hele grote nood hebben aan burgers met de vaardigheid om het kaf van het koren te scheiden, om voor zichzelf een standpunt te bepalen in de overvloed aan informatie die binnen handbereik ligt? Reflectie-, interpretatie- en evaluatievaardigheden worden bij uitstek geoefend in humane vakken, waarbij ik als filosofe natuurlijk in de eerste plaats aan filosofie denk.²⁸ Maar ook geschiedenis, taal- en letterkunde, en zelfs economie (in zoverre die weer meer als een ethische discipline wordt ingevuld)²⁹ leren mensen informatie te contextualiseren, te interpreteren en te evalueren.

Nussbaum is niet de enige en al helemaal niet de eerste in de geschiedenis die ervan uitgaat dat geesteswetenschappen hun eigen rol vanuit hun unieke bijdrage aan het onderwijs zouden moeten interpreteren.³⁰ De klassieke taak van de geesteswetenschappen was sinds de 19e eeuw het opleiden van leraren. Leraren hadden een belangrijke verantwoordelijkheid in de vorming van zelfredzame en betrokken burgers omdat ze schrijf-, argumenteer- en denkvaardigheden aanleerden. Lange tijd was 'onderwijzer' het beroepsprofiel voor studenten uit de geesteswetenschappen. Dat is nu niet meer zo, en het is interessant te overdenken waarom dat zo is en of dat niet veranderd kan of moet worden.

Het valt op dat Nussbaum in haar pleidooi voor het studeren van en onderrichten in humane wetenschappen nauwelijks iets zegt over *onderzoek* in de humane wetenschappen. Misschien leidt ze het belang van het onderzoek af van het belang van het voortbestaan en het floreren van het onderwijs, waarvan het belang weer is afgeleid van de waarde van democratie en burgerschap. Zoals deze laatste zin laat zien, is de argumentatie van Nussbaum er één van het afleiden van waarden. Deze keer staat niet de waarde van geld voorop, maar de waarde van burgerschap. Niettemin blijft er naar mijn aanvoelen iets beperkts aan deze instrumentele manier van waarderen. Zouden we de humane wetenschappen niet gewoon kunnen waarderen omwille van hun unieke inhoud op zich?

Doen waar ze uniek goed in zijn

Een nadeel van de instrumentele strategieën (de strategieën die ervan uitgaan dat

humane wetenschappen nuttig zijn voor het realiseren van een bepaald doel waarvan de waarde niet gecontesteerd is) is dat hun validiteit afhangt van bepaalde empirische aannames. Is het wel zo dat de bestudering van kunst, literatuur en geschiedenis bijdraagt tot een gezondere economie of tot een vreedvollere wereld? Daarnaast lijkt deze instrumentele verdediging ook voorbij te gaan aan de reden waarom mensen daadwerkelijk humane wetenschappen gaan studeren. Dat doen ze niet omdat ze betere burgers willen worden, of omdat ze de economie willen aanzwengelen. Wie humane wetenschappen studeert, doet dat vaak omdat hij de studie op zich waardevol vindt, of die nu een politiek of economisch nuttig effect heeft of niet. Een beloftevolle verdedigingsstrategie lijkt me daarom het nagaan van wat het is dat mensen aantrekt tot de humane wetenschappen. Waar zit de eigenheid van humane wetenschappen? Waar zijn ze goed in? Daar ligt de reden voor hun bestaan. Daar moeten we de rechtvaardiging voor de humane wetenschappen zoeken.

Ik vermeldde reeds het onderscheid tussen manifest en wetenschappelijk wereldbeeld, en de bemiddelende rol die geesteswetenschappers kunnen hebben in het vertalen van data uit de exacte wetenschappen naar concepten die behoren tot het manifeste wereldbeeld. Dit samendenken van manifest en wetenschappelijk wereldbeeld, van verschillende perspectieven op de mens, is zonder twijfel een belangrijke taak voor huidige en toekomstige maatschappijen waarbij ze de hulp van de geesteswetenschappen kunnen gebruiken. Maar daarnaast houden ook heel veel geesteswetenschappers zich bezig met het bestuderen van het manifeste wereldbeeld op zich, zonder zich te bekommeren om de verzoening met natuurwetenschappelijk onderzoek. Los van wat evolutiebiologie en neurowetenschap erover zeggen, kan men op interessante en volstrekt geldige manier onderzoeken hoe mensen leven, samenleven, handelen, zich uitdrukken... De notie 'identiteit' bijvoorbeeld is een onderwerp dat tot heel veel geesteswetenschappelijk onderzoek uitnodigt, onderzoek dat op zichzelf staat, los van natuurwetenschappelijke data. Zowel door sociologen, historici, filosofen, theologen, onderzoekers uit media-, cultuur- en literatuurstudies wordt over identiteit geschreven. Dit onderzoek is niet gebaseerd op experimenten, noch op deductieve bewijzen, maar is niettemin bereflecteerd en beargumenteerd. Bijvoorbeeld de stelling dat identiteit een narratieve structuur heeft, dat identiteit tot stand komt doorheen het vertellen van verhalen, in een gedeelde culturele context, is een stelling die geïllustreerd, beargumenteerd en uitgelegd moet worden, maar waarbij de argumenten niet gebaseerd kunnen worden op resultaten van *controlled experiments*. Over identiteitsvorming en het belang ervan hebben historici, literatuurwetenschappers en filosofen studies geschreven waarvoor het hoegenaamd niet relevant is welke neurale mechanismes en biologische aanleg in het spel zijn. Niet alle kennis valt uit te drukken in causale wetten vaststelbaar in gecontroleerde experimenten. Het leven is geen gecontroleerd experiment, en toch hebben mensen nood aan

reflectie op en begrip van cruciale mogelijkheden en problemen van de menselijke conditie. Daarvoor wendden ze zich tot de humane wetenschappen.

C.P. Snows pleidooi voor meer steun en aanzien voor de natuurwetenschappen was moreel geïnspireerd. Oorspronkelijk wilde hij zijn Rede-lezing niet *The two cultures* noemen maar *The rich and the poor*.³¹ Hij was ervan overtuigd dat de natuurwetenschappen het antwoord zouden bieden op armoede en oorlog. Hij dacht vooral aan de effecten van industrialisatie, en geneeskundige ontdekkingen, die het leven van zoveel mensen comfortabeler kunnen maken. Hij kon nog niet vermoeden dat technologie (in de vorm van internet en computers) ook democratie en vrijheid zou stimuleren. Het is ontegensprekelijk waar dat wetenschappelijke vooruitgang onze levenskwaliteit aanzienlijk verbeterd heeft. Snows pleidooi is begrijpelijk. Maar ook eenzijdig. Geld alleen maakt niet gelukkig. Bovendien maakt rijkdom slechts tot op zekere hoogte gelukkig. In economie worden er studies uitgevoerd die tonen dat het welbevinden van mensen stagneert eenmaal een bepaald niveau van welvaart bereikt is.³² Maar we hoeven zelfs niet naar economische studies te grijpen. Ook wanneer we ons gezond verstand gebruiken, realiseren we ons dat welzijn niet hetzelfde betekent als welvaart. Om zich als mens te ontplooien en goed te voelen, moeten mensen andere noden kunnen lenigen dan enkel de fysieke en materiële noden. Het klinkt paradoxaal maar mensen zijn *van nature* culturele wezens, wezens die in groepen samenleven en aan de hand van taal en symbolen betekenis verlenen aan de wereld. Het is frustrerend voor een mens om niet in staat te zijn zijn gevoelens te articuleren, een goed gesprek te voeren, meningsverschillen te kunnen bijleggen, zin in zijn bestaan te vinden. Dit zelfreflexieve aspect van de mens is de bron van en wordt tegelijk gevoed door de humane wetenschappen.

Deze zelfreflexieve dimensie van de mens is evident, maar de betekenis en implicaties ervan worden niet altijd gewaardeerd. De vernauwing van waarde tot economische waarde heeft daar zeker schuld aan. Tekenend voor deze economisering van wat waardevol is, vond ik de volgende vraag die ik kreeg van een gepensioneerde zakenman die na zijn professionele loopbaan de filosofie had ontdekt. Sinds zijn pensioen spendeerde hij vele avonden aan de lectuur van filosofische werken, en besteedde hij veel energie aan het nadenken over de vrije wil, rechtvaardigheid, het bestaan van God, de rechten en plichten van mensen enzovoort. Hij vond het allemaal bijster interessant en complimenteerde mij met mijn beroepskeuze, maar er knaagde toch iets, vooral op de momenten waarop zijn verlangen om 's avonds een filosofisch boek te lezen conflicteerde met de wensen van de rest van zijn gezin. Hij vroeg me: "Is het niet egoïstisch om met filosofie bezig te zijn?" Deze vraag kwam van iemand die goed zijn brood had verdiend in de bedrijfswereld en zich tijdens die succesvolle lange carrière blijkbaar niet geplaagd had gevoeld door de vraag of het egoïstisch was om munt te slaan uit de implementatie van de liberale markteconomie. Hij werkte in de

koffie-industrie: hoeveel koffie heeft een mens nodig om gelukkig te zijn? Vast minder dan de hoeveelheid waar hij rijk van werd.

Is het niet merkwaardig dat een vader zich schuldig voelt over de avonden die hij besteedt aan boeken lezen, en niet over de uren die hij op kantoor zit geld te verdienen? Levert filosofische kennis dan niets op voor het gezin? Interessante gesprekken en reflectie op de opvoeding van de kinderen bijvoorbeeld? We leven weliswaar in een materialistische wereld, maar slechts weinig mensen zijn alleen maar geïnteresseerd in geld verdienen en bezittingen verwerven. De meesten weten nog steeds een avondje uit met vrienden, een strandwandeling of een goed gesprek te waarderen. Deze immateriële dingen verheffen de geest, geven zin aan het leven en geven zin om te leven, of in een mooi beeld: ze voeden de ziel.

Men zou kunnen zeggen dat de humane wetenschappen zich bij uitstek bezighouden met zielszaken: met literatuur, kunst, film, cultuur en maatschappij, allemaal producten van de geest, of *the mind* (in het Engels klinkt het minder archaïsch). Door deze dingen te bestuderen voeden geesteswetenschappers niet alleen hun eigen ziel, maar ook die van de samenleving en haar leden. In meer prozaïsche taal kan je zeggen dat geesteswetenschappen zich buigen over finale doeleinden, dat wil zeggen dingen die niet in dienst staan van een verder doel. We leven in een maatschappij die efficiëntie en rendabiliteit heel hoog inschat, maar waar weinig tijd en energie gaat naar het nadenken over de doeleinden waartoe middelen worden ingezet. Is het nochtans niet logisch dat het gebruik van een middel pas echt rendeert wanneer het ingezet wordt voor een doel dat we belangrijk vinden? Nadenken over middelen is in zekere zin makkelijk omdat de standaard voor de hand ligt: een middel is goed wanneer het helpt om het vooropgestelde doel te bereiken. Nadenken over doelen is veel moeilijker omdat er waarden in het spel zijn – het is moeilijker maar het is evident belangrijk. Wie reflectie over het doel overslaat en enkel berekent hoe het bereikt kan worden, vergeet de essentie van de zaak. Ouders die hun kinderen bovenal materiële rijkdom willen meegeven, zijn iets belangrijks vergeten. Samenlevingen die de geesteswetenschappen niet meer willen steunen omdat ze niet zoveel opleveren als de toegepaste en biomedische wetenschappen, verwarren wat nuttig is met wat belangrijk is. Kunst, cultuur, sociale contacten, religie zijn geen middel tot iets anders dan zichzelf, ze zijn doelen op zich. Maar het is belangrijk om dergelijke doeleinden te hebben in het leven, ze geven wat we doen zin en betekenis. Ze bieden soelaas wanneer we een stap terugzetten, afstand nemen van de dagelijkse ratrace en ons afvragen ‘Waar zijn we mee bezig?’.

De geesteswetenschappen buigen zich over dingen die we intrinsiek waardevol vinden: kunst, literatuur, religie enzovoort. Dankzij onderzoek en onderwijs in de geesteswetenschappen wordt een vocabularium levendig gehouden dat we nodig hebben om na te denken over wat het leven waardevol maakt. Een tikkeltje realistischer dan Nussbaum wil ik niet beweren dat studie van literatuur, geschiedenis, kunst, religie enzomeer van iemand een moreel

betere persoon maakt.³³ Maar deze studies maken iemand wel meer bewust, en beter in staat tot articulatie en evaluatie van waarden en normen die anders impliciet en ondoordacht zouden blijven. Romans en films zijn bronnen van inspiratie en reflectie voor heel veel mensen (naast uiteraard ook bronnen van ontspanning), maar een humane wetenschapper zorgt voor een reflexieve verhouding tot die romans en films. Hij of zij onderzoekt welke zelfinterpretatie er spreekt uit een film, welke waarden er gehonoreerd worden, welke normen bevestigd. Dit verleent een diepgang aan de literatuur- en filmwereld, die op zijn beurt een effect heeft op de romans en films die het publiek beïnvloeden. Niet (enkel) als burger, maar (ook) als mens hebben we nood aan reflectie op onszelf, het leven, de wereld en wat het allemaal betekent. Natuurwetenschappen, gecontroleerde experimenten en causale wetten kunnen hier niet bij helpen. Is het niet vanzelfsprekend dat een samenleving ervoor zorgt dat er een vocabularium blijft bestaan waarin gepraat kan worden over de dingen die mensen als mensen nodig hebben om een goed leven te kunnen leiden? Is het met andere woorden niet vanzelfsprekend dat een samenleving haar humane wetenschappen laat doen waar ze uniek goed in zijn?

Conclusie

Ter afsluiting stel ik dat humane wetenschappers op twee fronten moeten inzetten om de dreiging af te wenden. Ten eerste moeten ze de dreiging doorprikken en herkennen als een overblijfsel van een jammerlijke en nefaste polarisatie in de universiteitswereld die eind 19^e eeuw gestart is en ons blijft misleiden tot de gedachte dat er twee tegengestelde intellectuele culturen zouden zijn: de ene echt wetenschappelijk en nuttig, de andere niet. Dat de humane wetenschappen een maatschappij tot nut strekken, is eigenlijk evident. Ze zorgen voor kwaliteit in talloze sectoren van de maatschappij: musea, theater, toerisme, uitgeverijen, media, communicatie, onderwijs... Dat ze zich niettemin nog vaak moeten verdedigen tegen de aanklacht dat ze dure hobby's zijn en dat een maatschappij best zonder kan, is het gevolg van een onopgeloste vete. En zoals dat bij vetes gaat, weten we soms ook hier niet meer waar het conflict eigenlijk om draait, en waarom de vijandigheid niet begraven kan worden.

Om de valse polarisatie te doorprikken is het ook van groot belang dat humane wetenschappers uitleggen waar ze mee bezig zijn en weerstand bieden tegen persistente misvattingen over de aard van hun werk. Humane wetenschappers zijn geen 'verzamelaars'; hun rol is veel actiever. Uiteraard bestaat een deel van hun werk in het opmerken en beschrijven van kunst- en cultuurproducten maar vervolgens doen ze daar iets mee: ze geven duiding, vergelijken, interpreteren, contextualiseren en geven op die manier stimulans aan nieuwe kunst- en cultuurproducten. Wanneer de Nederlandse onderwijsminister

Ronald Plasterk zich misprijzend liet ontvallen: “Alfa’s schrijven de geschiedenis, maar beta’s maken ze” verraadde hij een kortzichtig begrip van zowel alfa- als beta-wetenschappen. Enerzijds vergeet hij dat geschiedschrijving geen passieve registratie is maar zelf ook een activiteit die inspanning en disciplinariteit vergt en bovendien een die van grote creërende invloed is op hoe een samenleving zich ontwikkelt, bij uitstek politici zouden zich rekenschap moeten geven van de historische realiteit van een samenleving. Anderzijds is Plasterk naïef in zijn veralgemening dat betawetenschappers zich enkel bezighouden met dingen maken (fundamentele fysica vindt niets uit, maar gaat over het ontdekken van wat het geval is) en in zijn impliciete veronderstelling dat alle wetenschappelijke ontdekkingen en creaties steeds van grote en positieve invloed zouden zijn op hoe de geschiedenis zich ontwikkelt.

Ten tweede moeten alle wetenschappers, maar bij uitstek de humane wetenschappers erop hameren dat de waarde van wetenschap niet enkel in cijfers kan worden uitgedrukt, of die cijfers nu naar economische winst of naar aantal publicaties verwijzen. Humane wetenschappen leveren kennis op over cultuur, geschiedenis, samenleving, literatuur, kunst en andere door de mens gecreëerde praktijken. Kennis van deze praktijken maakt een belangrijk verschil voor beleving en voortbestaan ervan, zelfs wanneer dat verschil een kwalitatief en geen kwantificeerbaar verschil is. Weten valt niet steeds te meten.

Noten

¹ Sommige humane wetenschappers weigeren zich te verdedigen (bijvoorbeeld Stanley Fish, professor in de literatuur en de rechten, zie onder andere zijn opiniestuk ‘Will the humanities save us?’ in *The New York Times* van 6 januari 2008). De uitdaging aannemen zien zij als een capitulatie: ten eerste geef je dan toe dat er inderdaad iets moet verdedigd worden, ten tweede laat je de tegenstander de spelregels bepalen en moet je zijn begrippenkader en geïmpliceerde evaluatiestandaarden overnemen. Deze strategie houdt natuurlijk gevaren in wanneer de uitdager ook de geldgever is. Zoals ik zal argumenteren komt de vraag naar rechtvaardiging van de humane wetenschappen van diegene die het geld verdeelt (de overheid). Wie weigert de uitdaging aan te nemen, zet zijn voortbestaan op het spel. Bovendien denk ik dat de uitdaging omgevormd kan worden tot een uitnodiging, en ik sluit me met dit artikel aan bij bestaande onderzoeksprojecten die aansporen tot zelfreflectie van de humane wetenschappen zoals het interdisciplinair en interuniversitair NWO-onderzoek ‘Wat kunnen de geesteswetenschappen bijdragen aan ons praktisch zelfbegrip?’ (zie www.practicalselfunderstanding.org).

² Deze cijfers komen uit het rapport waartoe opdracht werd gegeven door de Nederlandse onderwijsminister Job Cohen: *Duurzame Geesteswetenschappen*.

Rapport van de Commissie Nationaal Plan Toekomst Geesteswetenschappen, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2008. Vrij te downloaden van www.regiegeesteswetenschappen.nl

³ Hier hoort weer een treffende cijferillustratie bij uit het rapport van de Commissie Cohen: in Nederland is er in de geesteswetenschappen per 100 afgestudeerden plaats (en geld) voor 4 doctoraatstudent-assistenten (wat ze in Nederland aio's noemen: assistenten in opleiding). In de natuur- en technische wetenschappen zijn er per 100 afgestudeerden 16 tot 23 aio-plaatsen beschikbaar. Het gevolg is natuurlijk een vergrijzing van het personeel en een onvoldoende doorstroom van jong talent in de geesteswetenschappen. De cijfers dateren uit 2007, en zijn uiteraard niet als dusdanig overdraagbaar naar Vlaanderen, maar grote verschillen zullen er niet zijn.

⁴ In januari 2013 zorgde de gouverneur van North Carolina, Pat McCrory, voor nogal wat opschudding in de Amerikaanse gemeenschap van humane wetenschappers. In een radio-interview met Bill Bennett (die nota bene zelf een doctor in de filosofie is) laat de gouverneur zich minachtend uit over mensen die gender studies of filosofie gaan studeren (hij noemt deze twee studies als pars pro toto voor de voltallige humane wetenschappen). Als mensen zonedig filosofie willen studeren, moeten ze dat maar doen in 'private schools', maar niet op kosten van de samenleving, zegt hij. Als gouverneur en als belastingbetaler vindt McCrory dat hij voor dergelijke studies niet moet betalen, aangezien ze toch geen mens aan een job helpen. Reacties van studenten (de University of North Carolina heeft een van de beste filosofiedepartementen ter wereld) bleven niet uit, zie bijv.: <http://chronicle.com/blogs/conversation/2013/04/01/notes-from-an-employed-philosopher/>

⁵ Gijsbertse D., 'Utopische illusies over de inruilwaarde van de universiteit', in: *Krisis. Tijdschrift voor actuele filosofie* (2011) 1, pp. 42-53.

⁶ O'Neill O., 'The Two Cultures Fifty Years On', 2010, van deze lezing bestaat nog geen gepubliceerde versie, maar ze is vrij te beluisteren op <http://backdoorbroadcasting.net/2010/11/onora-oneill-the-two-cultures-fifty-years-on/>

⁷ Collini S., 'Introduction', in: C.P. Snow, *The Two Cultures*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, pp. vii –lxxi. Stefan Collini is hoogleraar Engelse Literatuur in Cambridge. Het is ironisch dat met name een literatuurkundige, en geen fysicus, deze herdruk van Snows *Two Cultures* verzorgde en weer onder de aandacht bracht met een interessante en inspirerende inleiding.

⁸ In een recente opiniebijdrage schrijft Andreas Tirez, voorzitter van de denktank Liberales, het gebrek aan STEM-opgeleiden (mensen met een diploma in Science, Technology, Engineering and Mathematics) toe aan de kwalijke publieke opinie dat cijfers saai zijn. Volgens hem is er 50 jaar na *The Two Cultures* nog niet veel veranderd: "niet weten wie Shakespeare is, is

beschamend; niet weten wat een logaritme is, daar loop je mee te koop.” (in: *De Morgen* 3-5-2013)

⁹ Bendegem van J.-P., *Hamlet en Entropie. De twee culturen, een halve eeuw later*, Brussel, VUB Press, 2009.

¹⁰ Gijsbertse D., p. 45.

¹¹ In opdracht van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen hebben commissies nieuwe systemen van kwaliteitsbeoordeling bedacht. Het rapport van de commissie Geesteswetenschappen (dat te downloaden valt op www.knaw.nl) stelt een systeem van kwaliteitsbeoordeling door peers voor, waarbij verschillende indicatoren flexibel gemeten worden: publicaties, gebruik van output en erkenning, en dat zowel in de academia als in de brede samenleving. Een samenvatting is te vinden in Van Henten, J.W., ‘Kwaliteit van onderzoek meten?’ in: *Karakter. Tijdschrift van Wetenschap* (2013) 40, pp. 14-15.

¹² Zie bijvoorbeeld het voorstel van Veerle Fraeters, hoofddocent Geschiedenis, in: Fraeters V., ‘De universiteit zal ‘vrouw’ zijn of niet-zijn’, in: *De Wereld Morgen* 26-4-2013. Ook Annemarie Mol, hoogleraar antropologie en NWO-Spinozalaureate, doet dit voorstel in een interview met Kees Schuyt, voorzitter van het Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit, dat verscheen in *Hypothese. NWO-tijdschrift over wetenschap* (2013) 20:1, pp. 8-12 (downloadbaar van de website www.nwo.nl)

¹⁴ Philip Davis is professor Engelse Literatuur in Liverpool. Hij beschrijft zijn neurologisch Shakespeare-onderzoek in Davis P., *Shakespeare Thinking*, London, Continuum, 2007.

¹⁵ Tallis R., ‘A suicidal tendency in the humanities’, te downloaden van de website <http://onthehuman.org/2012/01/a-suicidal-tendency-in-the-humanities/> (geconsulteerd op 15 mei 2013). Op deze website van het National Humanities Center in de Verenigde Staten, vindt men verschillende interessante reflecties op het belang van de geesteswetenschappen van gerenommeerde internationale wetenschappers.

¹⁶ Tallis R., *Aping Mankind: Neuromania, Darwinitis and the Misrepresentation of Humanity*, Durham, Acumen, 2011.

¹⁷ Wie wil weten hoe deze tests eruit zien, krijgt een aantal voorbeelden op www.implicit.harvard.edu/implicit/takeatest Wetenschappelijke artikels over impliciete associatie en gelijksoortige fenomenen zijn te vinden op www.biasproject.org

¹⁸ Dunbar R., *The Science of Love and Betrayal*, London, Faber and Faber, 2012.

¹⁹ Voor een uitgebreidere uitleg van deze genetische drogreden, zie bijvoorbeeld Boudry M., De Cruz H., Blancke S., & De Smedt J., ‘Het ‘universele zuur’ van de evolutionaire psychologie?’, in: *Tijdschrift voor Filosofie* (2011) 73:2, pp. 287-305.

²⁰ Dirk Draulans heeft deze of gelijksoortige uitspraken op verschillende fora gedaan. Ik baseer me op een interview met hem in het tijdschrift *Weliswaar*, “De zoektocht naar het zorg-gen: waarom zorgen we voor elkaar?” december 2010. Na te lezen op: <http://www.weliswaar.be/nieuws/p/detail/de-zoektocht-naar-het-zorg-gen-waarom-zorgen-we-voor-elkaar> (geconsulteerd op 15 augustus 2013)

²¹ Ik beweer niet dat enkel natuurwetenschappers de natuurlijke drogredenen begaan. Ook in de geesteswetenschappelijke vakliteratuur vindt men bedenkelijke evaluatieve afleidingen uit wetenschappelijke data (de beroemde filosoof Peter Singer bijv. leidt uit neurowetenschappelijke studies af dat het consequentialisme de correcte morele theorie is, en Kantiaanse deontologie fout). Maar het is wel zo dat geesteswetenschappers zich bij uitstek oefenen in het interpreteren van feiten. Ze betrekken er sociologische of historische of intertekstuele contexten bij om betekenis te verlenen aan een menselijk product.

²² Buekens F., ‘Vrijheid, determinisme en de integriteit van het manifeste wereldbeeld’, *Ethische Perspectieven* (2010) 20:3, pp. 251-262.

²³ Buekens F., ‘Evolutionair revisionisme en de integriteit van het manifeste zelfbeeld’, *Tijdschrift voor Filosofie* (2010) 72: 1, pp. 101-129.

²⁴ Marc Slors geeft verschillende goede voorbeelden van succesvolle collaboraties tussen filosofen en exacte wetenschappers (vooral de gedrags-, cognitieve en neurowetenschap) in Slors M., *Dat had je gedacht! Brein, bewustzijn en vrije wil in filosofisch perspectief*, Amsterdam, Boom, 2012.

²⁵ Armstrong J., ‘Reformation and renaissance. New life for the humanities’, in: *Griffith Review* (2011) 31, p.9.

²⁶ Wie het economisch nut van de humane wetenschappen wil aantonen, kan ook focussen op het onderzoek eerder dan het onderwijs. Humane wetenschappen leveren immers niet enkel onderwijs dat nuttig is voor managers, maar ook onderzoek van grote economische waarde. Weliswaar is deze output van wetenschappelijk onderzoek niet altijd *direct* zichtbaar of meetbaar. Het kan jaren duren vooraleer onderzoek zich vertaalt in toepassingen, en vaak is die uitkomst niet te voorspellen (dat geldt overigens niet alleen voor de humane wetenschappen). Rens Bod schreef daarom ‘post factum’ een heel nuttig en interessant boek dat aantoont dat de impact van de humane wetenschappen onderschat wordt. Zijn geschiedenis van de geesteswetenschappen bevat verscheidene verwijzingen naar onderzoeksprojecten in de humane wetenschappen die van enorm belang zijn geweest voor industriële of andere economisch lucratieve ontwikkelingen. De formele taal ontwikkeld door filosoof Gottlob Frege bijvoorbeeld werd een eeuw later de basis voor de ontwikkeling van computertalen. Zie Bod R., *De vergeten wetenschappen. Een geschiedenis van de humaniora*, Amsterdam, Bert Bakker, 2010.

²⁷ Nussbaum M., *Niet voor de winst. Waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft*, Amsterdam, Ambo Anthos, 2011

(oorspronkelijke titel: *Not for Profit. Why Democracy Needs The Humanities*), p.16.

²⁸ Zie Schaubroeck K., ‘Het echte leven’, in: *Knack* 12-4-2011. In deze opiniebijdrage argumenteer ik dat de invoering van een plichtvak filosofie op de Vlaamse middelbare scholen een oplossing zou bieden voor de opvallend lage score wat burgerzin, discussie- en interpretatievaardigheden van de Vlaamse jeugd betreft (zoals blijkt uit vergelijkende Oeso-studies).

²⁹ Voor een verfrissende blik op de discipline economie zie Skidelsky R. & Skidelsky E. *How much is enough? Money and the good life*, New York, Other Press, 2012.

³⁰ Zie bijvoorbeeld het pleidooi van Mijnhardt W., ‘Hebben de geesteswetenschappen een toekomst?’, lezing (genoemd met toestemming van de spreker) gegeven op de workshop ‘Niet alleen voor de geest: perspectieven voor de geesteswetenschappen’, 12-14 april 2012, Utrecht. Voor een verslag van deze workshop, zie Düwell M, A. Kalis & K. Schaubroeck, in: *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* (2013) 105: 1, pp. 55-58.

³¹ Zie Collini, S., p. lxxi. Het is merkwaardig dat C.P. Snow en andere tijdgenoten die zijn mening deelden (bijv. J.H. Plumb die in 1964 een boek uitgaf getiteld *The Crisis in the Humanities*) een verband legden tussen de exacte wetenschappen en democratie. De humane wetenschappen zagen ze als een overblijfsel van een klassenmaatschappij. Om het onderwijs aan te passen aan de noden van een moderne democratie moest er veel meer aandacht naar de exacte en toegepaste wetenschappen gaan volgens Snow en Plumb. In schril contrast met Nussbaum associeerden Snow en Plumb de democratie dus met aandacht voor de natuurwetenschappen, en met relativisering van het belang van de humane wetenschappen.

³² Dit wordt de Easterlin-paradox genoemd. De relatie tussen welzijn en welvaart wordt nog steeds bestudeerd en gepreciseerd door economen.

³³ Hoewel Nussbaum niet in dit boek (maar wel in ander werk, zoals *Love's Knowledge*) argumenteert voor het emanciperende en moreel verheffende effect van romans op de ontwikkeling van individuen, speelt deze overtuiging op de achtergrond mee. In de hoogdravende en uitdagende stijl van het pamflet contrasteert ze (immorele) economie met (morele) kunst in bijvoorbeeld deze passage: “Maar degenen die zich bezighouden met onderwijs dat is gericht op economische groei zullen meer doen dan de kunsten alleen maar negeren. Ze zullen die vrezen. Want een gecultiveerd en goed ontwikkeld inlevingsvermogen is een bijzonder gevaarlijke vijand van afstomping, en morele afstomping is noodzakelijk om economische ontwikkelingsprogramma's te kunnen uitvoeren doe geen rekening houden met ongelijkheid. Als je nooit een andere manier hebt leren kennen om mensen te zien, maakt dat het gemakkelijker om mensen als dingen te behandelen en te manipuleren...Kunst is een grote vijand van dergelijke afstomping en kunstenaars (tenzij grondig geïntimideerd en

gecorrumped) zijn geen betrouwbare dienaren van welke ideologie dan ook – zelfs niet van een ideologie die in wezen goed is. Zij vragen de verbeelding altijd om buiten zijn gebruikelijke beperkingen te treden, en de wereld met nieuwe ogen te bezien. Daarom zullen mensen die zich bezighouden met onderwijs dat is gericht op economische groei campagnevoeren tegen de kunsten en niet-exacte vakken als onderdeel van de basiseducatie. Dit offensief vindt tegenwoordig overal ter wereld plaats.” (Nussbaum M., pp. 42-43) Voor een kritische bespreking van Nussbaums narratieve ethiek, zie Schaubroeck K., ‘Hoe belangrijk is literatuur in de morele opvoeding? Kanttekeningen bij Martha Nussbaums narratieve ethiek’, *Bijdragen. International Journal in Philosophy and Theology* (2005) 66: 4, pp. 432-454.

**IF YOU'RE SO SMART, WHY ARE YOU UNDER
SURVEILLANCE?**

**UNIVERSITEITEN, NEOLIBERALISME EN 'NEW PUBLIC
MANAGEMENT'**

Chris Lorenz

Vertrouwen is goed, controle is beter.
Toegeschreven aan Wladimir I. Lenin¹

De meest succesvolle effecten van een ideologie zijn
diegene die geen woorden nodig hebben en
niet meer vragen dan een medeplichtige stilte.
Pierre Bourdieu

Ondanks het feit dat universiteiten altijd al aan veranderingen onderhevig zijn geweest, is de snelheid waarmee die veranderingen gebeuren sinds de jaren 1960 enorm gestegen. Een spectaculaire groei in studentenaantallen werd quasi onmiddellijk gevolgd door administratieve hervormingen, bedoeld om met deze groei om te gaan en te reageren op de studenten die democratische hervormingen en 'maatschappelijke relevantie' eisten. Sinds de jaren 1980 waait er echter een andere wind door de gangen van de universiteit. Door de fiscale crisis van de welvaartstaten en het neoliberale beleid van de regeringen Reagan en Thatcher werd de strijd tegen begrotingstekorten en overheidsuitgaven politieke prioriteit nummer één. Het onderwijs was hier – samen met de gezondheidszorg en de sociale zekerheid – een direct doelwit van. In de loop van de jaren 1980 werd de neoliberale agenda alleen maar radicaler – 'een kleinere staat en een grotere macht'. Ze begon de publieke sector in zijn geheel aan te vallen, met name door de systematische privatisering van publieke diensten en de implementatie van marktmechanismen. Tegelijkertijd werd de door de studenten gevraagde 'maatschappelijke relevantie' op zijn kop gezet en geherinterpreteerd als 'economische relevantie' voor de zakenwereld, de industrie en de hedendaagse kennismaatschappij.

De meest in het oog springende kenmerken van een dergelijke liberaal beleid zijn de introductie van 'toegangsprijzen' voor publieke diensten en het streven naar de zelfbedruipendheid van de publieke sector. Deze beleidsmaatregelen werden en worden nog steeds geïmplementeerd door een nieuwe klasse van managers, die hun ideeën verantwoorden door te verwijzen naar vrije marktideologie. Zij hebben tegelijkertijd ook een netwerk van controlemechanismen geïntroduceerd dat zijn voorgaande niet kent.

In dit artikel analyseer ik hoe de neoliberale ideologie de rol van de publieke sector in het algemeen ziet en hoe ze deze vertaalt in een economische vorm van hoger onderwijs.² Mijn eerste these is dat het neoliberale beleid van de publieke sector – bekend onder de naam '*new public management*' (NPM) – uitgaat van een combinatie van vrije marktideologie en intensieve controle. Deze combinatie verklaart de belangrijkste kenmerken van NPM-organisaties. Mijn tweede these is dat het NPM-beleid concepten gebruikt in een betekenis die parasiteert op hun alledaagse betekenis – efficiëntie, *accountability*, transparantie en (bij voorkeur excellente) kwaliteit – en deze tegelijkertijd ook perverteert. Mijn derde these is dat de economische NPM-definitie van hoger onderwijs de essentiële aspecten van onderwijs negeert, en daarom een bedreiging vormt voor onderwijs op zich. Ik zal beargumenteren dat het NPM-'managerisme' ironisch genoeg een aantal bijzonder interessante overeenkomsten vertoont met het managerisme uit de voormalige communistische staten. Mijn vierde these is dat het NPM-manager-discours in feite een '*bullshit*'-discours is, in de zin van Harry Frankfurt. Dit verklaart zowel de hermetische en zelfreferentiële aard van dit vertoog als het feit dat de NPM-ideologie de voorbije dertig jaar volledig immuun voor kritiek bleek te zijn.

Natuurlijk bestaan er heel wat verschillende instellingen voor hoger onderwijs die zich in een strikte hiërarchie tot elkaar verhouden – van arme publieke en private instellingen tot rijke privéscholen, en vooraanstaande staatsuniversiteiten. Bovendien wordt in de Verenigde Staten de scheiding tussen rijke privé-instituten en grote staatsuniversiteiten steeds vager naarmate topuniversiteiten (sinds de jaren 1980) van privé-investeringen afhankelijker worden.³ Daarom verschilt het effect van NPM sterk van instelling tot instelling (hoewel het NPM in de strikte zin beperkt blijft tot publieke instellingen). Dit verklaart ook waarom elitaire privé-universiteiten vooralsnog relatief ongeschonden zijn door het NPM.

Neoliberalisme en *New Public Management*

Het NPM is de neoliberale droom van een vrijemarkteconomie en de 'homo economicus', en heeft hoegenaamd geen enkele connectie met de economische realiteit van vandaag, noch met die van het verleden. Dit wordt duidelijk geïllustreerd door de huidige crisis van de financiële markten in de Verenigde Staten en Europa, die enkel kunnen blijven functioneren door een voortdurende en gigantische financiële instroom van publieke fondsen (geld van de belastingbetaler).⁴ Die neoliberale droom kan worden ontleed in vier dogma's.

Het dogma van een vrije markt

Dit eerste dogma kan het best uitgedrukt worden aan de hand van een formule: vrije markt = competitie = beste *value for money* = optimale efficiëntie, zowel voor individuen als voor consumenten en eigenaars.⁵ De consument wordt gezien als een eigenaar van privé-eigendom *en* als een 'aandeelhouder' in een economie die op een commerciële basis wordt georganiseerd. Voor deze individuen als aandeelhouders, is het voordelig dat de markteconomie op een vrije manier functioneert. De taak van de staat bestaat er bijgevolg in om alle obstakels die dit in de weg zouden kunnen staan (de mogelijkheid tot monopolievorming bijvoorbeeld⁶) te verwijderen. De staat en de burger worden dus in de eerste plaats gezien vanuit een economische terminologie en niet of minder vanuit een juridische. De staat ontstaat eerst en vooral als een 'staat van aandeelhouders' en niet als een rechtsstaat. Het individu wordt vóór alles gerepresenteerd als een ondernemer.

Tegelijkertijd verschuift de focus van het neoliberalisme van rechten naar risico's. Het stelt de 'risicomaatschappij' – (werk)onzekerheid en 'flexibiliteit' – voor als de normale, alledaagse en 'globale' toestand.⁷ Op een stilzwijgende manier ontkoppelt het neoliberalisme dus het 'geglobaliseerde' individu en diens fundamentele rechten, die vroeger het gevolg van het bezit van het burgerschap van een bepaalde staat zouden zijn geweest. Deze rechten omvatten bijvoorbeeld het recht op onderwijs of het recht op welvaart. Het neoliberalisme ruilt al deze burgerlijke rechten in voor één enkel nieuw recht, met name het recht om 'diensten' aan te kopen op de geprivatiseerde 'dienstenmarkt'

Het dogma van het privébedrijf

Het functioneren van de vrije markt veronderstelt het bestaan van bedrijven die in privéhanden zijn. Het is daarom de taak van de staat om alle obstakels voor het privébezit van bedrijven weg te nemen, in het bijzonder wanneer het gaat om voormalige staatsbedrijven. Alle voormalige staatsbedrijven in domeinen zoals onderwijs, sociale zekerheid en gezondheidszorg worden bij voorkeur geprivatiseerd en gecommificeerd, zodat ze efficiënt en winstgevend kunnen worden. In tegenstelling tot het klassieke liberalisme, is er in het neoliberalisme dus geen sprake van collectieve diensten of goederen.

Het managementdogma

Het functioneren van de vrije markt veronderstelt goed georganiseerde bedrijven. Goed georganiseerde bedrijven zijn in het belang van alle aandeelhouders,

aangezien optimaal management ook tot optimale resultaten leidt, en dus tot een optimale waarde voor de aandeelhouders. Het is daarom de taak van de overheid om alle obstakels voor efficiënt management te verwijderen. Aangezien management in het neoliberalisme gelijk staat aan efficiëntie, is het per definitie *Value For Money* (VFM). Het NPM is VFM.⁸

Het consumentendogma

Het functioneren van de vrije markt veronderstelt de aanwezigheid van consumenten die (a) voldoende koopkracht hebben om in staat te zijn te consumeren en (b) goed geïnformeerd zijn, zodat ze rationele en individuele keuzes kunnen maken om goederen en diensten te kopen op basis van hun persoonlijke voorkeuren. Daarom is het de taak van de staat om alle obstakels voor die koopkracht weg te nemen en de markt zo transparant mogelijk te maken. De ideologie van het consumentisme zorgt ervoor dat burgers transformeren in consumenten. De burger is een consument geworden, en gedraagt zich dan ook als dusdanig. Hij probeert zoveel mogelijk diensten te bemachtigen met een minimum aan belastingen aan de anonieme staat.⁹ De consumentenideologie is dus de rechtvaardiging voor het afschaffen van alle 'ingrepen' in 'eerlijke marktmechanismen', met het afschaffen van belastingen als belangrijkste voorbeeld. Dit anti-belastingenperspectief is vooral sterk aanwezig in de Verenigde Staten, maar vindt tegenwoordig ook meer en meer aanhang in Europa (denk aan de pleidooien voor het invoeren van een *flat tax*.)

Het NPM is in essentie de toepassing van deze vier dogma's van de neoliberale economie op wat vroeger de publieke sector werd genoemd. Zoals gezegd, herdefinieert het NPM de publieke sector als een dienstensector die het beste functioneert wanneer ze de principes van de vrije markt volgt. Deze neoliberale ontkenning van elk ander organiserend principe buiten de vrije markt is helemaal nieuw, aangezien het klassieke liberalisme altijd de autonomie van de publieke sector (beschermd door de wet) en haar zelfstandigheid ten opzichte van de privésector heeft benadrukt. Dit was trouwens het essentiële verschil tussen liberalisme en feodalisme.¹⁰ Daarom kunnen we zonder schroom besluiten dat de kern van het neoliberalisme uit marktfundamentalisme bestaat.

Het NPM werd ontwikkeld in de Verenigde Staten in de jaren 1980, en verspreidde zich al snel naar Groot-Brittannië, Australië, Nieuw-Zeeland, Nederland en Zweden. Vandaag de dag vinden we over heel de wereld varianten van het NPM en de invloed ervan blijft voortdurend toenemen. Sinds 1999 wordt het NPM in Europa gepropageerd onder de naam 'Bolognaverklaring' en wordt het ook buiten (en door) de Europese Unie geëxporteerd, in het bijzonder naar Latijns-Amerika. De Bolognaverklaring wordt in Europa trouwens gekanaliseerd door de nationale staten, wat als gevolg heeft dat het 'Bologna-NPM' uit een heel

aantal nationale variëteiten bestaat.¹¹

In de Verenigde Staten probeerden de ontwikkeling van het NPM en de opkomst van de 'overheid als onderneming' te zorgen voor hervormingen in de publieke sector, in het bijzonder grootschalige bezuinigingen. In Engeland kan de ontwikkeling van het NPM worden geïnterpreteerd als een deel van de pogingen om managementtechnieken en strategieën uit de privésector over te brengen naar de publieke sector. Met betrekking tot het hoger onderwijs introduceerde de regering Thatcher algemene tabellen, gebaseerd op kwantitatieve criteria, die pretendeerden instituties te rangschikken op de kwaliteit van hun onderwijs en onderzoek. Dit beleid verminderde systematisch de autonomie van de academische beroepen, aangezien "het gebrek aan vertrouwen van de regering in haar instituten haar ertoe heeft aangezet een machinale bureaucratie te creëren, gecombineerd met een reeks formules, om de universiteiten vanuit een extern standpunt te sturen en te besturen."¹² Een typisch gevolg hiervan is "de opkomst van een regime van bureaucraten, inspecteurs, commissies, regulatoren en experts dat de autonomie van het beroep ondermijnt."¹³ Daarom is ook het promoten van 'interdisciplinariteit' een NPM-doelstelling.

Vertrekkend vanuit deze observaties, is het feit dat het NPM anti-bureaucratisch claimt te zijn al bij voorbaat verdacht.¹⁴ Op zich is dat geen verrassing, gezien de afwezigheid van marktmechanismen in de publieke dienstensector. De prijzen van diensten in deze *quasi*-markten die zijn gecreëerd door de staat moeten daarom door een ander principe worden bepaald. In NPM-quasi-markten wordt de rol die anders door marktmechanismen zou worden vervuld, ingenomen door de notie van *efficiëntie*. Aangezien 'efficiëntie', in tegenstelling tot het concept *effectiviteit* (dat duidt op de bedoeling om een zeker doel of effect te verwezenlijken), op zichzelf helemaal niets betekent, wordt dit in het NPM-discours in de eerste plaats als *kostenefficiëntie* bepaald. Of, met andere woorden: alle opvattingen over efficiëntie worden afgeleid van 'mechanische efficiëntie' en de verhouding tussen de *input* en de *output* van een systeem. De efficiëntie van een echt mechanisch systeem is altijd minder dan 1, door de wrijving tussen de verschillende bewegende delen van het systeem. In een theoretische, wrijvingloze of ideale machine zijn de *input* en *output* van arbeid exact gelijk: 1, of 100%.¹⁵ Het begrip 'effectiviteit' daarentegen verwijst naar de 'capaciteit om effectief te zijn'. De begrippen 'efficiëntie' en 'effectiviteit' worden echter vaak op een inwisselbare manier gebruikt. Deze begripsverwarring verklaart waarom de notie 'efficiëntie' binnen het NPM discours zo'n positieve weerklank heeft, terwijl datzelfde discours toch opvallend stil blijft over de precieze mate van of het percentage aan efficiëntie dat ze nastreeft.¹⁶

Het NPM-discours interpreteert kostenefficiëntie in de praktijk vooral als (op zijn minst) de zelfbedruipendheid van organisaties, en indien mogelijk zelfs

hun winstgevendheid. Het is daarom niet verrassend dat de introductie van het NPM in wat vroeger de publieke sector was, in de eerste plaats heeft geleid tot een kostenvermindering, met name in de vorm van permanente besparingen. De volgende drie punten zijn typische kenmerken:

1. Een voortdurende vermindering van dienstverlening.
2. Een permanente daling van de kwaliteit van arbeidsplaatsen in de voormalige publieke sector, wat uiteindelijk neerkomt op een systematische deprofessionalisering en een daling van zowel het aantal plaatsen als de kwaliteit ervan.
3. Een voortdurende prijsstijging van diensten als onderwijs, gezondheidszorg en sociale zekerheid.¹⁷

Inzake het hoger onderwijs uit de introductie van het NPM zich in de volgende vier tendensen:

1. Een voortdurende stijging van het aantal studenten per personeelslid, wat zich onder andere uit in een toenemende onderwijsbelasting voor het personeel en een continue schaalvergroting van de onderwijscontext.¹⁸ Precies daarom wordt er ook meer en meer aandacht besteed aan online educatie, en minder aan het onderwijs in de gebouwen van de universiteit zelf.
2. Een continue ontbinding van het universiteitspersoneel in enerzijds een krimpend aantal vast benoemde professoren, en anderzijds een voortdurend aangroeiende periferie van deeltijds of tijdelijk personeel, aangeworven voor één jaar, één semester of één cursus. In feite komt dit neer op de inwisseling van 'onflexibel' en 'duur' personeel (vooral vastbenoemde en voltijdse professoren) voor 'flexibel' en 'goedkoop' personeel (vooral geen vast benoemden: deeltijdse assistenten, gastprofessoren en 'symbolische' professoren).¹⁹ In de risicovolle neoliberale wereld zijn benoemingen en sociale zekerheid voor personeel definitief *passé*. In de Verenigde Staten wordt twee derde van het onderwijs tegenwoordig verstrekt door tijdelijk personeel (zogenaamde *scholar gypsies*), onder voortdurend verslechterende voorwaarden.²⁰
3. De continue loskoppeling van onderzoek en onderwijs, gecombineerd met een groeiende onderwijsbelasting. Personeel wordt meer en meer enkel aangenomen om les te geven, en academisch onderzoek wordt uitbesteed en gecommificeerd.²¹
4. Een voortdurende stijging van het inschrijvingsgeld gecombineerd met een daling van de studieduur (bijvoorbeeld door de introductie van de BA/MA structuur in de Europese Unie, die het gevolg was van de Bolognaverklaring van 1999). NPM uit zichzelf in de voortdurende stijging van zowel de absolute als de relatieve prijs van onderwijs en de permanente versnelling van het tijdsregime voor zowel personeel als studenten. De groeiende schulden van studenten en het verminderende inkomen van het personeel zijn daarom directe gevolgen van NPM.

Aangezien er achter het NPM-beleid volstrekt geen substantiële doelstellingen schuilgaan, is iedere besparing op zich slechts een voorbode voor de volgende.²² 'Efficiënt' is daarom ook nooit efficiënt *genoeg*. Het onderscheid dat Max Weber maakte tussen een substantiële rationaliteit gebaseerd op waarden en een formele of instrumentele middel-doel-rationaliteit, is in het NPM-discours van geen tel. Het begraaft de notie van substantiële rationaliteit immers onder die van formele rationaliteit. Als gevolg hiervan is de middel-doel-rationaliteit in het NPM-discours de enige vorm van rationaliteit die echt als 'rationeel' geldt.

De hegemonie van dit soort discours sinds 1980 is treffend omschreven als de 'ver-McDonaldisering' van de maatschappij. Daarom is het niet verbazend om te zien hoe universiteiten zijn geëvolueerd in de richting van 'academisch kapitalisme', en zijn getransformeerd tot commercieel ingestelde *McUniversities*.²³ In feite komt deze ontwikkeling neer op een transitie van een professioneel gecontroleerde en elitaire specialisatie tot een 'fordistische' massaproductie. Net als de standaardisatie van 'prestaties', zijn meer macht voor managers, structurele reorganisaties, nadruk op marketing en het genereren van inkomsten, de opkomst van flexibele, prestatiegebaseerde lonen en een rationalisering en informatisering van de administratie allemaal typische kenmerken van *New Higher Education*.²⁴ De niet te stoppen opkomst van tabellen en rangschikkingen – van citaten, individuele onderzoekers, onderzoeksgroepen, instituten en zelfs van hele universiteiten – is een essentieel onderdeel van deze ontwikkeling in de richting van een 'auditcultuur' en een 'auditgemeenschap'.²⁵ Zoals Shore opmerkt, produceren rangschikkingen trouwens automatisch zowel winnaars als verliezers. Het *name and shame* spel waarbij de falende instituten te kijk worden gezet, is ondertussen een jaarlijks ritueel van vernedering geworden.²⁶

Hetzelfde geldt voor de niet te stoppen opkomst van 'accreditatie-agentschappen'. Deze vervangen professionele controle door 'kwaliteitslabels' uit te delen aan afzonderlijke departementen en bepalen of ze voldoen aan de vraag van de markt.²⁷ Het NPM valt in dit verband dus in essentie als volgt samen te vatten: 'marktretoriek is goed, centrale controle is beter'.

Ondanks het feit dat het hier gaat om een radicale verandering, is er nooit een publieke discussie over de 'kolonisatie' van het hoger onderwijs door het management geweest. De hegemonie van het neoliberalisme maakt dergelijke discussie onmogelijk, zelfs na de financiële crisis.²⁸ De NPM-ideoloog Walter Kickert gaf ooit toe dat de zogenaamde 'autonomie' van de Nederlandse universiteiten in jaren 1980 eigenlijk neerkwam op een autonomie om te beslissen waar ze zouden besparen. Ongewild maakte hij hiermee duidelijk waar het in het NPM-concept van autonomie eigenlijk allemaal om te doen is.²⁹

Vreemd genoeg heeft niemand ook ooit beargumenteerd waarom het nodig is om zo wantrouwig te zijn ten opzichte van de professionele autonomie van academici, en waarom bureaucratisch formalisme precies zoveel beter zou zijn.

De reden is dat het hier om een cruciale premisse van het NPM-discours gaat, en dat kritiek hierop of een debat hierover net daarom onmogelijk is. Hetzelfde geldt voor de vraag wie in het NPM de controleurs controleert. Het is immers duidelijk dat het NPM het probleem van een gebrek aan controle niet heeft opgelost, maar het enkel heeft *verschoven*, meer bepaald van de professionelen (de academici) naar de managers. Er is echter volstrekt geen bewijs dat deze verschuiving ook effectief een verbetering is, terwijl er net wel bewijs is voor het omgekeerde: dat de 'manageriële' controle negatieve effecten heeft op professionele motivatie.³⁰ Hoewel controle noodzakelijk is in situaties waarin er wantrouwen heerst, vereist de toepassing van die controle bovendien op zichzelf weer vertrouwen – vertrouwen in de gestelde maatregelen en in de manier waarop men informatie bekomt.³¹ Door de kwestie van professioneel vertrouwen te negeren, verandert het NPM in een fast-food-restaurant dat enkel die ideeën verkoopt waarvan de managers geloven dat ze zullen aanslaan, dat zijn werknemers behandelt alsof ze te geniepig of te dom zijn om te worden vertrouwd, en dat de formele rationaliteit van het proces belangrijker vindt dan de substantiële rationaliteit van het doel.³²

In feite komt het NPM, volgens Dent en Barry, in de praktijk neer op de volgende zes processen:

1. Voortdurende opsplitsing van de publieke sector in afzonderlijk te controleren delen.
2. Meer en meer competitie en het gebruik van managementtechnieken uit de private sector.
3. Een permanente nadruk op discipline en het spaarzaam gebruik van middelen.
4. Meer controle en invloed op het dagdagelijkse niveau.
5. De introductie van meetbare indicatoren voor 'prestaties'
6. Het gebruik van geprefabriceerde standaarden om 'output' te meten.

Deze processen manifesteren zichzelf in een “toenemende aandacht van het NPM op de supervisie en regulering van de publieke sector door mechanismes als audits en inspecties”.³³ Deze nadruk op controle brengt het eerste kenmerk van het NPM aan het licht dat doet denken aan staatscommunisme. Net zoals het communisme is het NPM totalitair omdat het geen institutionele ruimte voor kritiek toelaat. Het ziet kritiek immers nooit als kritiek, maar altijd als ongehoorzaamheid of dissidentie: “Aangezien het managerisme zichzelf ziet als het tegengif voor chaos, irrationaliteit, anarchie en onvolledigheid, is er in de sociale ruimte geen plaats waar de autonomie ervan op een legitieme manier kan

worden aangevochten. Manageriële definities van kwaliteit, efficiëntie, productiviteit of zelfbestuur creëren een bijzondere vorm van autonomie. Wie het niet eens is met deze autonomie van het managerisme, wordt al bij voorbaat als absurd bestempeld. Het managerisme ziet zijn centrale concepten (kwaliteit, efficiëntie, productiviteit en autonomie) immers op een vanzelfsprekende manier als 'goed'.³⁴ De Duitse socioloog Ulrich Beck sprak in deze context onlangs over 'McKinley Stalinisme'.³⁵

De introductie van voortdurende controle van universiteitspersoneel – die haar precedent niet kent, tenminste niet in democratieën die naam waardig – is in feite niet meer of minder dan het installeren van een cultuur van permanent wantrouwen. Dit is het tweede aspect dat het NPM met het staatscommunisme deelt.³⁶

De *qualispeak* van het NPM profiteert van het onmiskenbare feit dat hoger onderwijs in Noord-Amerika, Europa en Australië grotendeels met publiek geld wordt gefinancierd. Dit betekent immers dat belastingbetalers – de 'aandeelhouders' van de staat – het recht hebben om er zeker van te zijn dat dit geld op een efficiënte en transparante manier wordt besteed. Het NPM is per definitie VFM (*Value for Money*), en bijgevolg ook de beste van alle mogelijke werelden. Ook met betrekking tot dit punt is het NPM de erfgenaam van staatscommunisme. Het laat uitschijnen dat de managers die het hoger onderwijs 'efficiënt' en 'transparant' maken in feite de verantwoording vormen die het hoger onderwijs aan de belastingbetaler is verschuldigd. '*Accounting*', zowel in de zin van 'boekhouding' als in de zin van 'verantwoording', is in dit proces een centraal concept.³⁷ Net zoals in het staatscommunisme de partij, staat in het NPM-discours het management zelf buiten alle controle. Dit management is immers per definitie synoniem met efficiëntie en *accountability*. Dit is het derde punt dat het NPM deelt met het staatscommunisme. De vraag of managers het belastinggeld zelf op een efficiëntere manier spenderen en of ze zelf wel betrouwbaarder zijn dan het universiteitspersoneel, zijn vragen die in het NPM niet kunnen worden gesteld. Al evenmin mogen we ons afvragen of de kost van de manageriële controle wel opweegt tegen het geld dat wordt bespaard op het 'inefficiënte' academisch personeel. Het feit dat er voor deze beide assumpties geen greintje bewijs is – en er is zelfs eerder bewijs van het tegenovergestelde – legt de blinde vlekken van het NPM glashelder bloot.³⁸ Het gegeven dat alle recente economische schandalen – van Enron over Worldcom en Barings tot de Lehman Brothers – verbonden zijn met bedrijven die *voortdurend* worden 'ge-audit', biedt nog wat extra empirische motivatie voor een kritische blik op management en audits.

Hiermee komen we bij een vierde interessante parallel tussen het neoliberal managerisme en het staatscommunisme. Net zoals de partij per definitie de belangen van degene die ze leidt vertegenwoordigt, zo vertegenwoordigt volgens het NPM het management ook per definitie de

belangen van degenen die erdoor *gemanaged* worden. Daarom staat het NPM-management ook geen representatieve instituties toe. Die kunnen immers enkel een hinderpaal zijn voor administratieve 'efficiëntie'. Wanneer er 'onregelmatigheden' voorkomen die te groot zijn om te ontkennen, is het weliswaar mogelijk dat *individuele* managers worden bekritiseerd. Maar het management *zelf* kan nooit ofte nimmer worden in vraag gesteld.³⁹ Noch het NPM noch het staatscommunisme zien kritiek op hun centrale premissen of op hun belangrijkste personeelsleden als legitiem. Kritiek wordt immers gezien als een gebrek aan loyaliteit, en dus als fundamenteel subversief.

Na deze verkenning van het NPM discours en de politieke achtergrond ervan, zal ik nu nader ingaan op de fundamentele conflicten tussen NPM-managerisme en de academische wereld.

***New Public Management* en de opdeling van de academische wereld in controleerbare processen**

Het NPM is een organisationeel discours dat de machtsovername door managers van publieke organisaties (die daarvoor werden bestuurd door het personeel zelf en volgens hun eigen standaarden), promoot en legitimeert. Personeel – of professionelen – laten zich definiëren door de volgende kenmerken:⁴⁰

1. De beheersing van gespecialiseerde theoretische kennis. De professional dient door langdurige educatie en training gespecialiseerde kennis te verwerven.
2. Autonomie en controle over zijn of haar werk, en over hoe dat werk verloopt. Dit is het belangrijkste kenmerk van een beroep, een ambacht of een vak. (*profession*).
3. Motivatie door intrinsieke beloningen en door de belangen van klanten, die prioriteit hebben ten opzichte van die van de *professional* zelf. Dit betekent uiteraard niet dat professionelen zelf geen belangen hebben.⁴¹
4. Toewijding aan een professionele carrière en aan de doelen en de diensten van de organisatie waar de professional voor werkt. De identiteit van professionelen is in de eerste plaats verbonden met hun beroep op zich – en niet met manageriële doelen als winst of efficiëntie.
5. Een zekere trouw en collegialiteit ten opzichte van de professionele groep en een gevoel van verantwoordelijkheid ten opzichte van collega's. Een beroepsgroep of professionele groep functioneert als een intern controleorgaan dat mensen selecteert en professionele standaarden hoog houdt.

Aangezien beide vertrekken van tegenovergestelde principes over doelen, autoriteit en loyaliteit, bestaat er een inherent conflict tussen professionalisme en bureaucratie:

Ten eerste, verwacht de bureaucratie dat haar leden de belangen van de organisatie dienen, terwijl de professional verwacht dat het de belangen van de klant zijn die centraal staan. (...) Ten tweede, huist autoriteit volgens de bureaucratie in juridische overeenkomsten die worden gegarandeerd door de dreiging van juridische sancties. Als utilitaristische en doelmatig gedreven organisaties, zijn bureaucratieën geobsedeerd door contractuele overeenkomsten en formele structuren. Professionelen gaan er daarentegen van uit dat autoriteit gebaseerd is op de expertise van de persoon die een bepaalde positie bekleedt, eerder dan op de macht die verbonden is met het statuut van de positie zelf. Ook verwachten bureaucratieën dat hun leden het eens zijn met de richtlijnen van het bedrijf, terwijl professionelen verwachten te worden geleid door de ethische standaarden van hun veld, zoals die worden uitgedrukt door professionele verenigingen. Aangezien professionelen een referentiesysteem ontwikkelen op basis van hun collega's, zijn ze in principe meer bezig met het handhaven van hun reputatie onder hun collega's dan dat ze zich proberen in de gunst te werken van hun superieuren.⁴²

Het formele rationalisme van bureaucratieën – en het managerisme in de publieke sector is niet meer dan een gemoderniseerde vorm van bureaucratie – is daarom incompatibel met de fundamentele motivatie en de manier van denken die het werk van professionelen bepaalt.

Het NPM brengt een model van management met zich mee dat er van uitgaat dat alle organisaties (universiteiten, hospitalen, spoorwegen) eigenlijk dezelfde formele structuur hebben, en dat ze bestaan uit dezelfde *input-output*-processen, die door het management kunnen worden gekwantificeerd en gecontroleerd. In theorie is het de taak van de manager om deze processen zo vlot mogelijk te laten verlopen.⁴³ Vanuit het NPM-perspectief komt onderwijs dus neer op de productie van 'kredietpunten' (*input*) en de consumptie hiervan door studenten (*output*), gewoonlijk in de vorm van gestandaardiseerde eenheden als cursussen of modules. Een module wordt gedefinieerd als een vaste hoeveelheid geïnvesteerde tijd, door zowel producenten als consumenten. Aangezien ze een gestandaardiseerde (online) vorm en inhoud hebben, die wordt bepaald door commerciële cursusmanagementbedrijven als Blackboard en Pearson-eCollege, zijn modules bovendien in essentie onafhankelijk van hun producenten – de professionele docenten. Zoals David Noble terecht heeft benadrukt, zijn online modules dus geen eigendom meer van hun directe producenten – het academisch personeel – maar van het management.⁴⁴

Het belangrijkste idee achter en de motivatie van het 'Bolognaproces' betreft de standaardisering van het hele hoger onderwijs in Europa als onderling inwisselbare modules. Als 'Bologna' een succes wordt, betekent dat dat het hoger onderwijs in Europa volledig wordt gedeterritorialiseerd. Er ontstaat een eengemaakte 'markt' voor hoger onderwijs met ECTS (*European Credit Transfer*

System-point) als het equivalent van de Euro.⁴⁵

De manier waarop dit management in de praktijk werkt, verschilt op twee belangrijke punten van het theoretische discours erover. Hoewel de opdeling in afzonderlijke processen in theorie misschien wel kan werken, botst dit vertoog in de praktijk op een aantal fundamentele bezwaren die te maken hebben met erkenning.⁴⁶ Het gaat hier zowel om de erkenning van de professionelen, die onder het leiderschap van een manager werken, als om die van de managers zelf.

Het eerste erkenningsprobleem is meteen ook het duidelijkste. Aangezien het NPM enkel kwantitatieve criteria gebruikt om de 'kwaliteit' van professionele activiteiten te controleren, creëert dit een enorme inefficiëntie met betrekking tot de motivatie en de voldoening van degenen die vroeger professionelen waren.⁴⁷ De reden hiervoor is dat de introductie van het managementmodel resulteert in het afschaffen van kwalitatieve professionele criteria – inclusief het eigen tijdsregime. Ze vervangt deze door een commercieel model van de subjectiviteit van academisch personeel, gebaseerd op kwantitatieve *output*-criteria. In Nederlandse universiteiten is het bijvoorbeeld niet meer de kwaliteit van studenten, bepaald door het personeel zelf, die telt, maar wel de kwantitatieve *output*-criteria die door het management worden opgelegd. Een voorbeeld hiervan is de verplichting om een bepaald percentage van studenten te laten slagen tijdens de formele duur van hun cursussen.⁴⁸ De conformering met gestandaardiseerde *output*-criteria wordt verzekerd door de financiering van onderwijsinstellingen rechtstreeks aan deze criteria te koppelen. Het Nederlandse ministerie was bijvoorbeeld van plan om vanaf 2011 van een zuivere 'outputfinanciering' voor hoger onderwijs uit te gaan.

De logica van het managementmodel impliceert ook dat de financiële *incentives* om zich aan *output*criteria te conformeren eveneens kunnen worden vertaald naar individuele leden van het academisch personeel, via individuele contracten en prestatiegebonden loon. In het NPM is het trouwens vanzelfsprekend dat het management – en niet de academici zelf – bepaalt wat telt als 'prestaties'. Omwille van deze reden is de introductie van het managementmodel in feite een proces van de-professionalisatie en verliezen de vaardigheden die aan het beroep van academicus zijn verbonden stelselmatig hun belang. Aangezien de introductie van prestatiegerichte lonen een bekend mechanisme is om beroepsgroepen te de-professionaliseren, hoeft dat niet verrassend te zijn.⁴⁹

Dit proces van de-professionalisatie heeft belangrijke gevolgen voor de motivatie van het academisch personeel. "Aangezien de academici het hart vormen van het intellectuele leven van elke universiteit, is de demoralisatie en de demotivatie van het academisch personeel een ernstige zaak."⁵⁰ Samen met de voortdurend stijgende werkdruk en de afschaffing van het professionele tijdsregime ondermijnt dit proces de essentiële redenen waarom academici doen wat ze doen.⁵¹ Prestatiegebonden lonen zorgen er voor dat de intrinsieke

voldoening van professionelen wordt vervangen door een systeem van externe beloning. Bovendien is deze manier van betalen ook een instrument dat het management als een verdeel-en-heers-tactiek kan gebruiken. De introductie van NPM in organisaties die vroeger door professionelen werden bestuurd, is met andere woorden een recept voor een chronische werkonzekerheid.⁵²

Van nabij bekeken, vormt het NPM daarom *zelf* het grootste probleem van het hoger onderwijs, en is het niet de oplossing ervan. Dit komt niet als een verrassing. Het NPM is immers het neoliberale recept om de rol van de publieke sector te verminderen en die van de markt te maximaliseren, zonder rekening te houden met de fundamentele verschillen tussen de publieke en de private sector, noch met hun complementaire relatie met elkaar. In dat opzicht is er opnieuw een grote gelijkenis tussen het NPM en het staatscommunisme. Terwijl het communisme staat voor een totalitarisme van de publieke sector, staat NPM voor een totalitarisme van de private sector. Zowel het communisme als het NPM zijn blind voor de onderlinge wisselwerking en complementariteit van het publieke en het private domein. In beide gevallen heeft dit desastreuze gevolgen.

Rekening houdend met de chronische problemen van het ('elitaire') academische beroep die het NPM heeft gecreëerd, is het niet verrassend dat de ('democratische') politieke steun hiervoor bijna uitsluitend gebaseerd is op de 'VFM'-ideologie (*Value for Money*). Besparingen op publieke diensten kunnen op deze manier aan de belastingbetaler worden 'verkocht' als besparingen in de uitgaven van belastinggeld. Dit is de meest succesvolle techniek die de neoliberalen gebruiken om publieke steun te creëren. Het verklaart ook waarom besparingen op de publieke sector in de vorm van 'verbeteringen in efficiëntie' een permanent onderdeel van het NPM zijn. De verplichting om te besparen ("gij zult uw kosten verminderen!") heeft de managers aan de andere kant echter niet tegengehouden om zichzelf salarissen toe te kennen aan een of ander verondersteld 'markttarief'. Dit is mogelijk omdat managers onder het NPM aan niemand anders verantwoording verschuldigd zijn dan zichzelf – ik heb al op de gelijkenis met het communistische Politbureau gewezen. De privatisering van de publieke sector wordt daarom ook vergezeld door een voortdurende stijging van het inkomen van NPM managers – soms met inbegrip van omvangrijke bonussen. Dit brengt ons tot het tweede typische probleem van het NPM.

Het tweede probleem van de weigering om het verschil tussen managementtheorie en managementpraktijk manifesteert zichzelf in een chronisch gebrek aan erkenning van de precieze draagwijdte van wat managers te doen staat. Aangezien de organisaties die ze besturen vroeger professioneel waren, en dus bestuurd werden op basis van professionele standaarden en professionele hiërarchieën, hebben ze een structureel autoriteits- en legitimatieprobleem tegenover de vroegere professionelen in 'hun' organisatie. Hun oplossing hiervoor bestaat uit een aantal managementstrategieën:

1. Aangezien NPM managers geen professionele autoriteit bezitten, zijn ze gedwongen om hun toevlucht te nemen tot technieken van machtsuitoefening. Dit uit zich in een tendens tot manipulatie en strategie. Terwijl het academisch personeel tot aan de jaren 1980 gewend was aan een bepaalde vorm van overlegprocedure (volgens het zogenaamde shared governance-principe), wordt het nu meer en meer met bevelen van hogerop geconfronteerd. Terwijl moderne managementtheorieën pleiten voor 'platte' of 'horizontale' organisaties in de privésector, heeft het NPM in het hoger onderwijs een rigide hiërarchie gecreëerd, uiteraard met managers aan de top van elke lokale piramide.⁵³ Informatie – vooral financiële informatie – wordt meer en meer gezien als het privé-eigendom van het management. Geld, en dus ook informatie over geld, is macht.

Aangezien ze niet op professionele autoriteit kunnen rekenen, zijn managers geneigd om elke weigering om mee te werken te zien als een bedreiging van hun positie, en dus als een 'subversie'. Wie aan hun beslissingen durft twijfelen, kan daarom rekenen op druk, chantage, verdeel-en-heerstactieken en openlijke vernedering. Aangezien de werking van de markt geen rol speelt in de NPM-sectoren, zijn er nauwelijks objectieve beperkingen aan de vrijheid van de managers ten opzichte van hun werknemers.⁵⁴ Wanneer winst niet bestaat als 'objectief' criterium voor de prestaties van een organisatie, zijn het immers uiteindelijk de managers zelf die bepalen wat 'prestaties' zijn.

Het gevolg hiervan is dat 'rationeel' georganiseerde NPM-organisaties onder het wijde, beschermende en ideologische mom van 'efficiëntie' een verbluffende hoeveelheid irrationele managementpraktijken tolereren. Organisaties in de quasi-marktsector onder het NPM en de partijorganisaties in het staatscommunisme vertonen op deze twee vlakken – het gebrek aan een relatie met de objectieve werkelijkheid en de ongebreidelde macht van het management – opnieuw opvallende gelijkenissen. In beide vormen van organisatie is de speelruimte voor irrationele managementpraktijken bijna ongelimiteerd.⁵⁵

2. Een andere strategie om met het gebrek aan professionele autoriteit en de legitimiteit van het management van het academische personeel om te gaan, bestaat uit de voortdurende uitbreiding van het managementpersoneel in NPM-organisaties. Om deze uitbreiding te begrijpen, is het nuttig om er drie aspecten van te onderscheiden: het functionele, het psychologische en het tactische.

Vanuit een functioneel perspectief bekeken, reflecteert de permanente uitbreiding van het managementkader het groeiende belang van de controlefunctie binnen de organisatie. Aangezien de ideologische verantwoording voor de introductie van NPM vanaf de jaren 1980 wordt gevormd door het 'efficiënte' en 'transparante' gebruik van publieke middelen, zit een voortdurende uitbreiding van het managementpersoneel voorgeprogrammeerd in het NPM. Deze uitbreiding kan daarom niet worden ongedaan gemaakt zonder het NPM zelf te verwijderen.

'Controlitis' – of 'evaluitis' – is daarom geen toevallige 'ziekte' die een effect heeft op het NPM, maar is net een essentieel onderdeel ervan. (Net zoals de macht en de groei van de geheime politie geen bijkomstig, maar wel een intrinsiek kenmerk was van het staatscommunisme). Ook hier weer is het NPM zelf het probleem en niet de oplossing.⁵⁶ Interessant is verder dat het NPM-discours de continue groei van het management heeft proberen verbergen door te beweren dat het in feite exact het omgekeerde doet van wat het in feite doet: het presenteert zichzelf als een *antibureacratistische* ideologie en praktijk.

Vanuit een psychologisch perspectief bekeken, is er ook een direct verband tussen de groei van het management en het gebrek aan professionele autoriteit en legitimiteit van NPM-managers binnen 'hun' organisaties. Aangezien managers van de mensen die ze besturen geen erkenning krijgen voor hun 'expertise', zijn ze geneigd zichzelf te omringen met verwante geesten, als een manier om 'professionele' erkenning voor zichzelf te organiseren.⁵⁷

Wat het probleem ook is, de oplossing die het NPM voorstelt, bestaat altijd uit *meer* management, *meer* efficiëntie en *meer* controle – typisch vertrekkende vanuit een groeiende controle door de professionelen zelf – bijvoorbeeld door gestandaardiseerde 'zelfevaluaties'. Het is daarom geen toeval dat de obsessieve retoriek over 'professionalisering' begon op het moment dat NPM-managers hun intrede maakten in de universiteiten, wanneer voor het eerst in de geschiedenis de macht over de universiteiten in handen kwam van een groep die *on*professioneel is in de oorspronkelijke betekenis van het woord. Evenmin is het toeval dat dit gebeurde op het moment dat men academici ging zien als werknemers die voortdurend *nieuwe* vaardigheden dienen te leren, eerder dan als een groep mensen die al over bepaalde professionele vaardigheden beschikt. Het concept 'levenslang leren', is dan ook als een disciplineringsinstrument voor het academisch personeel zelf bedoeld.

Vanuit een derde, tactisch perspectief, is de voortdurende groei van het management ook op een directe manier verbonden met het gebrek aan autoriteit en legitimiteit van de NPM-managers. Aangezien er geen discussie is over het feit dat het management zijn handen vooral aan de teugels heeft tijdens reorganisaties – reorganisatie is hun specialiteit geworden, en hun enige bron van 'professionele' legitimiteit – kwamen managers er snel achter dat het in hun voordeel is om hun instituten in een permanente staat van reorganisatie te houden. De ongebreidelde organisatie van reorganisaties – en van het opsplitsen van professionele beroepen in processen die afzonderlijk kunnen worden bestuurd, gemeten en gecontroleerd – is daarom de belangrijkste specialiteit van het management geworden. Het feit dat een reorganisatie de makkelijkste manier is om werknemers hun vroegere rechten (zoals medebestuur, werkzekerheid en 'academische vrijheid'⁵⁸) te ontnemen, is dus een extra motivatie om hun organisaties op deze manier te 'flexibiliseren'.

Aangezien het NPM veronderstelt dat schaalvergroting leidt tot

kostenvermindering (=efficiëntie), is er in een 'risicovolle' en geglobaliseerde omgeving altijd een 'objectieve nood' aan reorganisaties om organisaties competitiever te maken, zowel nationaal als wereldwijd. Crisissen – zowel echte als denkbeeldige – dragen enkel bij tot deze 'nood'.

Het NPM-discours: efficiëntie, kwaliteit, verantwoording, transparantie en flexibiliteit

Het NPM discours wordt niet alleen bepaald door het fundamentele concept 'efficiëntie', maar ook door termen als 'kwaliteit', 'transparantie', 'verantwoording' en 'flexibiliteit'. Al deze NPM-concepten parasiteren op hun oorspronkelijke betekenis.

Zoals gezegd, werd het NPM in de jaren 1980 gepresenteerd als het middel om de publieke sector efficiënt, transparant, en dus ook verantwoordbaar (*'accountable'*) te maken. Aangezien het concept 'verantwoording', zoals Charlton aangetoond heeft, een positieve betekenis met zich meedraagt die aan het dagelijkse taalgebruik is ontleend, leken deze ideeën niet echt controversieel. In de gesproken taal houdt 'verantwoording' (*accountability*) in dat men verantwoordelijk is, met de connotatie van het geven van een rapport (*account*) van zijn acties. Het tegenovergestelde begrip (*unaccountable*) staat min of meer synoniem met 'onverantwoordelijk' en 'ongecontroleerd'. Men veronderstelt dat verantwoording (*accountability*) intrinsiek waardevol is. Niemand zal immers ooit beweren dat het mogelijk is om 'te veel' verantwoording te hebben – men streeft altijd naar meer.⁵⁹ Naast de alledaagse betekenis heeft verantwoording ook een meer specifieke, technische betekenis: de plicht om verifieerbare rapporten te presenteren. Oorspronkelijk was dit de financiële documentatie die nodig was voor de volledigheid en interne consistentie van een visie op het functioneren van een instelling. Zo kan deze worden gecontroleerd, wat meteen de basis voor het auditsysteem vormt.⁶⁰ Het hedendaagse manageriële gebruik van de term *accountability* is een directe uitbreiding van dit gebruik in de financiële wereld. Een organisatie die *accountable* is, heeft de plicht rapporten van haar *activiteiten* te presenteren die voor audits vatbaar zijn. Of, met andere andere woorden: een organisatie die *accountable* is, is er één die begrijpelijke en consistente informatie voorziet van alles wat ze doet.⁶¹ Audits zorgen er dus voor dat organisaties 'transparant' zijn – volgens managementtheorieën tenminste.

Het NPM-discours springt over en weer tussen de technische en de alledaagse betekenissen van de term *accountability*. Door dit te doen, *creëert* het in feite 'onverantwoordelijk' gedrag. Er zijn immers geen *accounts* wanneer er helemaal geen bewijs is dat het gedrag onverantwoordelijk is in de alledaagse zin van het woord. Uiteindelijk *produceert* het NPM-discours op deze manier de

problemen die het probeert op te lossen, en is het in feite zelfreferentieel. In de technische zin betekent *accountability* met andere woorden eigenlijk net het omgekeerde van de democratische, egalitaire, radicale en emanciperende betekenis van het alledaagse gebruik ervan.⁶²

Vanuit een organisationeel perspectief gaat de eis om meer *accountability* hand in hand met een toename van de macht van het management. In feite wordt in het NPM *alle* gedrag dat niet door het NPM wordt gecontroleerd, gezien als onverantwoordelijk, en daarom ook als onaanvaardbaar. De vertogen over *accountability* en manageriële controle zijn daarom afhankelijk van elkaar. Het nettoresultaat van beide is dat het academische personeel in feite wordt beroofd van de autonomie om zijn eigen professionele normen op te stellen. Deze worden vervangen door normen die door het management zijn bepaald en die in kwantitatieve termen worden geformuleerd. Professionele autonomie is dan – *mirabile dictu* – 'onverantwoordelijk' en 'elitair', terwijl de subordiatie van de professionelen door manageriële controle van bovenaf wordt gepresenteerd als een 'toenemende *accountability*' en als 'democratisch'.

Dit is evenzeer het geval voor termen als 'kwaliteit' en 'kwaliteitsmanagement' in het NPM-discours: *Quality Assurance* (QA) is een technische, manageriële term voor het type van audit dat zich concentreert op systemen en processen, eerder dan op resultaten. QA is gebaseerd op de veronderstelling dat elke fatsoenlijk gestructureerde organisatie zou moeten gebaseerd zijn op een systeem van auditsystemen en -processen.⁶³ Net zoals de controle op *accountability*, is QA zelfreferentieel omdat het kwaliteit definieert in termen van controleerbare systemen: het product van een QA is daarom per definitie kwaliteit, zonder daarom de gepastheid of de excellentie ervan te garanderen.⁶⁴

Een typisch voorbeeld is de manier waarop Nederlandse onderwijsdeskundigen in de jaren 1980 'onderwijskwaliteit' definieerden. Onderwijskwaliteit werd simpelweg gedefinieerd als het percentage studenten dat slaagde voor een vak. Op het einde van het eerste jaar zou negentig percent van de studenten in de tijdperiode waarop dat van hen verwacht werd, moeten geslaagd zijn. Deze 'succesratio' (ook bekend als de *output* of de *educatieve prestaties*) werd toen de standaard voor de meting van onderwijskwaliteit. Sindsdien werd onderwijskwaliteit tijdens audits van onderwijsinstellingen gebruikt om de 'prestaties' van scholen, universiteiten, vakgroepen en personeel met elkaar te vergelijken.⁶⁵ Net zoals de drang naar 'efficiëntie', is het concept 'audit' een eigen leven gaan leiden, waarbij geen controle meer mogelijk is. Wanneer het concept in een nieuwe omgeving wordt geïntroduceerd, begint het die omgeving actief te construeren (of te koloniseren) om ze vatbaar te maken voor audits. Het effect hiervan is onomkeerbaar.⁶⁶

Als gevolg van de introductie van QA, hebben de manageriële definities

van *accountability* en de 'kwaliteit' van professionele prestaties de bijzonder complexe vraag naar wat kwaliteitsvol onderwijs in de echte wereld precies inhoudt, vervangen. De complexiteit en de kwaliteit van echt onderwijs zijn door de QA-modellen over slagingspercentages op een fatale manier teruggebracht. Zoals gebruikelijk bij het NPM, worden de cruciale assumpties van QA nooit in vraag gesteld. Al evenmin is er ooit een substantieel argument aangedragen waarom het nu net nodig was om QA te introduceren. Het kwam de NPM-ideologen goed uit om er van uit te gaan dat het QA-systeem *per definitie* hogere kwaliteit garandeert. De reeds bestaande systemen waren immers ongedocumenteerd en daarom meteen ook *unaccountable*, 'niet transparant', en bijgevolg van 'lage kwaliteit'.⁶⁷ Het feit dat heel wat universiteiten heel wat verschillende onderwijsmethodes gebruikten die nooit door QA zouden worden goedgekeurd, is uiteraard niet meer dan een toevalligheid, die alleen tot bezorgdheid leidt onder hen die sowieso al verzuurd en ontevreden zijn.⁶⁸

Het paradoxale en desastreuze gevolg van de introductie van het NPM – met zijn zelfreferentiële noties van *accountability* en kwaliteit – is dat iemand een uitstekende docent en onderzoeker kan zijn, en toch als zwak beoordeeld worden door QA-systeem. Dit verontrustende feit illustreert de frontale botsing tussen de substantiële waarden van het academisch professionalisme met het bureaucratische formalisme van het NPM in zijn zuivere vorm.

Dit symptoom verklaart ook een ander gevolg van de introductie van het NPM in de academische wereld: het wijdverspreide cynisme en de hypocrisie onder het personeel over de toepassing van QA-procedures. De observaties van Tagg hierover zijn duidelijk niet enkel op Engeland van toepassing:

De meeste collega's vinden audittoefeningen belachelijk, maar doen er toch volop aan mee om de toorn van het management te vermijden. We doorzien bij wijze van spreken de kleren van de keizer onmiddellijk, maar we voelen ons verplicht om onze lach in te houden en onze spot op te bergen wanneer de dienaars van de keizer ons, 'ezels', benaderen met hun manageriële stokken en wortels. Herhaalde blootstelling aan de keizer in zijn doorzichtige kleren – transparantie in de ware zin van het woord – leidt tot begrijpelijk cynisme ten opzichte van het systeem dat ons verplicht de belachelijke taakjes van de audit uit te voeren. Een terugkerende opmerking van collega's is dat we gedwongen worden, als de dieren in een circus, om 'door hoepels te springen'. Hoe meer trucjes we ten beste brengen, hoe meer we onszelf verlagen. Want dat is uiteindelijk wat vernedering betekent: een persoon dwingen om betekenisloze taken uit te voeren.⁶⁹

Shore maakt hetzelfde punt in zijn observatie dat “auditprocessen een uithollend effect hebben op zin voor professionaliteit en autonomie”. Bovendien “is de omgang met de nieuwe criteria voor *performance* zelf een *performance* geworden, zowel in de theatrale als in de sociologische zin.”⁷⁰ NPM cultiveert dus cynisme en hypocrisie onder zijn 'slachtoffers' omdat, zoals Parker en Jary

concluderen, “het controleren van verschijningsvormen een vruchtbare strategie is wanneer het enkel die verschijningsvormen zijn die gemeten worden”.⁷¹ Andere mogelijk reacties zijn groeiende zelfuitbuiting, *inner immigration* en dissidentie. Opnieuw zijn er verontrustende overeenkomsten tussen het management onder het NPM en dat onder het staatscommunisme. Aangezien geen van beide vertogen aan een legitieme vorm van kritiek een plaats geeft, is een mengeling van cynisme, hypocrisie, zelfuitbuiting, *inner immigration* en dissidentie het antwoord van degenen op wie deze *bullshit* (zie verder) een effect heeft.

De economische reductie en semantische perversie van onderwijs

De fundamentele kloof tussen de professionele, substantiële visie op kwaliteit en de formalistische perversie ervan in het managementdiscours is een gevolg van de economische reductie van onderwijs tot een NPM-verteog. Hier wordt één aspect van onderwijs – het economische – gepromoveerd tot het essentiële kenmerk ervan. Recent werd dit zelfs door de nieuwe regering in het Verenigd Koninkrijk tot het belangrijkste beleidsprincipe gebombardeerd.⁷² Deze semantische perversie is duidelijk zichtbaar in verschillende aspecten van het NPM-discours.

In tegenstelling tot de normale economie, is het in de onderwijseconomie onmogelijk om voorkeuren van consumenten te identificeren die kunnen worden gebruikt om 'onderwijsproducten' op te baseren en om de 'kwaliteit' van dergelijke producten te meten. Hetzelfde geldt ook voor de efficiëntie van het 'productieproces'. De reden is dat absoluut niet duidelijk is wat precies het 'product' is dat het onderwijs verondersteld wordt af te leveren. En aangezien er geen product in de economische zin van het woord valt te vinden, zijn er in de onderwijseconomie geen criteria om kwaliteit te meten. Dit gat in het onderwijsdiscours van NPM wordt opgevuld door het product van onderwijs te definiëren als *kwalificatie* – uitgedrukt in termen van het aantal ECTS-kredietpunten en hun accumulatie in diploma's. De 'kwaliteit' van educatie wordt dan gedefinieerd als de (kwantitatieve) efficiëntie waarmee deze kwalificaties worden geproduceerd.

De economische reductie van het onderwijs is bijzonder opmerkelijk, onder andere omdat onderwijs zelfs in de verste verte niets gemeen heeft met de aankoop van een product dat in een bepaalde behoefte voorziet. Deelname aan educatie is een voortdurend, wederkerig en hiërarchisch proces, waarbij student en leraar beiden actief betrokken zijn, en waarbij de leraar de professionele autoriteit belichaamt. Onderwijs kost uiteraard ook geld, aangezien uiteindelijk wel personeel moet worden betaald. Maar het feit dat educatie geld kost – en in dit opzicht dus lijkt op de aankoop van cornflakes of Coca-Cola – betekent *niet*

dat het hier om een economische transactie tussen een koper en een verkoper gaat, zoals de economische visie op onderwijs beweert. Om die reden is dit perspectief fundamenteel fout en volgen er zoveel perverse consequenties uit. Omdat deze visie onderwijs voorstelt als een vrije en gelijke transactie tussen kopers en verkopers, verdwijnt de hiërarchische verhouding tussen student en docent. Dit suggereert dat de consumenten van educatie het *recht* hebben om te krijgen waar ze voor betaald hebben. Doordat op de 'onderwijsmarkt' studenten altijd gelijk hebben – aangezien de 'klant altijd gelijk heeft' –, wordt de situatie nog erger.⁷³ Door leraren als co-studenten (*'co-learners'*) te presenteren, in wat een 'gemeenschap van studenten (*'learners'*)' heet, passen NPM-vertogen over onderwijs, zoals het 'nieuwe leren' en 'leren leren', naadloos in dit beeld van een horizontale educatie.

Van dichtbij bekeken lijkt het er sterk op dat het economisch onderwijsdiscours een nieuwe *dubbele identiteit* voor onderwijspersoneel heeft gecreëerd. Onderwijzers zijn zowel producenten als verkopers van het onderwijsproduct.⁷⁴ Deze dubbele (commerciële) identiteit impliceert dat het de onderwijzers zijn op wie de verantwoordelijkheid voor zowel de 'productie' als de 'verkoop' van onderwijs rust. Tegelijkertijd wordt het management afgeschermd van alle riskante activiteiten in de echte wereld. Als er iets misgaat in de buitenwereld (bijvoorbeeld wanneer er niet genoeg 'onderwijsconsumenten' komen opdagen, of wanneer deze zich niet als modelconsumenten gedragen omdat ze meer tijd nodig hebben dan voorzien om hun studies af te maken), dan is dat *altijd* de schuld van het onderwijzend personeel, en kan het ook op basis hiervan worden beoordeeld. Net zoals onder het staatscommunisme hebben managers onder het NPM bijna *altijd* gelijk. Dit is mogelijk omdat managers opereren in *semi*-private instellingen, in de grijze zone tussen privaat en publiek recht.⁷⁵ In de praktijk is hun verantwoordelijkheid ten opzichte van de hogere organen dezelfde als de verantwoordelijkheid die mensen van het Politbureau verschuldigd waren aan de Algemene Vergadering van de Communistische Partij.

De discursieve eliminatie van de hiërarchische relatie binnen het onderwijs, samen met het 'gegarandeerde succes' voor de onderwijsconsument, verklaart voor een groot deel het feit dat heel wat studenten bijzonder vatbaar zijn voor de economische visie op onderwijs. In het bijzonder voor zwakkere studenten is onderworpen worden aan een hiërarchie en geconfronteerd worden met een kans op falen, immers geen aangename ervaring. Economisch geredeneerd, betalen studenten niet om ingewijd te worden in een bepaalde discipline door professionelen die over door professionele criteria bewezen expertise en kennis bezitten. Studenten betalen voor het eindproduct van de educatie: een diploma, of andere kwalificaties, die hun 'investering' vertaalt in 'winst' op de arbeidsmarkt. Zoals alles in het economische universum, wordt studie gereduceerd tot een simpele transactie of een *quid pro quo*. Het fundamentele

idee dat een diploma ook een culturele waarde bezit, omdat het kennis en vaardigheden representeert op basis van professionele criteria, ontgaat de economische visie volledig. Hetzelfde geldt voor het idee dat de economische waarde van een diploma in feite is *gebaseerd* op de culturele waarde ervan. In deze zin is de economische waarde van een diploma steeds van de culturele waarde ervan afhankelijk geweest. Met andere woorden: de economische waarde *parasiteert* op de culturele waarde van een diploma. Wat er momenteel gebeurt in het neoliberale, economische onderwijs, is een paradoxale poging om de economische en culturele waarden van een diploma (en onderwijs in het algemeen) van elkaar los te koppelen, en om de *afgeleide*, economische waarde te behouden zonder de culturele waarde intact te laten. Met andere woorden: de economische visie op onderwijs is in feite parasitair op de professionele visie, en holt deze laatste tegelijkertijd ook uit.⁷⁶ De productie en de verkoop van diploma's door onderwijsinstellingen onder het NPM vertonen bij nader inzien verontrustende overeenkomsten met het uitschrijven van ongedekte cheques door banken (of tenminste, cheques die niet door voldoende fondsen worden gegarandeerd), of met het verkopen en opnieuw verkopen van niet-gegarandeerde hypotheeklen. We maken hier kennis met de typisch neoliberale handel in 'afgeleide' producten, zij het dit keer in het educatieve domein. Het ECTS-kredietpuntensysteem, dat het resultaat is van NPM-condities, wordt daarom met hetzelfde probleem geconfronteerd als de euro sinds de Griekse schulden crisis: *Relatively Bad Value for Money*. In feite is het systeem dus precies het omgekeerde van wat het pretendeert te zijn. Aangezien staten als Canada zich ondertussen zijn beginnen afvragen hoe ze met het ECTS-systeem en het Bolognaproces 'mee kunnen zijn', is het ECTS-probleem vreemd genoeg, net zoals het europa-probleem, blijkbaar goed verborgen.⁷⁷

Het parasitaire karakter van de economische visie op educatie – inclusief de voortdurende vernietiging van de culturele basis van economische waarden – maakt het voorspelbaar dat er in de toekomst permanente structurele problemen met het onderwijs zullen zijn. Dit probleem toont zich al in de inflatie van punten, wat sowieso gebeurt wanneer onderwijskwalificaties niet langer ondersteund worden door professionele waarden. De economische reductie en de hiermee gepaard gaande destructie van het onderwijs sinds de jaren 1980 leidt dus tot de neiging om universiteiten te veranderen in diplomafabrieken, zowel digitaal als niet-digitaal.⁷⁸

Het economisch reductionisme dat inherent is aan het NPM blijkt bij nader inzien even destructief te zijn voor culturele waarden buiten het economische domein, als het economisch reductionisme van het staatscommunisme dat in de twintigste eeuw was. De huidige economische crisis, waarbij private banken het luidst van al schreeuwen om publieke steun, wordt daarom soms terecht vergeleken met de val van het communisme rond 1990.⁷⁹

De hegemonie van de economische visie op onderwijs zal dus op termijn

op een voorspelbare manier resulteren in het einde van het onderwijs zelf – tenminste van iedere activiteit die we vandaag onder de noemer van dit concept zouden plaatsen. Onderwijs is nog steeds effectief *ondanks* de economische visie, en dankzij de volharding van professionele educatieve praktijken binnen scholen en universiteiten.

Van dichtbij bekeken verklaart de economische reductie van onderwijs door het NPM niet enkel waarom het onderwijzend personeel is beroofd van zijn professionele autonomie. Het verklaart ook een andere structureel kenmerk van het hoger onderwijs sinds de introductie van het NPM, met name de transformatie van studenten in klanten met expliciete consumentenrechten. De opkomst van het consumentisme als de dominante ideologie in het hoger onderwijs en de opkomst van de macht van de managers vormen twee kanten van dezelfde NPM-medaille.

De steun voor het NPM in het hoger onderwijs is gebaseerd op een monsterverbond tussen de neoliberale politieke klasse en de NPM-managers aan de ene kant en een deel van het onderwijspersoneel en de studenten aan de andere kant. Die laatsten worden bijzonder aangemoedigd om zichzelf te definiëren als consumenten, en worden gevraagd om de kwaliteit van hun educatie door voortdurende evaluaties te 'controleren'. Het lijkt erop dat een niet onaanzienlijk deel van de studenten vatbaar is voor deze consumentenideologie en voor de voordelen die er op korte termijn mee zijn geassocieerd. Het is niet helemaal toevallig dat de punteninflatie, die duidelijk nadelig is voor consumenten op lange termijn, binnen het NPM-discours een goed bewaard geheim is en in de pedagogische wetenschappen helemaal geen populair onderwerp is.⁸⁰ Andere cruciale aspecten die de consumentistische visie op educatie zouden kunnen ondermijnen, zijn al even onderbelicht. Ik verwijs naar het feit dat er geen statistisch significante relatie is tussen scores voor de tevredenheid van studenten en de effectiviteit van hun educatie, en naar het feit dat er een negatieve correlatie is tussen strenge beoordelingen en het enthousiasme van studenten om zich in het desbetreffende vak in te schrijven. De Nederlandse exodus uit de exacte wetenschappen – ondanks al de beleids campagnes die zijn bedoeld om studenten voor die wetenschappen te laten kiezen – is hier een teken aan de wand.⁸¹ De vraag “waarom zou je een wetenschapper worden, wanneer je ook zijn baas kan zijn?” beantwoordt alvast een deel van de vraag.

Conclusies trekken uit studentenevaluaties inzake de kwaliteit van het onderwijs mag misschien vanzelfsprekend lijken in de economische NPM-kosmos, maar in de empirische wereld van de statistiek is hier nog geen steun voor gevonden. We hebben hier dus opnieuw te maken met een premisse van het NPM waarvoor bij nader inzien geen greintje bewijs is te vinden.

Het NPM-discours als *bullshit*

Wanneer we al deze argumenten samenbrengen, zijn we gedwongen om te concluderen dat het NPM-discours in feite orwelliaans is. Het perverteert concepten als kwaliteit, *accountability*, transparantie en professionalisme volledig, zodat ze uiteindelijk exact het tegenovergestelde gaan betekenen van waar ze in het dagelijks leven voor staan. Het hoeft daarom niet te verbazen dat dit discours en de praktijken die ermee zijn geassocieerd een oud beroep, het beroep van leraar, fundamenteel ondermijnen.

Het is interessant om de vraag te stellen hoe dit eigenlijk allemaal mogelijk is geweest. De hegemonie van *Qualispeak* en de relatieve zwakte van het protest ertegen kan, ten eerste, worden verklaard door het feit dat het op het eerste gezicht goed past binnen de traditionele academische waarden. “Wie kan er nu op een legitieme manier tegen ‘transparantie’, ‘kwaliteit’ of *accountability* zijn?”, zoals Shore zich afvraagt.⁸² Vreemd genoeg lijken de meeste professoren – ook die in de menswetenschappen – vast te zitten in een individualistische ideologie die een direct meritocratisch verband suggereert tussen ‘kwaliteit’ en individueel academisch ‘succes’.⁸³

Een tweede verklarende factor is het feit dat het NPM-discours altijd heeft geweigerd om in debat te gaan met het *shared governance*-discours. Door de *shared governance*-praktijk te elimineren en door commerciële vormen van subjectivering in te voeren, zowel voor het onderwijzend personeel als voor de studenten, heeft NPM zich in stilte als een typische vorm van neoliberal bestuur opgedrongen.⁸⁴

Een derde verklarende factor is het feit dat de kritiek op of de oppositie tegen het NPM systematisch en op een besliste manier wordt ontmoedigd. Daarom maakt het occasionele ‘discursieve verzet’ tegen het NPM-managerisme door het onderwijs gebruik van de ‘wapens van de zwakken’ (James Scott), wapens die in principe nauwelijks zichtbaar zijn.⁸⁵ En wanneer studenten uit Duitsland, Oostenrijk en Spanje, gesteund door dissident personeel, in de herfst van 2009 op straat kwamen tegen de Bolognahervormingen, werden ze uiteindelijk gesust met betekenisloze toegevingen.⁸⁶ Het recente protest in het Verenigd Koninkrijk, Bologna’s ‘modelland’, tegen besparing van veertig procent en een waarschijnlijke stijging van het inschrijvingsgeld van driehonderd procent zal hoogstwaarschijnlijk al evenmin tot een verandering van het NPM-beleid leiden.

Een vierde verklaring is het feit dat het NPM-pakket duidelijk is en symbolische beloningen voor medewerking uitdeelt. Zoals Shore zegt: “Een aantal academici haalt duidelijk voordeel uit de nieuwe auditregimes, aangezien ze de oude hiërarchieën doorbreken en nieuwe kansen voor snelle promotie aanbieden.”⁸⁷ Aangezien manager-posities gewoonlijk beter worden betaald dan gelijk welke academische positie, bieden deze eerste ook interessante

carrière mogelijkheden, vooral omdat “academici, samen met kunstenaars, op een unieke manier bereid zijn om zich te laten uitbuiten op de werkplaats”, aangezien ze “door hun opleiding geneigd zijn om een deel van hun loon op te offeren om hun passie te kunnen uitoefenen”.⁸⁸ Uiteindelijk kunnen we de verklaring voor dit alles vinden in Foucaults inzicht dat taal niet enkel een drager van betekenis is, maar ook 'oorlog kan voeren'.⁸⁹

Om deze verklaring van het succes van het NPM-discours aan te vullen, kunnen we gebruik maken van Harry Frankfurt's conceptuele analyse van de notie 'bullshit'. Op deze manier kunnen we beter begrijpen hoe de universiteiten konden worden overgenomen door een managementkluwen dat het personeel heeft gedeprofessionaliseerd en ondertussen zijn eigen 'bullshit' over onderwijs en onderzoek produceert. Ik verwijs hier naar drie types van uitspraken die een centrale rol spelen in het NPM-discours: (1) Verklaringen die de kwaliteit van onderwijs verbinden met kwantitatieve 'onderwijsoutput' (*qualispeak*) (2) Verklaringen die de academische waarde van onderzoek identificeren met marktwaarde (*valorisationspeak*) (3) Verklaringen die ondergefinancierde publieke universiteiten (van de Verenigde Staten, Nederland, Duitsland of Frankrijk) identificeren met top-private universiteiten in de Verenigde Staten (*topspeak*).⁹⁰

Volgens Frankfurt kunnen we bullshit het beste begrijpen door de vergelijking te maken met liegen (en bluffen). In tegenstelling tot liegen, verwijst bullshit niet naar de waarheid op zich. Bullshit is niet gebaseerd op het geloof dat wat er wordt beweerd, waar is, noch op het idee dat het zou onwaar zijn, zoals een leugen: “Het is net dit ontbreken van een bezorgdheid om de waarheid – de onverschilligheid over hoe de dingen echt zijn – dat ik beschouw als de essentie van bullshit.”⁹¹ Dit specifieke kenmerk van bullshit kan ons helpen om te verklaren waarom zoveel leden van het academisch personeel zo machteloos lijken te zijn wanneer ze worden geconfronteerd met de NPM-bullshit van het management. Wie NPM-bullshit verkoopt, houdt zich immers niet aan de regels van de wetenschap, en hij of zij breekt er bijgevolg ook niet mee: de NPM-bullshitter speelt gewoon een volledig ander spel dan het personeel. Dit spel is door het neoliberale beleid geïntroduceerd bovenop het academische 'spel' in de universiteiten in de vorm van een managementkluwen – uiteraard met veel hulp van binnen de universiteit zelf.

Laat mij even opnieuw Frankfurt hierover citeren: “Degenen die liegen en degenen die de waarheid vertellen, spelen bij wijze van spreken in tegenovergestelde kampen. Elk van hen is verantwoordelijk ten opzichte van de feiten zoals hij ze begrijpt, ondanks het feit dat het antwoord van de ene wordt bepaald door de autoriteit van de waarheid, terwijl dat van de ander die autoriteit verwerpt en weigert toe te geven aan de eisen ervan. De bullshitter negeert deze eisen daarentegen volledig. Hij verwerpt de autoriteit van de waarheid niet, zoals de leugenaar, die er zich tegen verzet. Hij trekt er zich simpelweg niets van aan.

Het is net hierom dat bullshit een grotere vijand van de waarheid is dan de leugen.”⁹² De bullshitter is enkel geïnteresseerd in effecten, en gelooft niet noodzakelijk in wat hijzelf zegt. De voorstanders van de transformatie van de universiteiten in 'vrije' onderwijsmarkten die functioneren op basis van de voorkeuren van 18-jarige consumenten in het Verenigd Koninkrijk geloven bijvoorbeeld niet dat hun marktrecepten zullen werken, aangezien ze economisch belangrijke sectoren, zoals geneeskunde, exacte wetenschap en technologie net onttrekken aan de voorkeuren van consumenten, zoals recent is aangetoond door Stefan Collini.⁹³ Omdat het het Verenigd Koninkrijk heel wat geld bespaart, met name door alle 'oneconomische' disciplines te verjagen, zijn ze enkel voorstander van het vrijemarktmodel.

Historisch gezien wordt, zoals Kurana recent heeft beargumenteerd, de overname van de academische wereld door management bijzonder duidelijk in de parasitaire omkering van de relatie tussen zakenscholen en universiteiten: “Heden ten dage, iets meer dan honderdvijfentwintig jaar na de uitvinding van de universitair gebaseerde zakenschool, is de relatie tussen universiteit en zakenschool grotendeels omgekeerd. Vroeger zorgde de universiteit ervoor dat de zakenscholen een deel van de academische uitstraling van de universiteit konden overnemen. Vandaag de dag daarentegen gaat de grondig generationaliseerde, gebureaucratiseerde en onttoverde (in de Weberiaanse zin) universiteit, zoals sommigen gezegd hebben, op zoek naar het management om respect te bekomen. (...) In de loop van de geschiedenis werd de logica van het professionalisme, die de basis vormde voor de zakenscholen, vervangen door een manageriële logica die professionele kennis belangrijker vond dan professionele idealen, en uiteindelijk door een marktlogica die uiteindelijk de logica van het professionalisme volledig omdraait.”⁹⁴

De logica van het professionalisme en die van het management zijn – net als de professionele en de economische visie op onderwijs – met elkaar in tegenspraak, en de uitkomst werd uiteindelijk door de politieke macht van het neoliberalisme en het gebruik ervan in de 'microfysica' van het NPM-managerisme bepaald. Wanneer we terugkijken op de geschiedenis van de twintigste eeuw, zien we dus dat de zakenscholen binnen de muren van de universiteit hebben gefunctioneerd als 'Trojaanse paarden' van het 'academisch kapitalisme' – alweer een absurd feit dat het orwelliaans karakter van de NPM-geschiedenis illustreert.

Niettegenstaande de economische crisis is de introductie en verderzetting van output-gebaseerde onderwijsfinanciering niets minder dan het voortduren van de neoliberale NPM-ideologie. Personeel dat als administratief personeel output-financiering aanvaardt, aanvaardt ipso facto de onderwerping van professionelen aan het NPM-management. Of dit al dan niet effectief bewust hun bedoeling is, maakt eigenlijk niet uit. We hebben eerder het punt gemaakt dat de NPM-hervorming grotendeels verborgen is gebleven, aangezien heel wat

managers werden gerecruteerd in academische middens, en aangezien veel academici managementfuncties vervullen. Het is daarom essentieel om een onderscheid te maken tussen individuen en rollen: het is niet ongebruikelijk om verschillende rollen te vervullen, en dus om verschillende identiteiten te bezitten.

Bovenop de politieke en semantische hegemonie van het NPM-discours en de relatieve onzichtbaarheid van het 'slagveld', moeten we ook nog carriërisme, opportunisme, een drang naar onwetendheid en de erosie van het publieke debat in de universiteiten vermelden als verklarende factoren. Om een voorbeeld te geven: onder het NPM-management zijn de meeste universiteitskranten veranderd in zakelijke publicaties, en zijn 'informatiedirecteurs' aangesteld om de 'informatiestroom' te controleren.

Wanneer we alles tezamen nemen, moeten we verwachten dat, zolang organisaties worden gecontroleerd door het NPM-discours, het management verder NPM-bullshit zal produceren, en de professionelen verder zullen reageren met cynisme, hypocrisie, *inner immigration* en dissidentie – net zoals dat gebeurde onder het staatscommunisme. Ironisch genoeg betekent dit dat het staatscommunisme als bureaucratische en economische nachtmerrie ons nog steeds een historische les heeft te leren, lang nadat de politieke droom van het staatscommunisme is uiteengespat: de les om de neoliberale NPM-droom te doorzien als de belichaming van de 'geprivatiseerde versie van het economisch en bureaucratisch totalitarisme'.⁹⁵

Noten:

1 Dit citaat wordt meestal aan Lenin toegeschreven, maar het kan in deze vorm niet worden teruggevonden in wat hij heeft geschreven. Zie http://www.zeit.de/stimmts/2000/200012_stimmts_lenin (18-06-2008).

2 Nederland en het Verenigd Koninkrijk hebben hier het voortouw genomen in het neoliberale beleid rond hoger onderwijs. Zie Terence Karran, *Academic Freedom in Europe: A Preliminary Comparative Analysis*, in *Higher Education Policy* 20 (2007), pp. 289-313, Christoph Charles & Charles Soulié (eds.), *Les Ravages de la "modernisation" universitaire en Europe*, Paris, 2007, Grahame Lock & Chris Lorenz, *Revisiting the University Front*, in *Studies in Philosophy and Education* 26 (2007), pp. 405-418, Chris Lorenz (ed.) *If You're so Smart, Why Aren't You Rich? Universiteit, Markt en Management*, Amsterdam, 2008.

3 Zie Christopher Newfield, *Unmaking the Public University. The Fourty Year Assault on the Middle Class*, Harvard, 2008.

4 Marx' visie is dat kapitalisme als structureel systeem wordt gekarakteriseerd door structurele crisissen, waarin winst wordt geprivatiseerd en verlies publiek gemaakt, lijkt niet ver af te zitten van de situatie in de hedendaagse economische crisis. Het feit dat de staat 'gecorrumpeerde' leningen van de banken overneemt, is uiteindelijk niets anders dan de 'socialisatie van verlies'. Cf. Paul Volcker, *The Time we Have is Growing Short*, in *New York Review of Books*, 24 juni, vol 57 (2011), nr 11, "The Central Issue With Which we have Been Grappling is the Doctrine of "too big to fail"".

- 5 De mythe dat het kapitalisme zich *historisch* zou hebben ontwikkeld tot competitieve vrije markten is overtuigend weerlegd door de Franse historicus Braudel. Zie Fernand Braudel: *Civilisation Matérielle, Economie et Capitalisme, Xve-XVIIIe Siècle*, Paris, 1979. Voor de relatie tussen klassiek liberalisme en neoliberalisme, zie Lars Bertenbach, *Die Kultivierung des Marktes. Foucault und die Gouvernementalität des Neoliberalismus*, Dortmund, 2008, pp. 41-128.
- 6 Monopolies en ander 'imperfecties van de markt' zijn ook volgens 'moderne' sociaal-democraten het voornaamste probleem van het hoger onderwijs. Zie bijvoorbeeld Rick van der Ploeg en Bas Jacobs, 'How to Reform Higher Education in Europe', in *Economic Policy* (juli 2006), pp. 584-585.
- 7 Cris Shore, *Audit Culture and Illiberal Governance. Universities and the Culture of Accountability*, in *Anthropological Theory* 2008 (8), pp. 278-298, hier: p. 280.
- 8 Zie ook Richard Münch, *Globale Eliten lokale Autoritäten. Bildung und Wissenschaft unter dem Regime von PISA, McKinsey & Co.*, Frankfurt am Main, 2009.
- 9 Walter Kickert, *Steering at a Distance: a new Paradigm of Public Governance in Dutch Higher Education*, in *Governance: an International Journal of Policy and Administration* 6 (1995), p. 142.
- 10 Frank Ankersmit, *De Plaag van de Transactiestaat*, in Frank Ankersmit en Leo Klinkers (ed), *De Tien Plagen van de Staat. De Bedrijfsmatige Overheid Gewogen*, Amsterdam, 2008, p. 37.
- 11 Voor recente overzichten, zie Barak Kalir & Pál Nyíri (eds), *Evaluating Academia. Between old Hierarchy and New Orthodoxy*, Espaces/temps, juli 2010, <http://www.espacestemp.net/document8318.html>; Eurozine's speciale editie over 'The Bonfire of the Universities'.
- 12 Trow, geciteerd in: Berg, Barry & Chandler, *The New Public Management and Higher Education*, pp. 164-165. Zie ook Parker & Jary, *McUniversity*, pp. 328. "Kwalitatief" onderzoek vereist, net als "kwalitatief" onderwijs en een administratie, een bureaucratische controleapparaat om ervoor te zorgen dat het wordt bereikt, 'gelabeld' en beloofd.
- 13 Shore, 'Audit Culture', pp. 282-283.
- 14 Mario Coccia, *Bureaucratization in Public Research Institutions*, *Minerva* 47 (2009), pp. 31-50.
- 15 <http://www.britannica.com/ebc/article-9363449> en <http://websters-online-dictionary.org/definition/effectivity>
- 16 <http://www.websters-online-dictionary.org/definition/effectivity>; Michael Mulreany, *Economy, Efficiency and Effectiveness in the Public Sector: Key Issues*, in T.P. Hardiman en M. Mulreany (eds.), *Efficiency and Effectiveness in the Public Domain*, Dublin, 1997, p. 7.
- 17 De recente verhoging van de pensioenleeftijd met twee jaar in Duitsland, Frankrijk en Nederland is hier het meest recente voorbeeld van.
- 18 Elisabeth Berg, Jim Barry & John Chandler, *The New Public Management and Higher Education: a Human Cost?*, in Dent, Chandler & Barry (eds.), *Questioning the New Public Management*, pp. 161-175. Voor de Verenigde Staten, zie M. Parker & D. Jary, *The McUniversity: Organization, Management and Academic Subjectivity*, in *Organization* 2 (1995), p 328, die het hebben over "meer concurrentie om te publiceren, meer lesgeven, meer administratie" als bron voor een "grootschalige demoralisatie". Voor

het Verenigd Koninkrijk, zie ook: Shore, *Audit Culture*, p. 282, die het heeft over “een substantiële verhoging van de werkdruk en stress-gerelateerde aandoeningen”. Voor de ervaring van toenemende stress op het werk en zelfuitbuiting, zie vooral Rosalind Gil, *Breaking the Silence: the Hidden Injuries of the Neoliberal University*, in Roisin Ryan Flood & Rosalind Gil (eds) *Secrecy and Silence in the Research Process: Feminist Reflections*, London, 2012, pp. 228-244.

19 Frank Donoghue, *The Last Professors. The Corporate University and the Fate of the Humanities*, New York, 2008, pp. 55-83, Parker & Jary, *McUniversity*, p. 327, Shore, *Audit Culture*, p. 282. 'Symbolische professoren, zoals 'bijzondere hoogleraar' in Nederland en de *Außerplanmäßige Professor* in Duitsland, krijgen wel de titel, maar niet het inkomen.

20 Donoghue, *Last Professors*, p. 56, Cary Nelson, *No University is an Island. Saving Academic Freedom*, Pittsburgh, 2010.

21 Hans Radder (ed), *The Commodification of Academic Research. Science and the Modern University*, Pittsburgh, 2010.

22 De Weert, *Pressures and Prospects*, stelt dat sinds de jaren 1980 het personeelsaantal met 30% is gezakt. Investerings per student zijn in Nederland bijna gehalveerd sinds diezelfde jaren 1980. In het Verenigd Koninkrijk zijn de investeringen per student met 36% naar beneden gegaan tussen 1989 en 1997. In Duitsland is het aantal studenten per professor in de menswetenschappen bijna verdubbeld sinds 1990. Zie Ulrich Hebert, *Der Abscheid von der Volluniversität ist schon längst vollzogen*, in: Frankfurter Allgemeine Zeitung 27-05-2010; Stefan Colline, *Brownes Gamble*, London Review of Books, vol 32, 04-11-2010, pp. 23-25.

23 Zie Georg Ritzer, *The McDonaldization of Society*, London, 2004, Sheila Slaughter & Gary Rhoades, *Academic Capitalism and the New Economy: Markets, State and Higher Education*, Baltimore, 2004, Andrea Leisner, *Education or Service? Remarks on Teaching and Learning in the Entrepreneurial University*, in: *Educational Philosophy and Theory* 38 (2006), nr 4, pp. 483-496, Parker & Jay, *McUniversity*, Henry Etzkowitz, *The Evolution of the Entrepreneurial University*, in, *International Journal of Technology and Globalisation* 1 (2004), pp. 64-77.

24 Parker & Jary, *McUniversity*, pp. 320-321.

25 Zie Marilyn Strathern (ed), *Audit Cultures. Anthropological Studies in Accountability, Ethics and the Academy*, London & New York, 2000. Voor rankings van universiteiten, zie Rachelle L. Brooks, *Measuring University Quality*, in *The Review of Higher Education* 29 (2005), 1, pp. 1-21.

26 Shore, *Audit Culture*, p 286.

27 Richard Münch, *Bologna, or the Capitalization of Education*, in *Eurozine*, 3/6, <http://www.eurozine.com/comp/focalpoints/bologna.html>

28 Voor kolonisatie door management, zie Mike Dent, John Chandler & Jim Barry, *Introduction: Questioning the New Public Management*, in idem (eds), *Questioning the New Public Management*, Aldershot 2004, p. 2.

29 Walter Kickert, *Steering at a Distance*, p 135. Volgens Kickert is de transformatie van traditioneel *top-down*-management naar '*steering at a distance*' tegelijk ook een verandering van dwang naar overtuiging (p 140).

30 Zie bijvoorbeeld het interview van Sweder van Wijnbergen – een overtuigde aanhanger van vrijemarkteconomie – *Dit is niet het einde van het Kapitalisme* – in NRC

Handelsblad 11.10.2008, p. 3. Hij beschrijft de manageriële 'bedrijfsethiek' als een "puur afgunstmiddel": Managers grijpen zoveel als mogelijk, en de enige mogelijke rem is het publieke schandaal; aangezien niemand begrijpt wat er in investeringsbanken precies gebeurt, kan het zelfs nog verder uit de hand lopen".

31 Strathern, *Audit Cultures*, p. 7.

32 Parker & Jary, *McUniversity*, pp 335-336.

33 Barry & Dent, *New Public Management and the Professions*, p. 8.

34 Patrick Fitzsimons, *Managerialism and Education*, in *The Encyclopedia of Education*, at <http://www.vusst.hr/ENCYCLOPAEDIA/managerialism.htm> (15-06-2008).

35 Ulrich Beck, *Die Wederkehr der Sozialdarwinismus*, in FAZ-Online (05-02-2010).

36 Shore, *Audit Culture*, p 280: "audits often create the very mistrust they are supposed to alleviate".

37 Parker & Jary, *McUniversity*, p. 325.

38 Sinds 1997 is het salaris van de topmanagers van de Nederlandse universiteiten tot ongeziene hoogtes gestegen, terwijl het loon van het academisch personeel stelselmatig is gedaald. In Duitsland zijn de salarissen van nieuw aangestelde professoren gedaald met bijna dertig procent.

39 Tony Cutler, *Making a 'Success' out of a failure: Darker Reflections of Private and Public Management*, in: Mike Dent, John Chandler & Jim Barry (eds) *Questioning the New Public Management* (Aldershot 2004). Cutler argumenteert dat "mislukking" kan leiden hervormingen van management en structuren, maar nooit tot twijfel over de efficiëntie van management zelf. Dit leidt tot een situatie waarin het volgende credo geldig is: "De managers hebben gefaald. Lang leve de Managers!" (p. 207)

40 Keith Roberts & Karen Donahue, *Professing Professionalism: Bureaucratization and Deprofessionalization in the Academy*, in *Sociological Focus* 33/4 (2000), pp. 365-383, hier pp. 366-368, Rakesh Khurana, *From Higher Aims to Hired Hands: the Social Transformation of American Business Schools and the Unfulfilled Promise of Management as a Profession*, Princeton 2010, pp. 8-12.

41 Pierre Bourdieu, *Homo Academicus*, Stanford, 1988. Sinds de jaren 1970 heeft de kritiek van onder andere Iwan Illich gezorgd voor een wantrouwen ten opzichte van professionelen.

42 Roberts & Donahue, *Profession Professionalism*, p. 368.

43 Ad Verbrugge, *Geschonden Beroepseer*, in G. Van Der Brink e.a., *Geschonden Beroepseer*, Amsterdam, 2005, pp. 118-119.

44 David Noble, *Digital Diploma Mills, The Automotion of Higher Education*, Delhi, 2004, pp. 37-50.

45 Chris Lorenz, *Will the Universities Survive the European Integration? Higher Education Policies in the EU and the Netherlands before and after the Bologna Declaration*, in *Sociologica Internationalis* 44/1 (2006), pp. 123-153.

46 "Men heeft zich afgevraagd of het huidige systeem van academische posities en rangschikkingen, gebaseerd op criteria rond onderzoeksprestaties, nog wel opportuun is, en of het niet beter vervangen wordt door een flexibeler systeem dat verschillende soorten taken erkent. Dit zou een impuls kunnen geven aan het 'human resource management', onder andere door invloed op de aanduiding van personeel, kwaliteitscriteria, en het principe van loon naar werk." Egbert De Weert, *Pressures and Prospects Facing the Academic Profession in the Netherlands*, in *Higher Education* 41 (2008), p. 98.

- 47 Zie ook Jürgen Habermas, *What does a Crisis Mean Today? Legitimation Problems in late Capitalism*, in Steve Seidman (ed), *Jürgen Habermas on Society and Politics: A Reader*, Boston, 1989, pp. 275-280.
- 48 Chris Lorenz, *The Myth of the Dutch Middle Way*, in *Wissenschaftsrecht* 33/3 (2000), pp. 189-209.
- 49 Roberts & Donahue, *Professing Professionalism*, p. 373, “Loon naar prestatie is een effectieve manier om academisch personeel te deprofessionaliseren.”
- 50 Roberts & Donahue, *Professing Professionalism*, p. 365, Gill, *Breaking the Silence*,
- 51 Berg, Barry & Chandler, *The New Public Management and Higher Education*, p 167. Voor het tijdsprobleem, zie Dick Pels, *Unhastening Science*, Liverpool, 2003.
- 52 Zie Jim Barry & Mike Dent, *New Public Management and the Professions in the UK. Reconfiguring Control?*, In Mike Dent, John Chandler & Jim Barry 'eds), *Questioning the New Public Management*, Aldershot 2004, pp. 7-24.
- 53 Zie Karsten, *Managementconcepten in de Overheidsdienst*.
- 54 Cf. Verbrugge, *Geschonden Beroepseer*, pp. 120-122.
- 55 De recente economische schandalen suggereren dat ongecontroleerde 'irrationele' managementpraktijken ook *tijdelijk* kunnen voorkomen in instituten die door marktmechanismen bepaald worden. Het cruciale verschil tussen instituten die door de markt gereguleerd worden en degene waarbij dat niet het geval is, is dat bij deze eerste uiteindelijk altijd wel geconfronteerd worden met de realiteit, terwijl dat bij organisaties in de tweede groep nooit het geval is.
- 56 Zie ook Margrit Osterloh en Bruno S. Frey, *Evaluïtis – Die Krankheit der Wissenschaft*, Frankfurter Allgemeine Zeitung 22 juli 2007, Idem, *Das Peer Review-System auf dem ökonomischen Prüfstand*, in Kaube (ed), *Illusion der Exzellenz*, pp. 65-74.
- 57 Parker & Jary, *McUniversity*, p. 325. “De ironie van het feit dat technieken die ontworpen waren als middelen om bureaucratie tegen te gaan net gebruikt worden om bureaucratisering te ondersteunen schijnt niet opgemerkt te worden, net zoals de ironie van het feit dat de professionalisering van het management gebruikt worden om de positie van andere professionelen te verzwakken.”
- 58 Nelson, *No University*, pp. 31-51.
- 59 Bruce Charlton, *Audit, Accountability, Quality and All That. The Growth of Managerial Technologies in UK Universities*, in Stephen Prickett and Patricia Erskine-Hill (eds), *Education! Education! Education! – Managerial Ethics and the Law if Unintended Consequences*, Exeter, 2002, pp. 17-18
- 60 'Audits' zijn controles op de relevantie en betrouwbaarheid van informatie. Audits worden daarom ook gebruikt om de interne controle van een systeem te evalueren.
- 61 Charlton, *Audit, Accountability, Quality*, p 18. Zie ook Anthony McWatt, *An MOQ perspective of SOM Auditing Techniques in Higher Education*, op <http://www.anthonymcwatt.co.uk/index.htm>.
- 62 Charlton, *Audit, Accountability, Quality*, p 19. Zie ook Shore, *Audit Culture*, p. 281.
- 63 Charlton, *Audit, Accountability, Quality*, pp. 18-20.
- 64 Charlton, *Audit, Accountability, Quality*, pp. 20-21.
- 65 cf. Lorenz, *Dutch Middleway*, pp. 196-203, Jürgen Kaube (ed), *Die Illusion der Exzellenz. Lebenslügen der Wissenschaftspolitik*, Berlin, 2009.
- 66 Shore, *Audit Culture*, p. 292.
- 67 Charlton, *Audit, Accountability, Quality*, p. 23.

68 Idem.

69 Philip Tagg, *Conscious Objections to Audit*, Background document to proposal submitted to the Association of University Teachers, (februari 2002), p. 7, <http://www.tagg.org/rants/audititis/audititis.html> (18-04-2010).

70 Shore, *Audit Culture*, p. 292 & 290.

71 Cf. Parker & Jary, *McUniversity*, p. 330. Wendy Espeland & Michael Sauder, *Rankings and Reactivity; How Public Measures Recreate Social Worlds*, *American Journal of Sociology* 113 (2007), pp. 1-40.

72 Colline, *Browne's Gamble*.

73 Neil Curtis, "Customer" isn't Always Right: Market Model Could lead to Disaster, *Time Higher Education Supplement*, 4 maart 2010.

74 Roberts & Donahue, *Professing Professionalism*, p. 373 & 369.

75 De praktische implicaties van deze juridische grijze zone wordt het best geïllustreerd door een vergelijking met de bijna extra-juridische positie van geprivatiseerde militaire aannemers als Blackwater in Irak.

76 Deze parasitaire relatie wordt bijzonder duidelijk door de verschillende diplomafabrieken en in de overname van ooit gereputeerde instellingen door nieuwe op winst beluste bedrijven in de Verenigde Staten. Zie Donoghue, *Last Professors*, pp. 111-138.

77 Rapport van de *Canadian Association of Universities* uit 2009, *The Bologna Process and Implications for Canada's Universities*, Ottawa, 2009, Amy Scott Metcalfe, *Revisiting Academic Capitalism in Canada: No Longer the Exception*, in *The Journal of Higher Education* 81, pp 489-514.

78 Allen Ezell & John Bear, *Degree Mills. The Billion-dollar Industry that has Sold over a Million Fake Diplomas*, New York, 2005, Noble, *Digital Diploma Mills*

79 John Gray, "een beslissend moment in de vernietiging van de Amerikaanse macht", *The Observer* 28 september 2008.

80 Valen, E. Johnson, *Grade Inflation. A Crisis in College Education*, New York, 2003.

81 Zie de conclusies van Jonshon in *Grade Inflation*, p. 237: "1. Verschillen in de manier om punten te geven zorgen voor *bias* in studentenevaluaties. 2. Onderwijsevaluaties door studenten zijn geen betrouwbare aanwijzingen voor de effectiviteit van onderwijs en getuigen van niet meer dan een klein deel van de variatie van student tot student en vak tot vak. 3. Hoge punten zijn niet compatibel met goede leerprestaties vanwege de studenten. 4. Verschillen in beoordeling hebben een belangrijk effect op inschrijvingen, en zorgen ervoor dat minder studenten zich inschrijven in die vakken waar de beoordelingen het strengst zijn." Zie ook p. 151: "Het gebruik van onderwijsvaluaties door studenten voor administratieve doeleinden en als manier om de algemene effectiviteit van onderwijs te meten is één grote mislukking geweest."

82 Shore, *Audit Culture*, p 291.

83 Donoghue, *Last Professors*, pp 63-64.

84 Andrea Liesner, *Governamentality, European Politics and the Neoliberal Reconstruction of German Universities*, *Policy Futures in Education* 5 (2007), pp 449-459, Shore, *Audit Culture*, pp. 283-284.

85 Zie Gina Anderson, *Mapping Academic Resistance in the Managerial University*, in *Organization* 15 (2008), pp. 251-279, Grill, *Breaking the Silence*.

- 86 Chris Lorenz, *Riddles of Neoliberal University-Reform. The Student Protests of 2009 as Bologna's "Stress Test"*, in Christian Krijnen, Chris Lorenz & Joachim Umlauf (eds), *Wahrheit oder Gewinn? Über die Ökonomisierung von Universität und Wissenschaft*, Würzburg, 2011.
- 87 Shore, *Audit Culture*, p. 291.
- 88 Donoghue, *Last Professors*, p. 64.
- 89 Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings. 1972-1977*, London, 1980.
- 90 Deze vergelijking is *bullshit*, aangezien de private universiteiten in de Verenigde Staten, Harvard bijvoorbeeld, enorme fondsen ter beschikking hebben – tot zevenendertig miljard dollar voor de financiële crisis – en, in tegenstelling tot publieke universiteiten, gebruik maken van een bijzonder selectieve toelatingsprocedure.
- 91 Harry Frankfurt, *On Bullshit*, Princeton, 2005, pp. 33-34.
- 92 Harry Frankfurt, *Bullshit*, pp. 60-61
- 93 Collini, *Browne's Gamble*, p 25, *Serious Business: Framework is Unveiled*, Times Higher Education Supplement, 3/11/2009.
- 94 Khurana, *From Higher Aims to Hired Hands*, pp. 6-7.
- 95 Gegeven de politieke polyvalentie van het fordisme en het taylorisme, waar veel van de ideeën van het NPM vandaan komen, komt deze les niet als een verassing.. Zie Daniel A. Wren & Arthur Bedeian, *The Taylorisation of Lenin: Rhetoric or Reality?*, International Journal of Social Economics 31 (2004), pp. 287-299.

SOLUTIONS LOOKING FOR A PROBLEM

EEN PLEIDOOI VOOR VERBEELDING

Pascal Smet

Every education system on Earth
has the same hierarchy of subjects:
at the top are mathematics and languages,
then the humanities, and the bottom are the arts.
(Ken Robinson)

Als kind had ik een hoofd vol verhalen, een verbeelding waarmee ik de hele wereld begreep. En door te lezen ontdekte ik een wereld. Ik leerde graag, en had het geluk omringd te zijn met mensen die me de nodige prikkels en structuur gaven om te leren. Ik leerde ook snel dat dat niet voor iedereen zo was. Dat er onrecht en ongelijkheid was. Dus ging ik rechten studeren. Uit een gevoel van rechtvaardigheid, om ongelijkheid 'recht' te trekken, omdat mensenrechten, rechten en kansen van kinderen, niet rijmen met een samenleving die selecteert op basis van sociaaleconomische omstandigheden, en niet op basis van talent.

Waar onderwijs in wezen vrij eenvoudig zou moeten zijn – je herkent de nieuwsgierigheid, houdt ze vast, stimuleert en ontwikkelt ze – verliezen kinderen in ons onderwijs *en cours de route* een goed deel van de creativiteit waarmee ze geboren worden. Als volgens Robinson onderwijssystemen, waar dan ook in de wereld, de kunsten onderaan de hiërarchie zetten, wil ik die hiërarchie graag wat dooreenhalen, door een lans te breken voor een vak verbeelding of artistieke creatie in alle studierichtingen.

Artistieke creatie wortelt immers in dezelfde nieuwsgierigheid als de wetenschappen. En in het vermogen om met die nieuwsgierigheid op zoek te gaan naar oplossingen voor problemen. Nieuwsgierigheid is de motor van verandering. Ons onderwijs lijkt het tegendeel te doen. Zelfs bij leerlingen die bewust kiezen voor een onderwijstraject in de kunsten, hebben docenten in het hoger onderwijs vaak evenveel moeite om hen de aangeleerde remmingen *af* te leren, dan om hen de noodzakelijke technische bagage *aan* te leren.

Wetenschap en kunst zoeken beide naar inzicht, naar waarheid, maar met een verschillende taal, en met een verschillend begrip van wat het resultaat moet zijn van dat zoeken. Wetenschap zoekt naar meetbaarheid, bewijsbaarheid. Toegepaste wetenschappen zoeken naar bruikbaarheid, en naar economische en maatschappelijk rendement. Kunst zoekt tegelijkertijd naar *métier* en beheersing, en naar een taal die verder gaat dan het meetbare. Bij een dansvoorstelling van Rosas staan er letterlijk looplijnen getekend op het podium. Bij het inoefenen

van de bewegingen en looplijnen is het voor de dansers tellen, vormen onthouden, afzien. Zij excelleren, zoeken perfectie, willen samenvallen met de choreografie. Wat de toeschouwers uiteindelijk te zien krijgen is emotie én beheersing. Wetenschap en kunst zijn verschillende vormen van het 'denkbare'. In de exacte wetenschappen is dat denkbare een oplossing op zoek naar een probleem. De volgende stap is dus zoeken naar concrete, technisch betere, economisch en liefst ook maatschappelijk nuttige, toepassingen. Kunst zoekt de toepassing in zichzelf, en in de dialoog tussen kunstenaar en publiek. De 'humanities' lijken me een evidente schakel tussen bedenken en uitvoeren.

Discussies over onderwijs willen nogal eens verdelen. Alsof voorstanders van competentiegericht onderwijs bijvoorbeeld niet alleen vóór vaardigheden zijn maar meteen ook tégen kennis. Onderwijs moet bemiddelen tussen kennis en vaardigheden, tussen begrip en verbeelding, tussen beheersing en verwarring, tussen zekerheden en het vermogen om die zekerheden permanent in vraag te stellen.

Af en toe verschijnen er lijstjes van topuniversiteiten. Het zijn ranglijsten, zoals de Fifa die ook maakt voor het voetbal. Vaak zijn het, zoals bij de Times, de onmiddellijke resultaten op het vlak van (bepaalde soorten) onderzoek in wetenschappelijke tijdschriften die die rangorde bepalen. De humane wetenschappen hebben daarbij een objectief nadeel: hun onderzoek tikt minder aan, omdat die tijdschriften zich daar niet toe lenen. De ontwikkeling, samen met het departement Innovatie, van de Vlaamse VABB-SHW-aanvulling (het Vlaams Academisch Bibliografisch Bestand voor de Sociale & Humane Wetenschappen) bij de *World of Science* databank van Thomson Reuters zal dat onrecht een stuk de wereld uit helpen. Daarbij wordt te weinig rekening gehouden met het feit dat die resultaten vaak geboekt worden door transfers van excellente onderzoekers opgeleid aan instellingen die wat lager op de rangorde staan. Dit is een beetje zoals Genk voetballers opleidt die voor hun twintigste bij Anderlecht, Atletico Madrid, of Chelsea gaan spelen. Ook de academische Champions League wordt gedomineerd door instellingen die tegelijkertijd academische toppers aantrekken én toptalenten/studenten van elders, en zo een elite-instelling willen worden op het vlak van kennis en onderzoek.

Is dat problematisch? Nee, zolang dit elitarisme een communicerend vat is met de overtuiging dat excellentie zelf geen privilege is van enkelen, maar dat elk kind recht heeft op excellent onderwijs, en zolang topuniversiteiten ook de dialoog openhouden met de samenleving. Om het met een voorbeeld duidelijk te maken: in de docufilm *Capitalism – A True Love Story* laat Michael Moore na een uur cynisme enkele voorbeelden aan het woord van hoe talent collectief kan renderen. Daarbij ook beklievende zwart-witbeelden van dokter Jonas Salk, die een vaccin vond tegen polio, en daar stinkend rijk van had kunnen worden. Toen hij de vraag kreeg of hij er een patent op genomen had, schoot hij even in de

lach. “Er is geen patent, kun je een patent nemen op de zon?” Het zijn momenten waarop de – in dit geval medische – wetenschap door de ‘humanities’ op de schouder wordt getikt. Kan het een toeval zijn dat de man trouwde met een Franse kunstenares, Françoise Gilot, muze van Pablo Picasso?

Of, een voorbeeld dichter bij huis en dichter bij vandaag: Marc Van Montagu, die ervoor kiest om zijn wereldexpertise op het vlak van plantenbiotechnologie niet ten dienste te stellen van meer winst voor bedrijven, maar ten dienste van een eerlijker voedselvoorziening voor mensen in het Zuiden.

Het zorgt voor een ander soort rangschikking: een rangschikking die excellentie van een individu verbindt met waarden en het welzijn van een gemeenschap.

Ik geloof niet dat de *humanities* bedreigd worden. Volgens mij zullen ze door de crisis nog aan belang winnen. Als ze zichzelf niet bedreigen door vervlakking, door, bij wijze van spreken, deel te worden van de sociale media in plaats van de sociale media als onderzoeksdomein te zien, door vast te houden aan het denken over humane wetenschappen als vakken, in plaats van op zoek te gaan naar cross-over, naar verbindingen tussen bedenken en uitvoeren. Dat de menswetenschappen bedreigd worden, wordt al tegengesproken door het succes zelf van Martha Nussbaum, die over die bedreiging schrijft. Pessimisme verkoopt beter dan optimisme. Het wordt tegengesproken door de investeringen van deze regering in hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (ook in de humane wetenschappen!), ondanks de crisis. Door het introduceren van kunst en cultuur als structureel belangstellingsgebied in de nakende hervormingen van het secundair onderwijs, in de pogingen om het deeltijds kunstonderwijs te verbreden en via kunstinitiaties te verbinden met het regulier onderwijs. Door de sociale voorzieningen in het hoger onderwijs, die niet alleen goedkope maaltijden en dito huisvesting aanbieden, maar studenten voor een prikje ook laten genieten van musea en voorstellingen in onze vele cultuurhuizen.

Kunsteducatie is voor mij een stuk basiseducatie. Universiteiten moeten niet alleen excellente kenniscentra worden, of laboratoria van wetenschappelijke en technologische vernieuwing, maar ook vrijplaatsen voor het samenleven zelf, waar creativiteit, permanente innovatie en engagement het curriculum sturen, met tentakels diepgeworteld in wetenschap, economie... maar evengoed in kunst en creatie. We hebben de universiteiten binnengeleid in de *Schools of Arts*, waarin de hogescholen hun kunstopleidingen hebben ondergebracht. Tegenover de universiteiten is er de uitgesproken verwachting dat ze de kunstopleidingen verder helpen bij de ‘academisering’, bij de ontwikkeling van de band tussen kunst en wetenschap. Impliciet heb ik ook de omgekeerde verwachting – waar misschien ook ooit een naam opgeplakt wordt –: dat onze universiteiten via de

confrontatie met de kunstopleidingen nog beter op weg geholpen worden met het inbedden van onderzoek en onderwijs in creativiteit, permanente innovatie en engagement.

We willen een kennisregio zijn, omdat we op dat vlak tot de wereldtop behoren. Maar Vlaanderen is ook wereldtop op vlak van bijvoorbeeld dans en beeldende kunst. Die plek bekleden we door de kracht van de traditie en het verleden, maar vooral ook door het artistieke, organisatorische en logistieke talent van vandaag. Dat moeten we koesteren, daar moeten we trots op zijn. Na de metaalindustrie is cultuur de grootste economische sector in Europa. Beeldende kunst staat in de Europese economische top op een zevende plaats. Niet dat we dát als doorslaggevend argument moeten beschouwen. Net niet. Maar deze economische blik toont dat de tegenstelling tussen cultuur (of: ‘humanities’) en economie (of: de ‘harde’ wetenschappen) een schijntegenstelling is.

De wat elitaire grootmoeder van Owen in *A prayer for Owen Meany* van John Irving, verklaart dat ze zo van boeken houdt, dat ze elk moment dat ze niet kan lezen beschouwt als tijdverlies. Alleen jammer, zegt ze, dat er mensen zijn die *hun* tijd moeten verliezen met het schrijven ervan. Laat me dan een pleidooi houden om dit tijdverlies een centrale plaats te geven aan onze campussen. Fysiek én inhoudelijk. Naar het beeld van het rectoraat van de UGent waar letterlijk een bres geslagen werd in de muur tussen Vooruit en Universiteit, en een lelijke parking omgetoverd werd tot een mooie buitenruimte voor het Kunstencentrum.

Ik geloof in de kracht van verbeelding als permanente barometer van de samenleving. Vooral in een periode waarin democratie bedreigd wordt door de dictatuur van de markten, waar steeds meer mensen terugplooiën op de *heimat*. Verbeelding is de motor van echte verandering.

De humane wetenschappen hebben de potentie om te verbinden, om het geloof te herstellen dat wetenschappelijke, technische, economische... vooruitgang ook maatschappelijke, culturele en sociale vooruitgang kan zijn, en omgekeerd, dat veranderende inzichten in relaties tussen mensen kunnen leiden tot nieuwe wetenschappelijke en economische inzichten. De financiële crisis heeft geleid tot een economische en sociale crisis, die op dit ogenblik dreigt te leiden tot een crisis van het samenleven. De universiteiten hebben op dat vlak een verpletterende verantwoordelijkheid. Jongeren in London verliezen het noorden, jongeren in Madrid het zuiden. Ze zijn het perspectief op een toekomst kwijt en met die hoop ook het vertrouwen in die systemen die tot een paar jaar geleden zo veilig leken. Ook het vertrouwen in de politiek die, links of rechts, aan die systemen vast hangt. Ook journalisten komen aardig in de buurt van dat vertrouwensdieptepunt. Dat gaat niet alleen om de begrijpelijke mening van een generatie jongeren die aan onze universiteiten, een halve eeuw na de eerste

migratiegolven, nog te zeldzaam is. Het gaat evengoed om jongeren die aan deze universiteit, net als hun ouders, een bachelor of master komen halen. Zij wantrouwen tegelijkertijd de politici die ervoor moeten zorgen dat die bachelor of master voor iedereen die er de capaciteiten voor heeft, haalbaar is. En ze wantrouwen diegenen die moeten voorlopen in het maatschappelijk debat hierover.

Nochtans worden politici en journalisten aan onze universiteiten opgeleid en gevormd, net als dokters, die samen met brandweermannen aan de top van de vertrouwensbarometer staan. Het is geen toeval dat dit beroepen zijn die een direct antwoord hebben op een voelbare en vatbare crisis. Niet ver daarna komen leerkrachten en professoren. Leraren en docenten mogen dan al eens de indruk hebben dat het respect bij jongeren verdwenen is, ze hebben een voorsprong op mij als het gaat om het herstellen van het vertrouwen van jongeren in een samenleving die maakbaar is, ook van die jongeren die niet op onze universitaire campussen geraken, of er afhaken.

Onderwijs moet kinderen voorbereiden op een toekomst die we niet kunnen vastgrijpen. Ze hebben daarvoor de vaardigheden nodig om zich aan veranderingen aan te passen en problemen op te lossen. Ze hebben daar ook de verbeelding voor nodig om nieuwe dingen te bedenken, die verandering zelf in gang zetten. Oplossingen, op zoek naar een probleem.

Personalia

Jens De Vleminck is werkzaam als doctor-assistent aan de Vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschappen (UGent).

Anton Froeyman

Chris Lorenz

Katrien Schaubroeck

Pascal Smet

Rik Torfs

Aanwijzingen voor auteurs

De door de hoofdredactie aanvaarde artikelen worden door tenminste twee referenten blind peer-review beoordeeld. Vermeld op een apart document de auteurgegevens (naam, functie, email- en postadres). Vul deze lijst aan met de, in het geval van publicatie, in het tijdschrift te vermelden 'Personalialia' gegevens. Artikelen worden digitaal in bijlage opgestuurd naar het redactiesecretariaat op het adres henk.vandaele@ugent.be. De maximale omvang is 25 pagina's A4. Ook boekbesprekingen (kritische bibliografie) van maximaal 5 pagina's, recensies (1 à 2 pagina's) of mededelingen zijn welkom.

Verdere formele aanwijzingen:

1. Spelling volgens het Groene Boekje
2. Vermijd doctorandussentaal met om de haverklap Engelse woorden
3. Vermijd passieve vorm, hoe actiever het taalgebruik hoe beter
4. Vermijd afkortingen in de tekst
5. Vermijd nummering van hoofdstukken en deelhoofdstukken
6. Titels van boeken, tijdschriften en kranten in de tekst worden cursief gezet
7. Citaten aangeven met behulp van "dubbele aanhalingstekens", alle andere accentueringen of parafraseringen met 'enkele aanhalingstekens'; langere citaten in afgebakende blokken, kleiner corps (9).
8. Alle citaten in het Nederlands (dus geen onvertaalde citaten in het artikel opnemen), maak bij voorkeur gebruik van geautoriseerde vertalingen, wat niet belet dat eigen vertalingen of gecorrigeerde vertalingen nuttig kunnen zijn. Wanneer het echter om literaire teksten gaat die omwille van het taalidoom een bijzondere aandacht vragen, kan het citaat onvertaald in de tekst worden opgenomen. Een vertaling in eindnoot blijft echter noodzakelijk.
9. Literatuurverwijzingen in de tekst (Groce, 2010: 52) worden vermeden.
10. Elke literatuurverwijzing gebeurt door middel van een eindnoot met volledige bibliografische gegevens.
11. Vermijd een afzonderlijke literatuurlijst, tenzij dit echt nodig is
12. Citeerwijze voor boeken:
Verhoeven C., *Rondom de leegte*, Utrecht, Ambo, 1965, pp. 83-84.
13. Citeerwijze voor een artikel uit een boek
Tijmes P., 'Jacques Ellul: autonome techniek', in: Achterhuis H. (red.), *De maat van de techniek*, Baarn, Ambo, 1992, p. 45.
14. Citeerwijze voor een artikel uit een tijdschrift
Froeyman A., 'Historische uitvoeringspraktijk', in: *De uil van Minerva* 24 (2011) 1, pp. 21-38.
15. Citeerwijze voor een artikel uit een krant
Verhoeven C., 'Ingetogen', in: *Trouw* 28-5-1998.
16. Bij herhaalde verwijzing
Naam, Voornaam auteur, titel van het boek/artikel, pagina (Verhoeven C., *Rondom de leegte*, p. 45.)